

The Journal of
**INTERNATIONAL
SCIENTIFIC RESEARCHES**

ISR

Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi

Year 2016 Volume 1 Number 3

ISSN:2458-8725

The Journal of International Scientific Researches

Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi

Year / Yıl: 2016
Volume / Cilt: 1
Number / Sayı: 3

Editor / Editör
Dr. Salih YILDIZ

Editor-in-chief / Yazı İşleri Müdürü
Dr. Mehmet Hanefi TOPAL

Secretariate / Sekreteryaya
Şerife DEMİRELLİ

Contact / İletişim
Gümüşhane Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Bağlarbaşı Mah. 29100 Merkez / GÜMÜŞHANE
Tel: 0456 233 1000 Fax: 0456 233 7553
journalofisr@gmail.com
<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/isrjournal/>

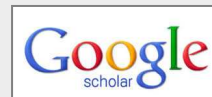
© Her hakkı saklıdır. "The Journal of International Scientific Researches" dergisi yılda üç kez yayınlanan bilimsel ve hakemli bir dergidir. Dergide yayınlanan çalışmalardaki görüş ve düşünceler yazarların kendilerine ait olup hiçbir şekilde derginin görüş ve düşüncesi olarak ifade edilemez. Dergideki çalışmalar sadece referans gösterilerek kullanılabilir.

ISSN
2458-8725

The Journal of International Scientific Researches
Science and Advisory Board
Bilim ve Danışma Kurulu

Dr. Bünyamin ER	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Davran YURDASHEV	İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi
Dr. Ekrem CENGİZ	Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Fazıl KIRKBİR	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Hans Jürgen KRYSMANSKI	University of Münster
Dr. Hasan ALACACIOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Dr. Hilmi Erdoğan YAYLA	Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Dr. İzzet ÖZGENÇ	Gazi Üniversitesi
Dr. Kyung Hyan YOO	William Paterson University
Dr. Mehmet Asıf YOLDAŞ	Avrasya Üniversitesi
Dr. Mehmet Ferhat ÖZBEK	Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Mohamed EL-HODIRI	Kansas University
Dr. Mohammad HUDAIB	Glasgow University
Dr. Mukesh CHAUDHRY	Indiana University of Pennsylvania
Dr. Mustafa ÇOLAK	Kamu İhale Kurumu
Dr. Ömer TORLAK	Rekabet Kurumu
Dr. Remzi ALTUNIŞIK	Sakarya Üniversitesi
Dr. Roszaini HANIFFA	Heriot Watt University
Dr. Thomas Li-Ping TANG	Middle Tennessee State University

Indexing / Endeksler

CONTENTS / İÇİNDEKİLER**Sertaç Timur Demir 1 - 6**

Fatih Akin`'s Cinema and Cityscape: A Comparison Between Hamburg and Istanbul Through His Films

Fatih Akin Sineması ve Kent-Mekan: Akin`'in Filmleri Üzerinden Hamburg ve İstanbul Karşılaştırması

Murat Burucuoğlu, Evrim Erdoğan 7 - 15

Etik Pozisyon Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenilirliğine İlişkin Bir Çalışma

A Study About The Validity and Reliability of Ethical Position Scale

Güner Tuncer..... 16 - 25

2000 Yılı Sonrasında Türkiye`de Kamu Harcamalarının Gelişimi

Evolution of Public Expenditures in Turkey After 2000

Muhammet Şahin 26 - 42

Türkiye`de Vergi Uygulamalarında Ekinlik Sorunu

Efficiency Problem of Tax Applications in Turkey

Erdal Demir 43 - 54

Zaman Yönetiminin İşletme Verimliliği Üzerindeki Etkisi: Aşkale

A.Ş. Gümüşhane Çimento Fabrikası Uygulaması

The Impact on Business Efficiency of Time Management: Aşkale Inc. Gümüşhane Cement Plant Application

M. Said Tuğcu..... 55 - 71

Althusser`in İdeoloji Kavramı Bağlamında "Operasyon Argo"

Filminin Analizi

The Analysis of The Film "Argo" in The Context of Althusser Concept "Ideology"

Hacı Sarı 72 - 85

Osmanlı Düşüncesinde İktisat Fikri: Layihalar ve Ahmet Cevdet Paşa Özelinde İnhitacı İktisat Düşüncesinin Evrimi

The Idea of Economics in Ottoman Thought: The Evolution of Inhitacı Economist Thought Special to Layihalar and Ahmet Cevdet Pasha

Fatih Akin`s Cinema and Cityscape: A Comparison Between Hamburg and Istanbul Through His Films¹**Fatih Akın Sineması ve Kent-Mekani: Akın'ın Filmleri Üzerinden Hamburg ve İstanbul Karşılaştırması****Sertaç Timur Demir²****ABSTRACT**

Fatih Akin and his films may be interesting for sociologists and political scientists, but not for philosophers and psychologists, because he is interested in social reality and norms rather than individual differences. Moreover, his films may be of interest to those who focus on architecture and spatiality. For this reason, in this paper, I compare between urban experiences of Hamburg and Istanbul by using his three important films: Head on (2004), Crossing the Bridge: The Sound of Istanbul (2005), and Soul Kitchen (2009). These films are not only films of Fatih Akin, but also of Hamburg and Istanbul themselves.

Keywords: Fatih Akin, Hamburg, Istanbul, Urban experience, Social life.

ÖZ

Fatih Akın ve sineması filozoflar ve psikologlar için değil sosyologlar ve siyaset bilimciler için de ilginç olabilir. Çünkü o bireysel farklılıklardan ziyade toplumsal gerçeklik ve normlarla ilgilenmektedir. Ayrıca, onun filmleri mimari ve mekansallığa odaklananları da ilgilendirebilir. Bu sebeple, bu çalışmada, Fatih Akın'ın üç önemli filmini kullanarak Hamburg ve İstanbul'daki kentsel deneyimi karşılaştırmaktayım. Bu filmler Duvara Karşı (2004), İstanbul Hatırası: Köprüyü Geçmek (2005) ve Aşka Ruhunu Kat (2009) filmleridir. Bu filmler yalnızca Fatih Akın'ın değil; Hamburg ve İstanbul'un kendi filmleridir.

Anahtar Kelimeler: Fatih Akın, Hamburg, İstanbul, Kentsel Deneyim, Sosyal yaşam.

¹ This paper was rewritten using my Master Thesis at Lancaster University, UK.

² Assist. Prof. Dr. Gümüşhane University Communication Faculty, Department of Radio Television and Cinema, stdemir@gumushane.edu.tr

INTRODUCTION

Who is Fatih Akin: A Brief Biography and Filmography

He was born in Hamburg in 1973 in Germany and is of Turkish parentage. He started to show an interest in cinema. He was a strict follower of films which were produced in the technique of VHS (Video Home System). When he was 21, he decided to study visual communications at Hamburg's College of Fine Arts. Interestingly, his cinema career started as an actor, as 'Doppelter Einsatz', a character in a TV serial. Although he was earning money by standing in front of the camera, his dream was to be a director. To that end, he made his first short film called 'Du Bist Es' (You are the One, 1995). This film was awarded at the Hamburg International Short Film Festival. He was both director of and actor in his second short film 'Getürkt' (Weed, 1996). These films encouraged him to make a real film, in other words, that early film-making experience can be defined as his apprenticeship or novitiate period. His first full length film, 'Kurz und Schmerzlos' (Short Sharp Shock), was made in 1998 and Fatih Akin was deemed worthy of the best director award at the Adolf Grimme Awards in Germany. In the meantime he completed his education in 2000. Moreover, he made 'Im July' (In July). This romantic comedy is a road film between Turkey and Germany. More obviously, Fatih Akin focused on some issues such as immigration, borders, placelessness and identity for the first time, through this film, that was also awarded even in Norway. 'I Think about Germany – We forgot to Go Back' (2001) was his first documentary film.

After that, he made 'Solino' (2002), that won a best scenario prize, in 2002 in which an Italian family was put under the microscope. Film authorities have accepted that he is one of the most gifted directors of his generation, in other words, he attained maturity in his film-making. In 2004, he made one of his best films. It is 'Gegen die Wand' (Head On). Fatih Akin defined the film of the year as a "story he had to squeeze out like a pimple after years of festering" (Jump Cut, 2004). Head On is a significant film in terms of the cityscapes of Hamburg and Istanbul; similarly, Crossing the Bridge: The Sound of Istanbul (2005), a documentary film, has importance by reason of creating an unusual cinematic city. The film offers a great opportunity to observe the conflicts and contrasts of Istanbul through its sounds. In addition to that, sounds or music themselves may be useful to gain insight into the spatiality of the city. For this reason, the documentary film plays a crucial part in this work. He made his 'Kebab Connection' (2004) between Head On and Crossing the Bridge. Fatih Akin reached a peak with his 'Auf der Anderen Seite' (The Edge of Heaven, 2007). The film won the best screenplay award at the 2007 Cannes Film Festival. Fatih Akin was one of ten directors involved in the 'New York I Love You' (2008) film project. While New York City was mostly represented as the city of love by other directors, Fatih Akin reflected on New York as the city of disappointment. Finally, Fatih Akin captured Hamburg through his last film Soul Kitchen (2009). Food, music and the city come together in this unpretentious film.

Fatih Akin: His Film Understanding

As Fatih Akin, originally Turkish, lives in one of the cosmopolitan centres of European geography, his films have intercultural variety and multi-linguistic cinematography. It is inevitable that Fatih Akin builds visible bridges between different cultural heritages and experiences. A place (restaurant, hotel, pub, etc) can be shared by Greek, Turkish, German and Albanian in his films. Moreover, they keep their authenticity and intimacy.

One of the most remarkable features of his films is a sense of humour. He solves all the formidable problems of film characters through a naive realism. These characters are not figments of the imagination, quite the reverse, they are real; moreover, episodes in his films are based on experience that can easily be observed. The only difference between real life and his films is in the interpretation of reality. More obviously, Fatih Akin finds something to laugh about and to make

audiences laugh, even at critical moments. Similarly, he can show some tragic details, even in funny events or nonsense dialogues. Fatih Akin struggles against established powers: war, fanaticism, violence, deaf stereotypes, blind traditions, racist ideologies and sanctimony; on the other hand, he sublimates sincere religiousness and pacifist values.

Other typical parameters of his films are music, food, the city and rhythm. He writes his scenarios by listening to music. He claims that music, which is one of the essential determining factors in his films, writes his films' scenarios. Food is also important for him. Food that is a culture itself represents various tastes and experience. In his films - especially in *Kebab Connection* (2004) and *Soul Kitchen* (2009) - food has major importance; it is as if it is a main character of those films. *Kebab* refers to a Turkish food and *Soul Kitchen* is a restaurant. Fatih Akin makes his final decisions about camera angle and movement, decor, seating plan, casting, etc. after he examines filmic places. Music and place are conscious and envisioned but not coincidental preferences in Fatih Akin's films. For that reason music editors and location managers in his films have wide areas of responsibility.

Comparisons: Hamburg and Istanbul through the Projector

As Ozturk (2008: 21) mentions, film art creates a window, which opens onto the world, for the sake of modern individuals who struggle with social problems. Film is an art that is able to reproduce facts by expanding the sense of time and place. For this reason, films that focus on the city expose not the city itself, but its reflection, presentation and interpretation. Accordingly, the camera, just like a concave or a convex mirror, may form and deform the urban area, images and experience. This shows that film is a phenomenological art; furthermore, the city is full of subjective phenomena. For this reason, thinkers from different academic disciplines contextualise the city. The common point amongst them is the idea that "the city is not the product of planners and architects" (Borden et al., 2000). It can also be accepted as an image, form or representation. There is a formative influence of films on the city.

The 'formative' tendency refers to the filmmakers' concern with giving structure, narrative, and order to images and sounds so as to fashion a cultural product, a composition, a work of 'art'. All films, of course, involve some degree of this formative process. Without this exertion and imposition of the 'artistic will' films would not exist. But, Kracauer argues, this should not detract from what is most important: film and photography's inherent 'realist tendency'. This refers to the camera's unprecedented and unrivalled capacity for capturing the 'real', for revealing and recording 'physical reality', which Kracauer aptly terms 'camera reality.'" (Gilloch, 2007: 126-127).

Camera reality is able to offer a vision of cities that people never saw. Especially, Istanbul and Hamburg are in that category, because these two cities have filmic perspective and perception in Fatih Akin's films, even if they are not as popular as Paris, New York or London. Particularly Istanbul is one of the exotic stations, not only for Fatih Akin, but also for other filmmakers, because, as Ozturk (2008: 4) defines, Istanbul through films is a subject of endless desires. "An unorganized society is different from a disorganized society" (Smith, 1980: 11). In this sense, Istanbul is a disorganized city while Hamburg is an unorganized city in his films. Hamburg is the city of randomness, while Istanbul is the city of chaos. Liberty can be obtained by forcing moral limits on Hamburg, and by committing crime and violence in Istanbul. The power is an invisible potential in Hamburg; on the other hand, power is an influence that can easily be seen around every corner of Istanbul streets. There are some regions for immigrants in Hamburg; however, Istanbul has a region that consists of immigrants. In other words, nobody is a permanent owner of the city. It is like concentration camps that have high culture and musical diversity.

There is a definite and great distance between Hamburg city centre and the suburbs. But, spatial boundaries are much more tangled and permeable in

comparison with Hamburg. Two close but different streets in Istanbul may represent two different lifestyles and value systems; for this reason, thousands of streets refer to thousands of cultures in Istanbul. "Throughout the twentieth century, the forces of modern capitalism, social revolutions, imperial conflagrations, colonial upheavals, and Nature itself have built, destroyed, and rebuilt the urban landscape" (Siegel, 2003: 143). Siegel may be right; nevertheless, the change in Istanbul is as a result of the conflict between the Ottoman Empire that ended in 1922 and the Turkish Republic that was established in 1923. Hamburg experienced the Second World War. As a result of the war, Hamburg has been destroyed and reconstructed. Fatih Akin emphasises the situation. He describes Hamburg as if it is a city that has no architectural identity or tradition.

Hamburg is known and promoted as a tourist city in contrast with the orientation produced by Fatih Akin. For instance, some of the most typical features of Hamburg are its bridges, ports, river and canals. However, Hamburg in his films is figured as a wholly territorial city. Soon, Fatih Akin's Hamburg is a completely different Hamburg in contrast with the Hamburg described by tourist agents. Istanbul is portrayed as quite a settled city in terms of architecture. Istanbul has more than one architectural identity, even though it is chaotic and disorganized. Each sound, life philosophy, belief system and tradition designs a different Istanbul so that they can adapt to the city.

According to Aymaz (2008: 351), Istanbul in the world of films was one parts of a myth that gathers around history, culture, geography and oriental images. Istanbul was a bridge between different cultures; moreover, it was a capital of empires. However this perception has changed in recent years. As Aymaz (ibid.: 352) states, although Istanbul is still a fascinating spectacle, it is in a spiritual crisis. There is something of the atmosphere of Dickens and Dostoyevsky in front of the 1001 Arabian nights' decor. This is the *new* Istanbul in films. Istanbul is a paradise that is devastated. It seems like a dark pothole.

Clark (1996: 1) may be right: "The world has become an urban place", but, some urban places are like places outside the world in Istanbul. Paradoxically, the distance between a family that lives on the poverty line and a family that has limitless luxury can be less than a hundred meters in Istanbul. Temporality is, just like spatiality, also chaotic, both in Istanbul and in Hamburg. Time in these cities is based on momentary feelings. Everybody has a plan, but the plan is managed in accordance with momentary reactions rather than conscious calculations. This aspect is opposite to Le Corbusier's observation: "the city is profoundly rooted in the realms of calculations" (Le Corbusier, 1929: 53 cited in Donald, 1999: 54), because of the fact that Istanbul and Hamburg are without calculations.

Istanbul was the most popular city once upon a time. In due course people imitate the city which they live; moreover, the city implicitly takes the shape of experiences of people. "Cities are civilization and the study of cities involves the study of humankind" (LeGates, 1996: 18). The interrelation between individuals and the city is too problematic in Istanbul. Namely, people in Istanbul are seen as tasteless. The appearance verifies Baudrillard (1993: 73), "It is true in a sense that nothing really disgusts us anymore. In our eclectic culture, which embraces the debris of all others in a promiscuous confusion, nothing is unacceptable". Istanbul can be perceived as a beautiful city within a panoramic shot; however, it is almost awful looking in close up. Nevertheless, as Sauvaget (2008: 442) mentions, what makes the city remarkable is not aesthetics, but its marginalities, distance, conflict, anomy and misery. Sibel (in Head on, 2004) , Hacke (in Crossing the Bridge: The Sound of Istanbul, 2005), and Zinos (in Soul Kitchen, 2009) look for the chaos.

The Marmara Sea in Istanbul is a transition area for ships, because the Bosphorus is an important link between Russia and the Mediterranean. The sea is also used for both human transportation and shipping. The River Elbe undertakes a similar mission in Hamburg. A canal that opens onto the high seas has been used for the purpose of shipping. Water (sea, Bosphorus, fountains, etc.) symbolises

aesthetics and pleasure in Istanbul while it refers to commerce and wealth in Hamburg. The sea is the past and the memory of Istanbul, but it is a future hope for Hamburg. Nonetheless, keep in mind that water is one of the determining factors of these cities in terms of tourism, culture, history and urban experience.

Cultural variety is too limited in Hamburg; furthermore, the only difference is between Germany's immigrants. Especially, the Turkish community constitutes one of the fundamental elements of the immigrant population in Hamburg. The population live in a suburban area. The city centre is mainly a German populated area. Contrarily, in Istanbul, there is a multicultural background that consists of Turks, Kurdish, Rums (Greek of Turkish nationality), Circassians, Armenians, Romanies, etc. They are inseparable parts of Istanbul, in parallel with the historical background and cultural heritage of the city. The situation has effects on the music and food culture of Istanbul. As Istanbul is geographically (and culturally) between the West and the East, its food culture is wide ranging while the food menus are more monotypical in Hamburg's restaurants. Similarly, Istanbul offers many more options and features than Hamburg in terms of music variety as well. It can be claimed that the music tradition and culture in Istanbul involve the sounds of Anatolia, Mesopotamia, Persia, Central Asia, the Middle East, the Mediterranean countries, Europe and America. In addition to this, the sounds bear the traces of the monotheistic religions like Islam, Christianity and Judaism.

Another dimension of the variety in Istanbul concerns animals. Namely, Istanbul is freer than Hamburg for animals. It can be observed in this film that Istanbul is a city that belongs to seagulls and cats. Also, dogs and even sheep live in Istanbul freely. However, as far as is seen in the film, Hamburg is not a suitable city from the viewpoint of animal welfare. It is hard to claim that people are not as free as animals in Istanbul or that there is an extreme form of freedom. People are on a knife-edge and the state is a passive power in the city. On the other hand, rules of the state and norms of the German society can be easily felt in Hamburg. In Istanbul, people struggle for life by themselves. Apparently, in the film, there is no cooperative soul in Eastern culture. But, love is stronger; what is more, lovers are more faithful in Istanbul; whereas Hamburg is a city of passionate and fragile love.

EPILOGUE

Briefly, Fatih Akin zooms in on the cities through these films. His formative tendency reveals itself, especially in his film scenarios and music editing style. According to Fatih Akin, the city is an audio-visual space that is unceasingly reconstructed by means of stories and sounds of the city. But, the stories can merely be revealed through films, rather than photography, because "photography freezes the past moment; film shows life itself in passing" (Gilloch, 2007: 118). Stories of the city, however, refer to passing time and to moving space. Images that are produced within the camera are reality and life itself, and are ultimately nested within each other because of or thanks to film productions. Even beauty criteria concerning the city are continuously reshaped or (re)determined by them. Film production and art, it seems to me, carry the relationship between gaze and things into an ontological discussion area. As Adorno and Horkheimer (2002: 119) summarize outstandingly: "beauty is whatever the camera reproduces ... What is offered is not Italy but evidence that it exists".

What Fatih Akin shows through his films is that there is more than one representation of Istanbul and Hamburg. Although "urban places have many similarities of physical appearance, economic structure and social organisation and are beset by the same problems of employment, housing, transport and environmental quality" (Clark, 1996: 2), Fatih Akin proves that there are substantial differences between Hamburg and Istanbul in terms of urban experience, stories, reactions, relaxation and entertainment style, leisure activities and interpersonal and intrapersonal communication forms. Finally, this totality of

difference reveals itself even in places where architectural designs resemble each other.

REFERENCES

- Adorno, T. W. & Horkheimer, M. (2002) *Dialectic of Enlightenment Philosophical Fragments*, Stanford: Stanford University Press.
- Aymaz, G. (2008) 'Dekadans Kent: Istanbul' in M. Ozturk (Ed.) *Sinematografik Kentler*. Istanbul: Agorakitapligi.
- Baudrillard, J. (1993) *The Transparency of Evil: Essays on Extreme Phenomena*, London & New York: Verso.
- Borden, I., Rendell, J., Kerr, K., and Pivaro, A. (2000) 'Things, Flows, Filters, Tactics' in I. Borden, J. Kerr, J. Rendell and A. Pivaro (Eds.) *The Unknown City: Contesting Architecture and Social Space*, Cambridge & London: MIT Press.
- Clark, D. (1996) *Urban World / Global City*, London & New York: Routledge.
- Donald, J. (1999) *Imagining the Modern City*, London: The Athlone Press
- Gilloch, G. (2007) Urban Optics: Film, Phantasmagoria and the City in Benjamin and Kracauer. *New Formations*, 61 (2). pp. 115-131.
- Le Corbusier, H. (1923) *The City of Tomorrow and Its Planning*, London: John Rodker.
- LeGates, R. (1996) 'How to Study Cities' in R. LeGates and F. Stout (Eds.) *The City Reader*. London & New York: Routledge.
- Ozturk, M. (2008) 'Sine-Kent' in M. Ozturk (Ed.) *Sinematografik Kentler*. Istanbul: Agorakitapligi.
- Sauvaget, D. (2008) 'Filmografi Yerine' in M. Ozturk (Ed.) *Sinematografik Kentler*. Istanbul: Agorakitapligi.
- Siegel, A. (2003) 'After the Sixties: Changing Paradigms in the Representation of Urban Space', in M. Shiel & T. Fitzmaurice (Eds.) *Screening The City*. London and New York: Verso.
- Smith, M. P. (1980) *The City and Social Theory*, Oxford: Basil Blackwell.

FILMOGRAPHY

- Crossing the Bridge: the Sound of Istanbul, 2005, Directed by Fatih Akin, Germany.
- Head On, 2004, Directed by Fatih Akin, Germany.
- In July, 2000, Directed by Fatih Akin, Germany.
- Kebab Connection, 2004, Directed by Fatih Akin, Germany.
- New York I Love You, 2008, Directed by Fatih Akin, USA.
- Short Sharp Shock, 1998, Directed by Fatih Akin, Germany.
- Solino, 2002, Directed by Fatih Akin, Germany.
- Soul Kitchen, 2009, Directed by Fatih Akin, Germany.
- The Edge of Heaven, 2007, Directed by Fatih Akin, Germany, Turkey, Italy.
- You are the one, 1995, Directed by Fatih Akin, Germany.
- Weed , 1996, Directed by Fatih Akin, Germany.

Etik Pozisyon Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenilirliğine İlişkin Bir Çalışma¹

A Study About The Validity and Reliability of Ethical Position Scale

Murat Burucuoğlu² Evrim Erdoğan³

ÖZ

Etik pozisyonlar, bireylerin etik konulara ilişkin değerlendirmelerinin önemli belirleyicilerinden birisi olarak görülmektedir. Psikoloji alanında çalışmalarda kullanılan yaygın kullanım alanı bulan ölçek, son yıllarda yönetim ve pazarlama alanlarında da kullanılmaya başlamıştır. Ancak ölçeğin karmaşık ve anlaşılması zor ifadelerden oluşması geçerlilik ve güvenilirlik sorunları yaşanmasına neden olmaktadır. Bu çalışmanın amacı, literatürde işletme ve tüketici davranışlarına ilişkin çalışmalarda kullanımı giderek artan Etik Pozisyon Ölçeği'ne ilişkin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmalarına katkıda bulunmaktır. Araştırma kapsamında anket yöntemi ile toplanan veriler SPSS ve AMOS istatistik paket programları ile analiz edilmiştir. Elde edilen veriler doğrulayıcı faktör analizine tabi tutulmuştur. Ölçeğin orijinalinde olduğu gibi idealizm ve rölativizm olmak üzere iki boyutlu bir ölçek olarak kullanılabilceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Etik Pozisyon Ölçeği, İdealizm, Rölativizm

ABSTRACT

Ethical positions are seen as one of the most important indicatives of evaluations and assessments of individuals about ethical issues. This scale which has a broad and common usage in studies in the field of Psychology, is started to be used in management and marketing. But since the scale consists of complicated and inexplicable expressions and statements, it causes problems in validity and reliability manner. The aim of this study is to make contribution to the validity and reliability studies about Ethical Position Scale which is commonly used in business and consumers' behaviors in literature. Data that were collected by survey method within the scope of research were analyzed by using SPSS and AMOS statistical package programs. Data that were obtained as a result of analyses were subjected to the confirmatory factor analysis. As in the original scale, it was precipitated that the scale could be used as a two-dimensional scale such as idealism and relativism.

Keywords: Ethical Position Scale, Idealism, Relativism

¹ Bu çalışma Yrd. Doç. Dr. Evrim Erdoğan danışmanlığında Murat Burucuoğlu tarafından hazırlanan "Tüketicilerin Etik Pozisyonu, Tüketim Değerleri ve Sorumlu Tüketim Davranışları Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Araştırma" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

² Öğr. Gör. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, S. Yazar, murat.burucuoğlu@omu.edu.tr

³ Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, evrim.erdogan@omu.edu.tr

GİRİŞ

Donelson R. Forsyth'nin 1980 yılında yayınladığı *Etik İdeolojilerin Sınıflandırılması (A Taxonomy of Ethical Ideology)* isimli çalışması Schlenker ve Forsyth'nin 1977 yılında yapmış oldukları çalışmaya dayanmaktadır. Schlenker ve Forsyth (1977) psikoloji araştırmaları için normatif etik teorilerine dayanak 68 sorudan oluşan bir soru formu ile bireysel etik ideolojilerdeki farklılıkları belirlemeye çalışmışlardır (Schlenker ve Forsyth, 1977: 369-396). Forsyth (1980) de normatif etik teorisinin deontolojik ve teolojik yaklaşımlarına dayanarak idealizm ve rölativizm olmak üzere iki boyuttan oluşan bireylerin etik pozisyonları yaklaşımını geliştirmiştir (Al-Khatib vd., 1997: 754).

İdealizm ve rölativizm olmak üzere ikiye ayrılan etik pozisyon yaklaşımlarından idealizm deontolojik etik teorisini temsil etmekte iken rölativizm teolojik etik yaklaşımını temsil etmektedir (Schlenker ve Forsyth, 1977:376). Etik ideolojilerin idealizm boyutu bireylerin doğru eylemlerle her zaman istenilen sonuçlara ulaşabileceklerini savunur (Forsyth, 1980: 175-176). İdealist etik yargılara sahip bireyler eylemlerinde başkalarının refahını düşünürler. Yüksek idealist bireyler diğer bireylere zarar vermekten her zaman kaçınırlar ve diğer insanlar için olumsuz sonuçları olacak iki kötü durumda arasında seçim yapmak zorunda kalsalar bile seçim yapmaktan kaçınırlar (Forsyth, 1992: 462)

İdealist bireyler evrensel ahlak kurallarını kabul ederler (Nye ve Forsyth, 1984:2). Etik ideolojilerin bir diğer boyutu olan rölativizm boyutu bireylerin etik yargılarında evrensel ahlaki kuralları reddettiğini savunur. Bireyler etik problemlerle karşılaştıklarında evrensel ahlak ilkelerini ve muhtemel formülasyonları reddetme eğilimindedir (Forsyth, 1980: 175). Bir başka ifade ile rölativist bireyler etik problemlerde ahlaki ilkelere bağlı kalmayarak daha faydacı davranma eğilimindedirler (Nye ve Forsyth, 1984: 2). Rölativizm boyutuna göre ahlaki eylem, durumun doğasına ve bireyin katılıma bağlıdır ve birey başkaları hakkında yargılarda bulunurken ihlal edilmiş etik ilkelerden daha çok içinde bulunulan durumları göz önünde bulundurur (Forsyth, 1992: 462). Etik rölativizme göre her bireyin farklı ahlaki düşünceleri olabilir. Doğru veya yanlış ülkeden ülkeye, kültürden kültüre göre ve zamansal olarak değişebilir. Davranışların ahlaki standartları zamana göre farklılaşabilir ve etik davranışlar duruma göre değişebilir (McDonald, 2010: 447-448).

Forsyth (1980) etik ideolojileri, düşük-yüksek idealizm ve düşük-yüksek rölativizm olmak üzere 2 X 2 bir matris üzerinde dörtlü bir sınıflandırmaya tabi tutmuştur (Forsyth, 1980: 176). Yüksek idealizm ve yüksek rölativizm boyutunu temsil eden durumsalcılar hem idealist hem de rölativisttir (Forsyth, 1992: 462). Durumsalcılar, ahlaki kuralları reddetme eğilimi sergilerken, her durumda her eylemin analizinin bireysel olarak yapılmasını savunurlar (Forsyth ve Berger, 1982: 53-54). Durumsalcılar, ahlaki olmayan davranışlarla, davranış başkaları için olumlu sonuçlara ortaya çıkardığında daha çok ilgilenme eğilimindedirler (Nye ve Forsyth, 1984: 3). Durumsal rölativizm nadiren tek bir etik kurala, kanuna veya standarda bağlıdır. Farklı bireyler, farklı zaman ve yerlerde birçok farklı etik kanun, kod ve standardın olabileceğini savunurlar (McDonald, 2010: 449-450).

Yüksek idealizm- düşük rölativizm boyunu temsil eden mutlakçılar rölativist değil ancak idealisttirler (Forsyth, 1992: 463). Mutlakçılar, eylemin sonuçlarının evrensel kurallara ters düşmesini reddederler ve ahlaki kuralların ihlal edilmemesini savunurlar (Forsyth ve Berger, 1982: 54). Mutlakçılar eylemlerin ya da davranışların sonuçlarının iyi olması gerektiğini savunurken ahlaki kurallara da sıkı sıkıya bağlı kalınması gerektiğini vurgularlar. Mutlakçıların tam olarak deontolojik etik yaklaşımını temsil ettiği de söylenebilir (Forsyth, 1992: 463; Davis vd., 2001: 37).

Yüksek rölativizm düşük idealizm boyutunu temsil eden öznelciler idealist değil rölativisttirler (Forsyth, 1992: 463). Öznelciler etik yargılarda bulunurken evrensel kurallar yerine kişisel değerlerini ön planda tutarlar (Forsyth ve Berger, 1982: 54). Öznelciler ahlaki olmayan davranışlarla, davranış kendileri için olumlu sonuçlar

ortaya çıkardığında daha çok ilgilenme eğilimindedirler (Nye ve Forsyth, 1984: 3). Bireyler ahlaki yargılarda bulunurken daha bireysel davranırlar, davranışlarının evrensel ahlaki ilkelere uygun olması veya başkaları içinde faydalar sağlaması ile ilgilenmezler. Bu yaklaşım, egoistlik ahlaki felsefe ile aynı şeyi ifade etmekte ve öznelci bireylerin teolojik etik anlayışını temsil ettiğini göstermektedir (Forsyth, 1992: 463).

Düşük idealizm ve düşük rölativizm boyutunu temsil eden istisnacılar ne idealisttir ne de rölativisttir. İstisnacılar davranışlarında deontolojik etik anlayışını benimseyerek davranışlarında evrensel ahlaki ilkeleri bir rehber olarak kullanırlar ancak aynı zamanda faydacıdırlar. Davranışlarının olumlu ve olumsuz sonuçları arasında bir denge kurarak aynı zamanda pragmatist davranma eğilimindedirler (Forsyth, 1992: 463).

Forsyth (1980) tarafından geliştirilen etik pozisyon ölçeği idealizm ve rölativizm olmak üzere iki boyuttan oluşmaktadır. Ölçekte toplamda 20 ifade bulunmakta olup ilk 10 ifade idealizm boyutunu diğer 10 ifade ise rölativizm boyutunu temsil etmektedir (Forsyth, 1980). Forsyth vd. (2008) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ölçeğin 29 farklı ülkede 139 çalışmada 30.230 cevaplayıcının katılımıyla kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Etik Pozisyon Ölçeğinin bireylerin etik pozisyonlarını belirlemede hem uluslararası literatürde (Tansey vd., 1994; Barnett vd., 1994; Rawwas, 1996; Al-Khatib vd., 1997; Barnett vd., 1998; Al-Khatib vd., 2002; Henle vd., 2005; Steenhaut ve Kenhove, 2006; Ha ve Lennon, 2006; Lee ve Johnson, 2007; Oumlil ve Balloun, 2009; Valentne ve Bateman, 2011; Huang vd., 2012; Vanmeter vd., 2013; Swaidan vd., 2003; Kim, 2003; Davis vd., 2001; Etter vd., 2006; Johari vd., 2012) hem de ulusal literatürde (Yurtsever, 1998; Yurtsever, 2000; Oyman, 2004; Elçi, 2005; Aydın, 2009; Özyer ve Azizoğlu, 2010; Yazıcı ve Yazıcı, 2010; Zeylan, 2011; Özbek ve Özer, 2012; Özbek, 2012; Bakır, 2013; Özbek vd., 2013; Büyükyılmaz ve Gürkan, 2014; Güğerçin, 2015) birçok çalışmada kullanıldığı görülmektedir.

Aşağıdaki tabloda Etik Pozisyon Ölçeğine ilişkin faktör analizi yapılan çalışmalar yer almaktadır. Tabloda ulusal ve uluslararası kapsamdaki çalışmalara yer verilmiştir.

Tablo 1: Etik Pozisyon Ölçeği ile ilgili Çalışmalar

Yazar	Kapsam	Boyutlar ve İfade Sayıları	
Davis vd. (2001)	Uluslararası	İdealizm	10
		Rölativizm	8
		Doğruluk	2
Elçi (2005)	Ulusal	İdealizm	5
		Rölativizm	6
Etter vd. (2006)	Uluslararası	İdealizm	10
		Rölativizm	8
		Doğruluk	2
Yazıcı ve Yazıcı (2010)	Ulusal	İdealizm	9
		Rölativizm	10
Sarpün (2012)	Ulusal	Öznelciler	3
		Durumsalcılar	3
		Mutlakçılar	3
		İstisnacılar	2
Özbek (2012)	Ulusal	İdealizm	5
		Rölativizm	5
Johari vd. (2012)	Uluslararası	İdealizm	5
		Rölativizm	4
		Faydacılık	4
Güğerçin (2015)	Ulusal	İdealizm	7
		Rölativizm	5
		Doğruluk	2

Etik Pozisyon Ölçeği ulusal literatürde birçok çalışmada kullanılmasına rağmen ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları ilk kez Yazıcı ve Yazıcı'nın (2010) çalışmalarıyla gerçekleştirilmiştir. Hem ulusal hem de uluslararası literatürdeki çalışmalara bakıldığında ölçeğin uygulanmasında ve orijinalinde olduğu gibi onaylanmasında farklılıklar olduğu görülmektedir. Literatürdeki çalışmalar ortaya

çıkan bu farklılığın nedenini ölçekteki ifadelerin anlaşılmasının zor olmasına, felsefi ifadeler içermesine ve kültürel farklılıklara bağlamaktadır.

Ulusal literatürde yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunda ölçeğin orijinal hali ile onaylanmasında problemler yaşandığı görülmektedir. Bu nedenle ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmalarının gerçekleştirilmesi ulusal yazın için önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı da işletme ve tüketici davranışları alanında kullanımı giderek artan ve bireylerin etik pozisyonlarını belirlemede kullanılabilecek bir araç olan etik pozisyon ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmalarına katkıda bulunmaktır.

ARAŞTIRMA

Yöntem

Verilerin toplanmasında anket yöntemi kullanılmıştır. Veriler, İstanbul ilinde yaşayan tüketicilerden kolayda örnekleme yöntemi toplanmıştır. Toplamda 643 adet kullanılabilir veri elde edilmiştir. Hair vd. (1998: 98) örneklem büyüklüğünün en az 50 mümkünse 100'ün üzerinde olması gerektiğini ifade etmektedir. Akgül ve Çevik (2005: 419) ise her değişkene ilişkin en az 10 vakanın olmasının arzu edildiğini ve genel olarak 100 ile 200 arasındaki örneklemin analiz için yeterli olacağını ifade etmektedir. Yapısal eşitlik modellemesinin kullanılacağı çalışmalarda gözlenen değişken sayısının 10 katı civarındaki bir örneklem verilerin normal dağıldığı durumlarda yeterli kabul edilmektedir. Verilerin normal dağılması koşuluyla yapısal eşitlik modellemesi çalışmalarında minimum örneklem hacminin 100, genellikle kabul edilen örneklem hacminin ise 200 olduğudur (Gürbüz ve Şahin, 2014: 126). Faktör analizi yapmak için yeterli örneklem hacmine ulaşıldığı görülmektedir. Elde edilen verilerin analizinde SPSS 20 ve AMOS 20 istatistik paket programları kullanılmıştır.

1. Ön Çalışmalar

Ön çalışmalar kapsamında öncelikli olarak araştırmacı tarafından Etik Pozisyon Ölçeği İngilizce 'den Türkçe 'ye çevrilmiştir. İfadelerin Türkçe 'ye çevrilmesinde literatürdeki çalışmalar bütünsel olarak incelenmiş ve anlamsal bozuklukların oluşmaması için ilgili çalışmalardan yararlanılmıştır. Türkçe 'ye çevrilen ifadeler uzman bir akademisyen tarafından değerlendirilerek dil ve anlatım bozuklukları giderilmeye çalışılmıştır.

Uygulamaya hazır hale getirilen ölçek Samsun ilinde yaşayan kolayda örnekleme yöntemi ile seçilmiş 73 kişiye uygulanarak güvenilirliği ve anlaşılabilirliği belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmanın içsel tutarlılığının incelenmesinde Cronbach Alfa katsayısı kullanılmıştır. Cronbach Alfa iç tutarlılığın anlaşılmasında kullanılan yaygın bir tekniktir (Gürer vd., 2009: 96). Ölçeğin ön çalışmalar kapsamında C. Alfa Katsayısı 0.913, doğrulayıcı faktör analizi çalışmasında 0.849'dur. Bu da ölçeğin yüksek içsel tutarlılığa sahip olduğunun göstergesi olarak kabul edilebilir. Katılımcılar tarafından anlaşılmayan ifadeler tekrar gözden geçirilmiş ve ölçeğe son hali verilmiştir.

2. Tanımlayıcı İstatistikler

İstanbul ilinden kolayda örnekleme yöntemi ile seçilen 643 katılımcının %51.2'si erkek tüketicilerden %48.8'i kadın tüketicilerden oluşmaktadır. Yaş aralıklarına bakıldığında katılımcıların %33.9'u 18-25 yaş aralığında, %29.1'i 26-35 yaş aralığında, %28.8'i 36-45 yaş aralığında, %6.4'ü 46-55 yaş aralığında, %1.9'u ise 56 yaş ve üzerindedir.

Aşağıdaki tabloda katılımcıların Etik Pozisyon Ölçeği'nden aldıkları puan ortalamaları ve standart sapma değerleri yer almaktadır.

Tablo 2: Değişkenlere ilişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma
ID1	4.19	.970	RL1	3.00	1.384
ID2	4.23	1.063	RL2	3.37	1.471
ID3	4.11	1.075	RL3	3.37	1.435

ID4	4.30	1.028	RL4	3.29	1.386
ID5	4.29	.982	RL5	3.38	1.381
ID6	4.25	1.010	RL6	3.17	1.389
ID7	3.89	1.167	RL7	3.16	1.381
ID8	4.12	1.044	RL8	3.20	1.355
ID9	4.03	1.042	RL9	3.19	1.396
ID10	4.03	1.016	RL10	3.24	1.365

Katılımcıların etik pozisyon ölçeğine ilişkin verdikleri cevapların ortalamaları incelendiğinde idealizm boyutunda ortalamaların 3.89 ile 4.30 arasında değiştiği görülmektedir. Katılımcıların en az katıldıkları ifadenin İD7 “Eylemin olumsuz sonuçları olmasına rağmen olumlu sonuçları göz önünde bulundurup karar vermek ahlaki değildir” en fazla katıldıkları ifadenin İD4 “Bireyler, psikolojik ve fiziksel olarak başka birine asla zarar vermemelidir.” ifadesi olduğu anlaşılmaktadır. Rölativizm boyutunda ortalamaların 3.00 ile 3.38 arasında değiştiği görülmektedir. Katılımcıların en az katıldıkları ifadenin RL1 “Bir etik sistemi oluşturacak kadar önemli bir ahlak ilkesi yoktur.” En fazla katıldıkları ifadenin RL5 “Neyin ahlaki veya ahlaki olmadığı bireye bağlı olduğu sürece herkes için ahlaki olan nedir sorusunun cevabı bulunamaz.” İfadesi olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların etik pozisyon ölçeğine verdikleri cevapların ortalamaları genel olarak incelendiğinde idealizm boyutunda ortalamaların daha yüksek rölativizm boyutunda ise ortalamaların nispeten daha düşük olduğu görülmektedir.

3. Doğrulayıcı Faktör Analizi ve Bulgular

Doğrulayıcı faktör analizi çalışmasına geçmeden önce araştırmada kullanılan ölçeklerin normal dağılıma sahip olup olmadığı incelenmiştir. Çok değişkenli istatistiksel analizler yapabilmenin temel varsayımı verilerin normal dağılıyor olmasıdır (Hair vd., 1998: 70). Verilen normal dağılıma sahip olup olmadığının incelenmesinde çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiştir.

Literatürde çarpıklık ve basıklık değerleri için Byrne (2010: 104) basıklık değerinin 5'ten büyük olmasının verinin normal dağılmadığının, Kline (2011: 63) ise çarpıklık değerinin ± 3 , basıklık değerinin ± 10 'dan büyük olmasının verinin normal dağılmadığının göstergesi olarak kabul edilebileceğini ifade etmektedir. İdealizm boyutunda yer alan değişkenlerin çarpıklık değerleri -1.880 ile -1.066 arasında, basıklık değerleri 0.365 ile 3.099 arasında; rölativizm boyutunda değişkenlerin çarpıklık değerleri -.518 ile -0.101 arasında, basıklık değerleri -1.188 ile -1.371 değerleri arasında değişmektedir. Çarpıklık ve basıklık değerleri literatürde belirlenen sınırlar içerisinde yer aldığından verilerin normal dağıldığı varsayılmaktadır.

Doğrulayıcı faktör analizi, örtük değişkenlerin yapısına ilişkin bazı bilgilerin araştırmacı tarafından bilindiği durumlarda uygulanmaktadır. Bu bilgi teoriye, ampirik araştırmalara veya her ikisine birden dayanabilir. Araştırmacı, gözlenen ölçümler ile faktörlerin altında yatan öncüller arasında ilişkilerin olduğunu varsayar ve daha sonra istatistiksel olarak bu hipotez yapısını test eder (Byrne, 2010: 6). Doğrulayıcı faktör analizinin değerlendirilmesinde Ki-Kare/ Serbestlik Derecesi (X^2/df), RMSEA (Yaklaşık Hataların Karekökü- Root Mean Square Error Approximation), NFI (Normlaştırılmış Uyum İndeksi – Normed Fit Index), CFI (Comparative Fit Index –Karşılaştırmalı Uyum İndeksi), GFI (Goodness of Fit Index – Uyum İyiliği İndeksi), AGFI (Adjusted Goodness of Fit Index – Düzeltilmiş Uyum İyiliği İndeksi) uyum iyilikleri kullanılmıştır. Ki-Kare/ Serbestlik Derecesi (X^2/df) uyum iyiliğinin 0 ile 3 arasında bir değer alması iyi uyumun, 5'ten küçük olması ise kabul edilebilir uyumun göstergesi olarak kabul edilmektedir (Schermelleh-Engel vd., 2003: 52). RMSEA değerinin 0.05'ten küçük ve eşit olması iyi bir uyumun, 0.05 ile 0.08 arasında olması kabul edilebilir uyumun göstergesidir (Schermelleh-Engel vd., 2003: 52; Byrne, 2010: 80; Çelik ve Yılmaz, 2013: 33). NFI değeri 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır ve 1'den küçük değerler iyi uyumun göstergesidir (Hair vd., 2006: 749). CFI değeri için örneklem sayısının 250'den büyük ve gözlenen değişken sayısının 30'a eşit ve fazla olduğu durumlarda 0.90 üzerindeki değerlerin kabul edilebilir değerlerdir (Hair vd., 2006:

753). GFI değerinin 0.95 ile 1 arasında bir değer alması iyi uyumun, 0.90 ile 0.95 arasında bir değer alması kabul edilebilir uyumun göstergesidir (Schermelleh-Engel vd., 2003: 52). AGFI uyum iyiliği indeksi 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır ve 0.95'den yüksek değerler iyi bir uyumun göstergesi, 0.85 ile 0.90 arasındaki değerler kabul edilebilir uyumun göstergesi olarak kabul edilmektedir (Schermelleh-Engel vd., 2003: 52; Bayram, 2010: 75; Çelik ve Yılmaz, 2013: 37).

Etik Pozisyon Ölçeği'nin doğrulayıcı faktör analizi uyum iyiliği değerlerine bakıldığında RMSEA değeri 0.070, AGFI değeri 0.875, CFI değeri 0.948, GFI değeri 0.903, NFI değeri 0.933, X^2/df değeri 4.117'dir. Elde edilen değerlerin kabul edilebilir sınırlar içerisinde ölçeğin faktör yapısını doğrular nitelikte olduğunu göstermektedir.

Tablo 3: Etik Pozisyon Ölçeği 'ne İlişkin Parametre Tahminleri

Değişkenler	Regresyon Katsayısı	Std. Ed. Regresyon Katsayısı	S.E.	t Değerleri	Anlamlılık
ID1	0.850	0.807	0.033	25.511	0.01
ID2	1.000	0.866	-	-	
ID3	0.812	0.692	0.040	20.109	0.01
ID4	0.857	0.765	0.037	23.294	0.01
ID5	0.866	0.812	0.034	25.724	0.01
ID6	0.888	0.809	0.035	25.600	0.01
ID7	0.813	0.641	0.045	18.124	0.01
ID8	0.758	0.668	0.040	19.168	0.01
ID9	0.705	0.625	0.040	17.490	0.01
ID10	0.774	0.700	0.038	20.500	0.01
RL1	0.902	0.797	0.037	24.307	0.01
RL2	1.000	0.832	-	-	
RL3	0.981	0.836	0.037	26.207	0.01
RL4	0.932	0.823	0.037	25.543	0.01
RL5	0.906	0.803	0.037	24.569	0.01
RL6	0.927	0.817	0.037	25.525	0.01
RL7	0.949	0.841	0.036	26.454	0.01
RL8	0.901	0.814	0.038	25.099	0.01
RL9	0.890	0.780	0.037	23.552	0.01
RL10	0.880	0.789	0.036	23.920	0.01

Hair vd. (1998: 620) parametre değerlerinin 1'i aşmaması ve negatif olmaması gerektiğini ifade etmektedir. Tablo 12'den de görüldüğü hem regresyon katsayıları hem de standardize regresyon katsayılarının değerleri 1'i aşmamaktadır. t değerleri ise tüm değişkenlerde $p < 0.01$ düzeyinde anlamlıdır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada Donelson R. Forsyth (1980) tarafından geliştirilen Etik Pozisyon Ölçeği'nin doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre ölçeğin orijinalinde olduğu gibi ifadelerin idealizm ve rölativizm altında iki boyutta toplandığı görülmektedir. Doğrulayıcı faktör analizinde standardize edilmiş regresyon katsayıları faktör yükleri olarak değerlendirilmektedir. Araştırma sonuçlarına göre idealizm boyutunda yer alan 10 ifadenin faktör yükleri 0.625 ile 0.866 arasında değişmektedir. Rölativizm boyutunda yer alan 10 ifadenin faktör yükleri ise 0.780 ile 0.836 arasında değişmektedir. Bu da ölçekte yer alan ifadelerin kendi boyutlarını iyi bir şekilde temsil etmektedir. Elde edilen bulgular doğrultusunda ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçek olarak kullanılabileceğini göstermektedir.

Literatürde ölçekte yer alan ifadelerin farklı boyutlar altında toplanmasının ve bazı ifadelerin ölçekten çıkartılmasının altında kültürel farklılıklar ve ölçeğin felsefi yapısından dolayı anlaşılma zorlukları yattığını gösteren çalışmalar yer almaktadır (Johari vd., 2012; Güğçerçin, 2015; Yazıcı ve Yazıcı, 2010; Elçi 2005; Sarpün, 2012; Aydın, 2009; Özbek, 2012). Ölçeğin oluşturulduğu kültür

düşünüldüğünde batı kültüründe oluşturulan bir yapının doğu kültüründe veya Türkiye gibi çok kültürlü yapılarda farklı sonuçlar vermesi olası bir sonuç olarak görülmektedir. Ulusal yazında gerçekleştirilen çalışmalarda maddelerin çıkartılmasının altında yatan sebep ölçeğin felsefi ifadeler içermesi ve anlaşılmasında yaşanan güçlük olarak görülmektedir. Araştırma kapsamında yapılan ön testlerde katılımcıların ölçeği anlamada güçlük çektiklerini ifade etmesi böyle bir sonucun ortaya çıkmasına neden olabilir. Yine bu çalışmada ölçeğin uygulanması sırasında ölçekteki ifadelerin anlaşılabilirliğine ilişkin katılımcılardan birçok geri dönüş alınmıştır. Gelecekte araştırmacıların ölçeğin yerelleştirilmesi sağlamaları ve Türkiye örneklemini için yeni bir etik pozisyon ölçeği geliştirmeleri büyük kolaylıklar sağlayacaktır. Bu çalışmada verilerin kolayda örnekleme yöntemi ile toplanması, zaman ve maliyet kısıtları çalışmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akgül, Aziz - Osman Çevik (2005), “İstatistiksel analiz teknikleri SPSS’te işletme yönetimi uygulamaları”, Ankara: Emek Ofset
- Al-Khatib, J. A. - C. J Robertson - A D'Auria Stanton - S. J. Vitell, (2002), “Business ethics in the Arab Gulf states: A three-country study”, *International Business Review*, 11(1), pp.97-111.
- Al-Khatib, Jamal. A; Scott J. Vitell - Mohammed Y.A. Rawwas (1997), “Consumer ethics: A cross-cultural investigation”, *European Journal of Marketing*, 31(11/12), 750-767.
- Aydın, Serdar (2009), *Bireyci-toplumcu, idealist-relativist ve materyalist eğilimler ile hedonik alışveriş arasındaki ilişkiler*, Yayımlanmamış doktora tezi, Afyankocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Bakır, U. (2013). Reklamda cinsellik ve tüketici: bireysel ahlaki ideolojinin reklamda cinselliğin kullanımına yönelik tutumlara etkisi. *Erciyes İletişim Dergisi Akademia*, 3(1), 14-30.
- Barnett, Tim - Ken Bass - Gene Brown - Frederic J. Hebert (1998), “Ethical ideology and the ethical judgments of marketing professionals”, *Journal of Business Ethics*, 17(7), pp.715-723.
- Barnett, Tim - Ken Bass – Gene Brown (1994), “Ethical ideology and ethical judgment regarding ethical issues in business”, *Journal of Business Ethics*, 13(6), pp.469-480.
- Bayram, Nuran (2010), “Yapısal eşitlik modellemesine giriş Amos uygulamaları”, İstanbul: Ezgi Kitapevi
- Büyükyılmaz, Ozan - Serhan Gürkan (2014), “Mesleki tükenmişliğin muhasebe meslek mensuplarının etik tutumları üzerindeki etkisi”, *Mali Çözüm Dergisi/Financial Analysis*, 24(124), pp.129-148.
- Byrne, Barbara M. (2010), *Structural Equation Modeling with Amos*, Second Edition, Rotledge Taylor&Francis Group, Newyork.
- Çelik, Eray H. - Veysel Yılmaz, (2013), “Lisrel 9.1 ile yapısal eşitlik modellemesi” Ankara: Anı Yayıncılık.
- Davis, Mark A - Mark G. Andersen, - Mary B. Curtis (2001), “Measuring ethical ideology in business ethics: A critical analysis of the ethics position questionnaire”, *Journal of Business Ethics*, 32(1), pp.35-53.
- Elçi, Meral (2005), *Örgütlerde etik iklimin personelin vatandaşlık davranışına etkileri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.
- Etter, Stephanie - Jackie J. Cramer - Seth Finn (2006), “Origins of academic dishonesty: ethical orientations and personality factors associated with attitudes about cheating with information technology”, *Journal of Research Technology in Education*, 39 (2), pp.133-155.

- Forsyth, Donelson. R - Ernest H. O'Boyle Jr, - Michael A. McDaniel (2008), "East meets west: A meta-analytic investigation of cultural variations in idealism and relativism", *Journal of Business Ethics*, 83(4), pp.813-833.
- Forsyth, Donelson. R. - Rick. E. Berger, (1982), "The effects of ethical ideology on moral behavior", *The Journal of Social Psychology*, 117(1), pp.53-56.
- Forsyth, Donelson. R. (1980), "A taxonomy of ethical ideologies", *Journal of Personality and Social Psychology*, 39(1), pp.175-184.
- Forsyth, Donelson. R. (1981), "Moral judgment: The influence of ethical ideology", *Personality and Social Psychology Bulletin*, 7(2), pp.218-223.
- Forsyth, Donelson. R. (1992), "Judging the Morality of Business Practices: The Influence of Personal Moral Philosophies", *Journal of Business Ethics*, 11(5, 6), pp.461-470.
- Gügerçin, Utku (2015), *Bireyin etik yaklaşımı ile kurumsal değerlerin örgütsel vatandaşlık davranışı ve görev performansı üzerindeki etkisi: adana ilindeki banka çalışanları üzerine bir araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Gürbüz, Sait - Faruk Şahin (2014), "Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri felsefe-yöntem-analiz", Ankara: Seçkin.
- Gürer, C., Dolu, O., Demir, S. ve Köksal, T. (2009), "Kavram oluşturma ve ölçüm". Kaan Böke (ed). *Sosyal Bilimlerde araştırma yöntemleri* (ss. 63-104) içinde, İstanbul: Alfa.
- Ha, Sejin – Sharron J. Lennon (2006), "Purchase intent for fashion counterfeit products: Ethical ideologies, ethical judgments, and perceived risks", *Clothing and Textiles Research Journal*, 24(4), pp.297-315.
- Hair, J. F.- William C. Black – Barry J. Babin – Rolph E. Anderson – Ronald L. Tatham (2006), "Multivariate data analysis" (Vol.6.), Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.
- Hair, Joseph F., Rolph E. Anderson, Ronald L. Tatham ve William C. Black (1998); *Multivariate Data Analysis*, Fifth Edition, Prentice-Hall, Inc, New Jersey.
- Henle, Christine. A., Giacalone, Robert. A., ve Jurkiewicz, Carole. L. (2005), "The role of ethical ideology in workplace deviance", *Journal of Business Ethics*, 56(3), 219-230.
- Huang, Chun. Chen - Long-Chuan Lu - Ching-Sing You - Szu Wei Yen (2012), "The impacts of ethical ideology, materialism, and selected demographics on consumer ethics: an empirical study in China", *Ethics & Behavior*, 22(4), pp.315-331.
- Johari, Razana Juhaida - Zuraidah Mohd Sanusi - Aida Hazlin Ismail. (2012), "Exploratory factor analysis of the ethical orientation scale", *Asian Journal of Accounting and Governance*, 3, pp.1-11.
- Kim, Yungwook (2003), "Ethical standards ve ideology among Korean public relations practitioners", *Journal of Business Ethics*, 42(3), pp.209-223.
- Kline, Rex. B. (2011), "Principles and practice of structural equation modeling", NewYork, London: Guilford publications
- Lee, Mi. Young - Kim. K. P. Johnson (2007), "Effects of ethical ideologies on the korean consumers' perceptions and purchase intentions of fashion counterfeits", *Journal of the Korean Society of Clothing and Textiles*, 31(12), pp.1793-1802.
- McDonald, Gael. (2010), "Ethical relativism vs absolutism: research implications", *European Business Review*, 22(4), pp.446-464.
- Nye, Judith - Donelson. R. Forsyth (1984), "The impact of ethical ideology on moral behavior", Annual Meeting of the Eastern Psychological Association, Baltimore, MD.
- Oumlil, A. Ben - Joseph. L. Balloun (2009), "Ethical decision-making differences between American and Moroccan managers", *Journal of Business Ethics*, 84(4), pp.457-478.

- Oyman, Mine (2004), “Tüketici Etiği: Ülkelerarası Karşılaştırmalara ve Demografik Faktörlere Dayalı Bir Araştırma”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(2), pp.77-90.
- Özbek, V. (2012). *Bireysel belirleyicilerin algılanan etik problem ve etik niyetler üzerindeki etkisi: küçük işletmelerde bir uygulama*. Yayınlanmamış doktora tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.
- Özbek, Volkan - Gökhan Özer (2012), “Küçük işletme sahiplerinin dindarlık düzeyleri etik ideolojileri ve algıları arasındaki ilişkiler”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15(27), pp.169-188.
- Özbek, Volkan, Gökhan Özer, ve Kenan Aydın (2013), “İşletme öğrencilerinin dindarlık düzeyleri ve etik niyetlerinin pazarlama etiği bağlamında değerlendirilmesi”, Business and Economics Research Journal, 4 (3): 111-129.
- Özyer, Kubilay - Öznur Azizoğlu (2010), “Demografik değişkenlerin kişilerin etik tutumları üzerindeki etkileri”, AİBÜ-İİBF Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6 (2), 59-84.
- Rawwas, Mohammed. Y. A. (1996), “Consumer ethics: An empirical investigation of the ethical beliefs of Austrian consumers”, Journal of Business Ethics, 15(9), pp.1009-1019.
- Sarpün, Şafak (2012), *Denetçilerin Etik Pozisyon, Hile, Sorumluluk Ve Nepotizm Algılarının Denetçi Bağımsızlığına Etkisi: Bağımsız Denetçiler Üzerinde Bir Araştırma*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Schermelleh-Engel, Karin - Helfried Moosbrugger - Hans Müller (2003), “Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures”, *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), pp. 23-74.
- Schlenker, Barry R. - Donelson. R. Forsyth (1977), “On the ethics of psychological research”, Journal of Experimental Social Psychology, 13(4), pp. 369-396.
- Steenhaut, Sarah - Patrick Van Kenhove (2006), “An empirical investigation of the relationships among a consumer’s personal values, ethical ideology and ethical beliefs” Journal of Business Ethics, 64(2), pp.137-155.
- Swaidan, Ziad - Scott J. Vitell - Mohammed YA Rawwas (2003), “Consumer ethics: Determinants of ethical beliefs of African Americans”, Journal of Business Ethics, 46(2), pp.175-186.
- Tansey, Richard - Gene Brown - Michael R. Hyman - Lyndon E. Dawson Jr. (1994), “Personal moral philosophies and the moral judgments of salespeople”, Journal of Personal Selling & Sales Management, 14(1), pp.59-75.
- Valentine, Sean. R - Connie R. Bateman, (2011), “The impact of ethical ideologies, moral intensity, and social context on sales-based ethical reasoning”, Journal of Business Ethics, 102(1), 155-168.
- VanMeter, Rebecca . A - Douglas B. Grisaffe - Lawrence B. Chonko - James A. Roberts (2013), “Generation Y’s ethical ideology and its potential workplace implications”, Journal of business ethics, 117(1), pp.93-109.
- Yazıcı, Aslı - Sedat Yazıcı (2010), “Etik durum ölçeği’nin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması”, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 8(4), 1001-1017.
- Yurtsever, Gülçimen (1998), “Ethical beliefs and creativity”, Journal of Social Behavior and Personality, 13(4), pp.747-754.
- Yurtsever, Gülçimen (2000), “Ethical beliefs and tolerance of ambiguity”, *Social Behavior and Personality: an international journal*, 28(2), pp.141-148.
- Zeylan, Umut (2011), *Advertising ethics and regulation: consumer attitudes, behaviour and ethical ideologies*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

**2000 Yılı Sonrasında Türkiye’de Kamu
Harcamalarının Gelişimi****Evolution of Public Expenditures in Turkey After 2000****Güner Tuncer¹****ÖZ**

Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinden sonra Türkiye, mali disiplinin sağlanması temelinde önemli derecede ekonomik gelişme kaydetmiştir. Bu çalışmanın amacı 2000 yılı sonrasında kamu harcamalarının bu ekonomik gelişmeye bağlı olarak nasıl bir seyir izlediğini ortaya koymaktır. Çalışmada Türkiye kamu maliyesinde önemli yapı taşları olan 5018 sayılı yasa ve Orta Vadeli Program hakkında bilgiler aktarıldıktan sonra 2000 sonrasında Türkiye’nin makroekonomik gelişmelerinin ışığında kamu harcamaları gelişimi hakkında istatistiksel bilgiler aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Harcamaları, Makroekonomik Gelişim, 5018 Sayılı Yasa, Orta Vadeli Program

ABSTRACT

After Economic crises of November 2000 and February 2001, Turkey has advanced economic progress based on providing fiscal discipline. The aim of this paper is to present how the public expenditures progress after 2000 subject to this economic progress in Turkey. Evolution of public expenditures in Turkey has been presented in the light of macroeconomic progress after conveying the law no 5018 and Medium Term Program as building blocks in Turkish public finance.

Keywords: Public Expenditures, Macroeconomic Progress, the Law No 5018, Medium Term Program

Jel Codes:H10, H11, H50

¹Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İİBF Maliye Bölümü, guner.tuncer@dpu.edu.tr

GİRİŞ

Türkiye sahip olduğu yapısal sorunlar, kırılğanlıklar, denetim ve düzenleme mekanizmalarının yetersizliği ve siyasal istikrarsızlıklar vb. birçok neden sebebiyle, ekonomik krizler yaşamış ve bu krizler toplumda oldukça büyük yaraların oluşmasına neden olmuştur. Aralarında yaklaşık dört aylık bir süre olan Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri özellikle Türkiye iktisat tarihi açısından ekonomik, sosyal ve siyasal hayatta en belirgin dönüşümün gerçekleşmesine neden olan krizler olarak nitelendirilebilmektedir.

2000 yılında uygulamaya konulan Enflasyonla Mücadele Programı kısa dönemde faiz oranlarının gerilemesine neden olmuştur. Düşen faiz oranları insanların tüketimlerini artırmalarını tetiklemiş ve bu durum enflasyonun yeniden artmasına neden olmuştur. Ayrıca yılsonu yaklaşırken bankaların TL ve döviz yılsonu hesaplarının açık pozisyonlarını kapatma işlemleri hem TL likidite gereksinimini hem de döviz talebini artırarak faiz oranlarının yükselmesine neden olmuştur. Bazı bankaların TMSF'na devredileceği haberleri bankaların birbirleri ile olan kredi hatlarını azaltmasına neden olarak piyasada likidite daralmasına sebep oldu. Aynı zamanda yabancı yatırımcılar, ellerindeki hazine kâğıtlarını hızla satıp döviz taleplerini artırmakta ve bu durum faizler üzerindeki baskıyı daha da artırmaktaydı. IMF'nin de etkisiyle Merkez Bankasının likidite genişletme işlemini hızla gerçekleştirmemesi faizin hızla artmasına neden oldu. Faiz oranları üzerindeki bu dalgalanmalar ülke içerisinde toplam talebi de olumsuz etkiledi. Faiz ve döviz riskleri bankaların bu sorunlarla baş edememesine ve bazı bankaların batmasına neden oldu. Ayrıca bu dönem içerisinde kamu mali yapısındaki disiplinsizlik de buz dağının görünmeyen kısmını oluşturmuyordu.

Yukarıda kısaca özetlenen kriz ortamı Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı olarak adlandırılan yeni bir istikrar programının devreye girmesine neden oldu. Nisan 2001 döneminde açıklanan program mali disiplin, fiyat istikrarı ve istikrarlı bir büyüme nihai amaçlarını benimsemişti. Bu istikrar programının en önemli temel önermelerinden birisi siyasal iktidarın programa tam destek vereceğiydi. Program çerçevesinde dalgalı kura geçiş, fiyat istikrarının sağlanmasında gelirler politikası uygulamaları, faiz dışı fazla hedefi, özelleştirme ve kamu kesiminin şeffaflığı uygulamaları ön plana çıkan politikalarlardır. Programın hayata geçmesinden sonra dönemin siyasal iktidarı erken seçim kararı almış ve 3 Kasım 2002'de genel seçim gerçekleşmiştir. Seçim sonucunda Adalet ve Kalkınma Partisi tek başına iktidar olmaya hak kazanmıştır. Özellikle uzun vadede olumlu sonuçlar vermesi planlanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı için, oluşan siyasal istikrar ile birlikte başarı kapıları sonuna kadar açılmıştır. Genel olarak program mali disiplini sağlamada büyük bir başarı oluşturmuş ve bu başarı elde edilen büyüme oranları ile de taçlandırılmıştır. Elde edilen kazanımlar doğrultusunda acaba Türkiye'de kamu harcamalarında nasıl bir hikâyesi oluşmuştur sorusu etrafında bu çalışmanın amacı 2000 sonrasında Türkiye'de kamu harcamalarının gelişimini ortaya koymak olarak belirlenmiştir.

Bu bağlamda çalışmanın devamında kamu harcamalarının gelişimini anlamada temel yapı taşı olan 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununun genel hatları ifade edildikten sonra Orta Vadeli Programda kamu harcamalarının önemi ve son olarak kamu harcamalarının seyri ile ilgili temel istatistikler ve değerlendirmeleri aktarılacaktır.

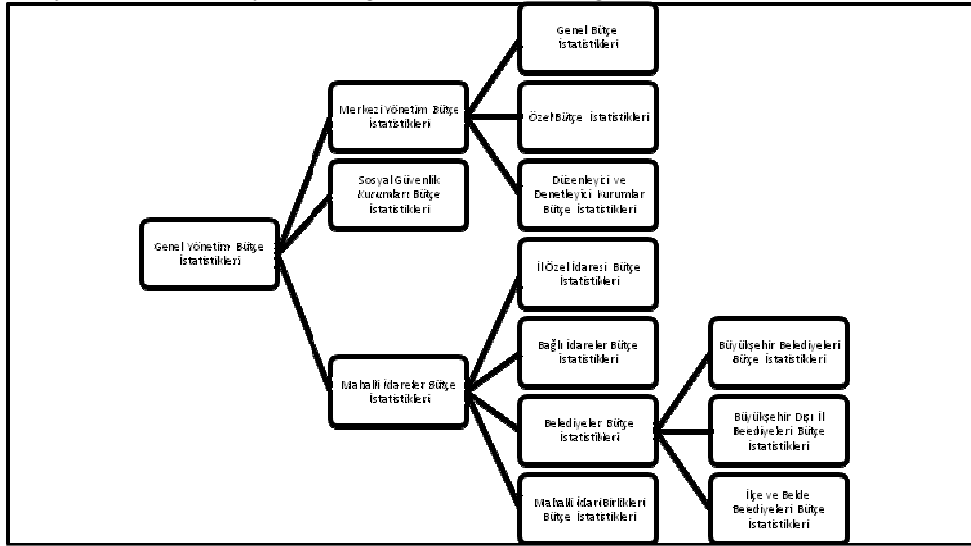
TÜRKİYE KAMU MALİYESİNDE BİR REFORM OLARAK 5018 SAYILI YASA

Bütün maddeleri ile birlikte tam olarak 2005 tarihinde yürürlüğe giren 5018 sayılı yasa Türkiye kamu maliyesinde bir reform niteliğine sahiptir. Bu yasanın yapılmasındaki genel gerekçeler şu şekilde özetlenebilir:

- Kalkınma planları ile bütçeler arasında sıkı bir bağ kurmak.
- Tüm malî işlemlerin bütçelerde yer almasını sağlamak.

- Mevcut bütçe sınıflandırması ve muhasebe sistemi, kamu gelir ve giderleri konusunda, hem malî yönetime hem de kamuoyuna istenilen bilgilerin ayrıntılı olarak sunulmasına teknik olarak imkân oluşturmak.
- Kanun ile mevcut sistemin değiştirilerek daha etkin olmasını sağlamak, uluslararası standartlara ve Avrupa Birliği normlarına uygun bir kamu malî yönetim ve kontrol sistemini oluşturmak.
- Bütçe kapsamının genişletilmesi ile bütçe hakkının en iyi şekilde kullanılmasını sağlamak.
- Bütçe hazırlama ve uygulama sürecinde etkinliği artırmak.
- Malî yönetimde şeffaflığı sağlamak.
- Sağlıklı bir hesap verme mekanizması ile harcama sürecinde yetki-sorumluluk dengesini kurmak.
- Etkin bir iç kontrol sisteminin oluşturulması ve bu suretle çağdaş gelişmelere uygun yeni bir kamu malî yönetim sistemini oluşturmak.

5018 sayılı yasa ile birlikte aşağıda şematik olarak gösterilen bütçe istatistikleri gerek uluslararası standartlara gerek Avrupa Birliği normlarına uygun bir şekilde detaylı olarak kamuoyunun bilgisine sunulur hale getirilmiştir.

Şekil-1: Türkiye’de Bütçe İstatistiklerinin Temel Görünümü

Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü, 2016

Türkiye’de kamu kesiminin temel bir fotoğrafını çekmek istediğimizde yukarıdaki şekil bize oldukça yardımcı olmaktadır. Bu kapsamda Türkiye’nin kamu kesimi Genel Yönetim altında yer alan Merkezi Yönetim, Sosyal Güvenlik Kurumları ve Mahalli İdareler olmak üzere üç sacayağından oluşmaktadır. Tam bir kamu kesimi ifade etmek istediğimizde Genel Yönetime KİT’leri, Bütçe Dışı Fonları, Döner Sermayeli Kuruluşları ve İşsizlik Sigortası Fonunu da eklememiz gerekmektedir (Eğilmez, 2016a:103).

Genel Yönetim Bütçe İstatistikleri ve altında yer alan istatistikler, çeşitli sınıflandırmalar ile kamuoyunun bilgisine sunulmaktadır. Genel Yönetim Bütçe İstatistiklerinin giderler kısmı fonksiyonel sınıflandırma, kurumsal sınıflandırma ve ekonomik sınıflandırma olmak üzere üç ana sınıflandırma ile oluşturulmaktadır. Ayrıca ekonomik sınıflandırma dört alt sınıflandırma ile daha detay istatistikleri gösterebilmektedir. Gelirler kısmı ise ekonomik sınıflandırma bazında iki alt sınıflandırma ile oluşturulmaktadır. Bu sınıflandırmalara ve istatistiklere, Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü’nün web sayfasında Genel Yönetim Mali İstatistikleri başlığı altında kolayca erişilebilmektedir.

ORTA VADELİ PROGRAM

Orta Vadeli Program Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanan makro politikaları, ilkeleri, hedef ve gösterge niteliğindeki temel ekonomik büyüklükleri kapsayan bir çalışmadır. Bu çalışma Bakanlar Kurulu tarafından kabul edildikten

sonra çok yıllık bütçe hazırlık sürecinin başlamasını sağlamaktadır. Ayrıca bu program Türkiye'nin temel iktisat politikasını göstermektedir.

Orta Vadeli Programın temel özellikleri şu şekilde ifade edilebilir (BÜMKO, 2016): Orta Vadeli Program, bütçe sürecini başlatarak stratejik amaçlar temelinde kamu politikaları ve uygulamalarını şekillendirecek ve kaynak tahsisini bu çerçevede yönlendirmektedir. Aynı zamanda, kamu ve özel kesim için öngörülebilirliği artıracak bir yol haritası niteliğinde olan bu Program, son yıllarda sosyal ve ekonomik alanda sağlanan gelişmelerin daha sağlam bir zeminde sürdürülmesi suretiyle güven ve istikrara katkıda bulunmaktadır. Çeşitli alanlarda birbirleriyle tutarlı bir amaç, politika ve öncelikler seti sunan Orta Vadeli Program, makro politikaların yanı sıra, temel gelişme eksenlerini ve ana sektörleri kapsamaktadır. Bakanlık ve kurum bütçelerinin hazırlanmasında, idari ve yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesinde, kurumların karar alma ve uygulama süreçlerinde programın amaç ve öncelikleri esas alınmaktadır. Dinamik bir yapı arz eden ve üç yıllık perspektife sahip olan program, yıllık uygulamaların sonuçları ve genel şartlardaki değişimler dikkate alınarak, her yıl yenilenmektedir. Bu kapsamda, program uygulamaları ile programı etkileyebilecek dışsal gelişmeler etkili bir şekilde izlenmekte ve değerlendirilmektedir. Programda yer alan amaç ve öncelikler bakımından uygulamanın izlenmesi, değerlendirilmesi ve Bakanlar Kuruluna bilgi sunulmasında Kalkınma Bakanlığı sorumludur.

Orta Vadeli Programda kamu harcama politikası, makroekonomik politikalardan biri olan maliye politikası başlığı altında değerlendirilmektedir. 2017-2019 Orta Vadeli Programda kamu harcama politikası şu şekilde oluşturulmuştur (BÜMKO, 2016):

- Kamu harcama politikasının, orta vadeli bütçeleme yaklaşımı çerçevesinde, yürütülmesi esastır. Kamu kurum ve kuruluşları kendilerine tahsis edilen ödenekleri, yürüttükleri harcama programlarının etkinliğini ve gerekliliğini sorgulayarak belirlenen politika ve öncelikler doğrultusunda tanzim edeceklerdir.
- Mevcut harcama programları gözden geçirilecek, önceliğini yitirmiş faaliyet ve projeler sonlandırılacaktır.
- Yeni harcama programlarının bütçeye dâhil edilmesi sürecinde gelecekteki mali yükler dikkate alınacaktır.
- Personel alımı kamu mali dengeleri gözetilerek sınırlandırılacaktır.
- Kamu hizmetlerini program yaklaşımıyla ele alan bütçe yapısına geçilecektir.
- Bütçe hazırlık sürecinde, mal ve hizmet alımlarına yönelik ödeneklerin sıfır tabanlı bütçe ilkesiyle belirlenmesine özen gösterilecektir.
- Kamu mali yönetimi ve denetiminde kullanılan bilgi teknolojileri altyapısının bütünlük hale getirilmesine yönelik çalışmalar tamamlanacaktır.
- Kamu kurum ve kuruluşlarının stratejik planlarının başta Kalkınma Planı olmak üzere üst politika belgeleriyle uyumu gözetilecek, stratejik plan ve performans programlarında yer alan amaç, hedef ve faaliyetler bütçe hazırlık ve uygulama sürecine daha etkin yansıtılacaktır.
- Başta hizmet alımları olmak üzere kamu harcamalarına ilişkin karar alma sürecinde fayda-maliyet analizlerinden yararlanılacak, benzer ihtiyaçların ortak alım yöntemiyle tedariki yaygınlaştırılacaktır.
- Kamu hizmet binası ve taşıt temini ile kullanımında esaslar belirlenecek, ihtiyaca uygunluk, maliyet ve etkinlik gözetilecektir.
- Kamuda e-dönüşüm hızlandırılarak hizmet maliyetlerinin azaltılmasıyla birlikte hizmet kalitesi artırılacaktır.
- Kamu Ar-Ge ödeneklerinin tahsisinde, özel kesim yatırımlarının yüksek dış ticaret açığı verilen sanayi kollarında üretime yönlendirilmesine öncelik verilecektir.

- Tarımsal destekleme amacıyla tahsis edilen ödenekler; verimlilik ve katma değer artırılması hedefi çerçevesinde gözden geçirilerek gerekli düzenlemeler yapılacaktır.
- Sosyal yardım ve hizmetlerin yerindeliği ve kalitesi artırılacak, bütüncül bir anlayış geliştirilecek ve bu alanda kamu, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasında koordinasyon sağlanarak mükerrerlikler önlenecektir.
- Sağlık hizmetlerinin kalitesinden ödün verilmeksizin, gereksiz kullanımı önlemek üzere, ilaç, tıbbi cihaz ve tedavi harcamalarını daha akılcı hale getirilecektir.
- Sağlık harcamalarının etkinliğinin artırılması çerçevesinde, sağlıklı yaşam kültürü ve sağlık okuryazarlığının geliştirilmesine yönelik uygulamalar hayata geçirilecek ve aile hekimliği güçlendirilecektir.

KAMU HARCAMALARI İSTATİSTİKLERİNİN DEĞERLENDİRMESİ

Çalışmanın bu kısmında 2000 yılı sonrasında Türkiye’de kamu harcamalarının gelişiminin ne şekilde oluştuğunun değerlendirmesinden önce Türkiye’nin 2000 sonrasında nasıl bir makroekonomik görünüme sahip olduğu ifade edilecektir. Böylece kamu harcamalarının gelişimini değerlendirmede bir makroekonomik altyapı oluşturulacaktır.

Temel Makroekonomik Görünüm

Makroekonomi, ekonomiyi bir bütün olarak ele alan ve büyüme, işsizlik, enflasyon ve konjonktürel dalgalanmalar vb. konulara odaklanan bir disiplindir. Bu tanımlamadan yola çıkarak Türkiye’nin makroekonomik görünümü büyüme, enflasyon, işsizlik ve refah göstergesi olarak kullanılabilen kişi başına düşen milli gelir verilerinden hareketle sunulacaktır.

Tablo 1: Türkiye’nin Temel Makroekonomik Verileri

Yıllar	Büyüme	TÜFE	İşsizlik Oranı	Kişi Başı Milli Gelir \$
2001	-5,7	66,53	8,4	3.019
2002	6,2	29,75	10,3	3.492
2003	5,3	18,36	10,5	4.565
2004	9,4	9,32	10,8	5.775
2005	8,4	7,72	10,6	7.036
2006	6,9	9,65	10,2	7.597
2007	4,7	8,39	10,3	9.247
2008	0,7	10,06	11	10.444
2009	-4,7	6,53	14	8.561
2010	9,2	6,4	11,9	10.003
2011	8,8	10,45	9,8	10.428
2012	2,2	6,16	9,2	10.459
2013	4,2	7,4	9,7	10.822
2014	2,9	8,17	9,9	10.390
2015	4	8,81	10,3	9.257

Kaynak: Veriler TÜİK, Kalkınma Bakanlığı ve Eğilmez (2016b)’den derlenerek hazırlanmıştır.

Yukarıda yer alan tablo 1’de 2001-2015 dönemi temel makroekonomik veriler sunulmuştur. Çalışmanın başlangıcında Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin değerlendirmesi genel olarak ifade edilmişti. Bu krizlerin meydana getirdiği olumsuzluklar ilk olarak -5,7’lik ekonomik küçülme ile karşımıza çıkmaktadır. Bu dönem içerisinde enflasyonun da %66,53’lük oranla oldukça yüksek olduğu görülmektedir. İşsizlik oranı %8,4 olarak gerçekleşerek istihdamda da önemli bir problemin olduğunu göstermektedir.

Dünya Bankasının World Bank Atlas metoduna göre kişi başına düşen milli geliri 1.045 \$’dan düşük olan ülkeler düşük gelirli; 1.045 \$’dan büyük ama 12.736 \$’dan düşük olan ülkeler orta gelirli; 12.736 \$ veya yüksek olan ülkeler yüksek gelirli olarak ifade edilmektedir. Ayrıca 1.045 \$ ile 4.125 \$ arası gelirli ülkeler alt

orta gelirli; 4.125 \$ ile 12.736 \$ arası üst orta gelirli olarak ayrılmaktadır (World Bank, 2014). Bu kapsamda değerlendirme yapıldığında 2001 yılındaki 3.019 \$'lık kişi başına düşen milli geliri ile Türkiye, alt orta gelirli bir ülke konumundadır.

2002 yılında Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile kademeli bir şekilde mali disiplinin sağlanmasındaki başarı önemli derecede makroekonomik performansa yansımıştır. Büyüme verileri pozitif dönmüş ve enflasyon oranı hızla gerilemiştir. Özellikle 2004 yılı ekonomik büyüme açısından 2001-2015 dönemi için zirve olan bir yıldır. Bu dönemde %9,4'lük büyümenin yanında enflasyon %9,32 olarak gerçekleşmiştir. Fakat işsizlik oranının düşürülmesinde net bir sonuç alınamamış ve %10,6 olarak gerçekleşmiştir. Kişi başına düşen milli gelir ise 5.775 \$ olmuştur. Dünya Bankası değerlendirmesi açısından bakıldığında Türkiye üst orta gelirli ülke sınıfında yer almıştır. Sonraki dönem içerisinde 2008 yılında patlak veren Küresel Krizin etkileri ortaya çıkmıştır. Bu etki özellikle büyüme performansını olumsuz etkilemiştir. 2008 yılında %0,7'lik büyümeden sonra 2009 yılında ekonomi % -4,7 küçülmüştür. Bu küçülme kişi başına düşen milli geliri de etkilemiştir. 2008 yılında 10.444 \$ olan gelir seviyesi 2009 yılında 8.561 \$'a gerilemiştir. İşsizlik oranı açısından bakıldığında 2008 yılında %11 olan oran 2009 yılında %14'e yükselmiştir. Fiyat istikrarı açısından ise 2008 yılındaki %10,06'lık TÜFE oranı 2009 yılında %6,53'e gerilemiştir. TÜFE'deki düşüş ekonominin küçülmesine bağlı olarak ortaya çıkmıştır.

Türkiye'de 2008 küresel krizi ile mücadelede merkez bankasının faiz indirimi ve likidite desteği politikalarına ek olarak hükümet bazı sektörleri kapsayan KDV ve ÖTV indirimleri ve son olarak da Türkiye'yi dört bölgeye ayıran, bölgeler ve sektörler bazında uygulanacak olan teşvik paketini uygulamaya koymuştur (Karakurt, 2010). Böylece güçlü mali disiplinin yanında alınan tedbirler ile 2010 yılında küresel krizin etkilerinden hızla çıkılabildiği görülmüştür. 2010 yılı büyüme oranı %9,2 olarak gerçekleşmiştir. TÜFE %6,4'e gerilemiş ve işsizlik oranı da %11,9 seviyesine çekilebilmiştir. Bu dönemde ayrıca kişi başına düşen milli gelir 10.003 \$'a yükselmiştir.

2011 yılında %8,8 ile önemli bir büyüme başarısı daha elde edilmiştir. Fakat 2012 yılında Yunanistan ekonomisinin iflase doğru sürüklenmesi, İspanya, İtalya ve Fransa ekonomilerinin de alarm vermesi AB ekonomilerinde belirsizliklerin artmasına ve durgunluğun daha da şiddetlenmesine neden olmuştur. Türkiye de bu durumdan etkilenerek 2012 yılında %2,2 oranında düşük bir büyüme oranı ile karşılaşmak zorunda kalmıştır. 2013 yılında elde edilen %4,2'lik büyüme performansından sonra orta doğuda daha da şiddetlenen Suriye krizi ve Avrupa'da da Ukrayna krizinin yarattığı etkiler ile ve FED'in politikaları neticesinde küresel finans hareketliliğindeki dalgalanmaların Türkiye'ye sıcak para giriş-çıkışlarının hareketlenmesini sağlamıştır. Ayrıca cari açıkla mücadele ve döviz kurunun yükselmesini önlemek için TCMB'nin faiz artırımı, kredi kartı ile alışverişlerde çeşitli sektörlerde taksitlerin kaldırılması ve sınırlandırılması iç talebin önemli ölçüde azalmasına neden olmuş ve 2014 yılında büyüme %2,9 olarak gerçekleşmiştir.

2015 yılında Türkiye'de kamu borç yükünün gerilemesi, kamu bütçesinde başarılı sonuçlar elde edilmesi ve Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinden alınan dersler ile bankacılık sektörünün güçlü bir yapıya sahip olmasının yanında iç talep gelişimi ve kamu yatırımlarının desteği ile genel olarak beklentilerin üzerinde %4'lük bir büyüme performansı elde edilmiştir. 2015 yılında %8,81'lik enflasyon ve %10,3'lük işsizlik oranının yüksekliği temel makroekonomik sorunlar olarak varlığını sürdürmektedir. Bu dönemde kişi başına düşen milli gelir 9.257 \$ olarak gerçekleşmiş ve Türkiye orta gelir tuzağında yer almaya devam etmiştir.

Kamu Harcamalarının Temel Görünümü

Yukarıda ifade edilen temel makroekonomik değerlendirmeler ışığında çalışmanın bu kısmında kamu harcamalarının nasıl bir seyir izlediğini ortaya konulacaktır.

Tablo 2: Genel Devlet Toplam Harcamaları

Genel Devlet Toplam Harcamaları (Bin TL)				
Yıl	Cari Harcamalar	Yatırım Harcamaları	Transfer Harcamaları	TOPLAM HARCAMA
2000	20.746.265	5.701.974	35.150.606	61.598.846
2001	31.351.549	8.497.927	62.779.477	102.628.953
2002	48.865.611	12.783.918	84.617.848	146.267.377
2003	62.946.989	13.083.796	103.398.598	179.429.382
2004	76.019.119	13.558.257	109.251.535	198.828.911
2005	86.873.043	18.774.876	108.471.976	214.119.894
2006	110.346.510	22.445.588	120.650.757	253.442.854
2007	126.339.296	26.737.363	132.047.070	285.123.729
2008	149.059.007	32.300.167	147.353.888	328.713.062
2009	168.771.365	31.404.519	181.793.743	381.969.627
2010	187.871.495	37.544.859	197.317.495	422.733.849
2011	215.946.458	43.322.235	217.801.280	477.069.974
2012	247.773.863	49.811.475	252.808.304	550.393.642
2013	281.603.388	65.775.635	289.642.529	637.021.551
2014	313.443.827	71.648.817	317.511.856	702.604.500

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı (2016)

Genel devlet harcamalarının toplamını dikkate aldığımızda 2000 yılında yaklaşık 61 milyar TL olan harcamalar 2014 yılında yaklaşık 702 milyar TL'ye yükselmiştir. Yaklaşık %1050'lik bir artış bulunmaktadır. Sadece cari veriler üzerinden kamu harcamalarının arttığı yönünde değerlendirme yapmak eksik bir bilgi sunmaktadır. Ekonomik gelişmeye bağlı olarak harcamaların milli gelir içerisindeki payı dikkate alınmalıdır. 2008 yılı hariç diğer yıllarda toplam harcamalar içerisindeki en büyük pay transfer harcamalarına aittir. 2014 yılında yaklaşık 317 milyar TL'lik transfer harcaması, yaklaşık 313 milyar TL'lik cari harcama ve yaklaşık 71 milyar TL'lik yatırım harcaması gerçekleştirilmiştir.

Tablo 3: Genel Devlet Toplam Harcamalarının GSYH'ya Oranı

Genel Devlet Toplam Harcamaları (GSYH'ya Oran)				
Yıl	Cari Harcamalar	Yatırım Harcamaları	Transfer Harcamaları	TOPLAM HARCAMA
2000	12,45	3,42	21,09	36,96
2001	13,05	3,54	26,13	42,72
2002	13,94	3,65	24,14	41,73
2003	13,84	2,88	22,74	39,45
2004	13,60	2,43	19,54	35,57
2005	13,39	2,89	16,72	33,00
2006	14,55	2,96	15,91	33,42
2007	14,98	3,17	15,66	33,82
2008	15,68	3,40	15,50	34,58
2009	17,72	3,30	19,08	40,10
2010	17,10	3,42	17,96	38,47
2011	16,64	3,34	16,78	36,75
2012	17,49	3,52	17,84	38,85
2013	17,99	4,20	18,51	40,70
2014	17,77	4,06	18,00	39,83

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı (2016)

Genel devlet harcamalarının GSYH'ye oranı incelendiğinde 2000 yılında %36,96 olan oran 2014 yılında %39,83 olarak gerçekleşmiştir. Bu iki dönem arasındaki kıyaslamada payın %2,87 arttığı görülmektedir. 2000-2014 dönemi içerisinde toplam harcamaların GSYH'ye oranının en yüksek olduğu dönem %42,72 ile 2001 yılına aittir. Bu durumun oluşmasında şüphesiz Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin etkisi bulunmaktadır. Benzer şekilde kriz etkisini 2009 yılında da gözlemleyebiliriz. 2008 yılında %34,58 olan pay 2008 küresel krizin etkisi nedeniyle 2009 yılında %40,10'a yükselmiştir.

Tablo 4: Merkezi Yönetim Bütçe Giderleri

2006-2015 YILLARI MERKEZİ YÖNETİM BÜTÇE GİDER TABLOSU (BİN TL)					
Harcamalar	2006	2007	2008	2009	2010
	178.126.033	204.067.683	227.030.562	268.219.185	294.358.724
1-Faiz Hariç Harcama	132.163.324	155.314.792	176.369.257	215.018.291	246.059.962
Personel Giderleri	37.812.207	43.568.839	48.856.322	55.946.887	62.315.338
Sosyal Güv.Kur. Devlet Primi	5.075.096	5.804.535	6.407.540	7.208.283	11.062.515
Mal ve Hizmet Alımları	19.001.460	22.257.921	24.411.518	29.798.912	29.184.905
Cari Transferler	49.851.206	63.291.858	70.360.437	91.975.805	101.857.081
Sermaye Giderleri	12.097.713	13.003.480	18.515.893	20.071.509	26.010.306
Sermaye Transferleri	2.637.015	3.542.364	3.173.794	4.319.248	6.772.643
Borç Verme	5.688.627	3.845.795	4.643.753	5.697.647	8.857.174
Yedek Ödenekler					
2-Faiz Harcamaları	45.962.709	48.752.891	50.661.305	53.200.894	48.298.762
Harcamalar	2011	2012	2013	2014	2015
	314.606.792	361.886.686	408.224.560	448.752.337	472.942.746
1-Faiz Hariç Harcama	272.375.234	313.470.639	358.238.510	398.839.020	418.942.746
Personel Giderleri	72.914.142	86.462.710	96.235.367	110.370.088	119.170.124
Sosyal Güv.Kur. Devlet Primi	12.849.764	14.728.208	16.306.461	18.928.941	20.324.876
Mal ve Hizmet Alımları	32.797.259	32.893.602	36.386.232	40.800.579	41.152.681
Cari Transferler	110.498.851	129.477.019	148.742.593	162.282.182	176.424.780
Sermaye Giderleri	30.905.295	34.365.315	43.767.278	48.200.817	40.955.159
Sermaye Transferleri	6.738.618	6.006.362	7.665.522	7.706.603	6.797.889
Borç Verme	5.671.305	9.537.423	9.135.057	10.549.810	10.544.604
Yedek Ödenekler					3.572.633
2-Faiz Harcamaları	42.231.558	48.416.047	49.986.050	49.913.317	54.000.000

Not: Merkezi Yönetim Bütçe Performansı yayınına 5018 sayılı Kanun gereği 2006'da başladığı için tablo bu yıldan itibaren oluşturulmuştur.

Kaynak: Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü (2016)

Genel yönetimin en önemli ayağını merkezi yönetimin giderleri oluşturmaktadır. Merkezi yönetim harcamaları 2006-2015 dönemi içerisinde gelişim göstermiştir. 2006 yılında yaklaşık 178 milyar TL olan harcamalar 2015 yılında yaklaşık 472 milyar TL'ye yükselmiştir. Faiz dışı harcamalar içerisinde 2015 yılı değerlendirildiğinde yaklaşık 176 milyar TL ile cari transferler ilk sırada yer almaktadır. Personel giderleri ve buna bağlı olarak yapılan sosyal güvenlik primleri toplamı yaklaşık 139 milyar TL ile ikinci sırada yer almaktadır. Faiz harcamaları 2006-2009 dönemi içerisinde bir artış trendi göstermiştir. 2008 küresel krizinin etkisinden sıyrılma ile birlikte 2010 yılında elde edilen %9,2 büyüme 2012 yılına kadar faiz harcamalarının kademeli bir şekilde düşmesine neden olmuştur. 2012'de Yunanistan, İspanya, İtalya ve Fransa başta olmak üzere AB ekonomilerindeki problemler yeni bir küresel daralmayı tetikleyerek Türkiye üzerinde de etki oluşturmuştur. Bu nedenle 2012'den itibaren faiz harcamalarında artışlar meydana gelmiştir.

Tablo 5: Fonksiyonel Açıdan Merkezi Yönetim Bütçe Harcamaları

2006-2015 YILLARI MERKEZİ YÖNETİM BÜTÇE HARCAMALARI (Fkod3) (Bin TL)					
HARCAMALAR	2006	2007	2008	2009	2010
I-GENEL KAMU HİZMETLERİ	178.126.033	204.067.683	227.030.562	268.219.185	294.358.724
II-SAVUNMA HİZMETLERİ	70.397.648	75.974.775	82.080.517	88.273.572	89.450.053
III-KAMU DÜZENİ VE GÜVENLİK HİZMETLERİ	11.587.933	11.833.996	12.839.138	14.567.365	14.952.256
IV-EKONOMİK İŞLER VE HİZMETLER	10.514.466	12.433.514	13.966.786	16.240.294	18.859.162
V-ÇEVRE KORUMA HİZMETLERİ	21.126.838	23.702.910	29.137.332	33.049.529	41.312.450
VI-İSKAN VE TOPLUM REFAHI HİZMETLERİ	127.289	184.076	214.866	250.488	356.933
VII-SAĞLIK HİZMETLERİ	3.855.207	4.714.647	3.796.679	3.739.710	6.552.901
VIII-DİNLENME, KÜLTÜR VE DİN HİZMETLERİ	9.273.662	11.276.377	12.972.160	15.681.733	16.070.753
IX-EĞİTİM HİZMETLERİ	2.811.454	3.278.530	3.864.526	4.593.035	5.442.435
X-SOSYAL GÜVENLİK VE SOSYAL YARDIM HİZMETLERİ	22.218.521	25.720.314	30.493.022	35.753.422	41.469.831
X-SOSYAL GÜVENLİK VE SOSYAL YARDIM HİZMETLERİ	26.213.015	34.948.544	37.665.536	56.070.037	59.891.950
HARCAMALAR	314.606.792	361.886.686	408.224.560	448.752.337	506.305.093
I-GENEL KAMU HİZMETLERİ	91.962.238	105.237.027	114.485.919	125.847.032	141.513.376
II-SAVUNMA HİZMETLERİ	16.196.845	18.446.646	19.784.158	21.255.644	22.876.604
III-KAMU DÜZENİ VE GÜVENLİK HİZMETLERİ	22.494.646	26.370.975	29.716.619	33.789.754	38.842.950
IV-EKONOMİK İŞLER VE HİZMETLER	44.058.423	50.121.545	57.767.527	62.228.203	73.418.061
V-ÇEVRE KORUMA HİZMETLERİ	524.900	351.128	445.285	546.414	552.911
VI-İSKAN VE TOPLUM REFAHI HİZMETLERİ	4.824.181	5.484.417	7.115.998	5.714.714	5.975.631
VII-SAĞLIK HİZMETLERİ	18.594.230	15.580.883	19.569.560	21.481.791	25.047.602
VIII-DİNLENME, KÜLTÜR VE DİN HİZMETLERİ	6.618.918	7.450.861	8.874.432	10.147.258	11.021.509
IX-EĞİTİM HİZMETLERİ	48.558.263	56.742.716	64.884.951	75.712.018	86.857.612
X-SOSYAL GÜVENLİK VE SOSYAL YARDIM HİZMETLERİ	60.774.148	76.100.488	85.580.111	92.029.509	100.198.837

Kaynak: Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü (2016)

Merkezi yönetim bütçe giderleri fonksiyonel açıdan da ele alınabilir. Türkiye bütçe sisteminde on adet temel fonksiyon tanımlanmaktadır. 2015 yılı açısından toplam merkezi yönetim harcamaları içerisinde en büyük pay yaklaşık 141 milyar TL ile genel kamu hizmetlerine aittir. İkinci sıra yaklaşık 100 milyar TL ile sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetlerine aittir. Üçüncü sırada yaklaşık 86 milyar TL ile eğitim hizmetleri gelmektedir.

Tablo 6: Fonksiyonel Açıdan Mahalli İdareler Bütçe Giderleri

2006-2015 YILLARI MAHALLİ İDARELER BÜTÇE GİDERLERİNİN FONKSİYONEL SINIFLANDIRILMASI TABLOSU (Bin TL)					
HARCAMALAR	2006	2007	2008	2009	2010
I-GENEL KAMU HİZMETLERİ	33.008.797	39.383.398	45.941.555	48.227.119	52.226.305
II-SAVUNMA HİZMETLERİ	10.078.973	11.592.676	14.679.990	16.942.518	18.096.212
III-KAMU DÜZENİ VE GÜVENLİK HİZMETLERİ	34.888	22.679	22.468	35.026	126.665
IV-EKONOMİK İŞLER VE HİZMETLER	880.124	1.115.792	1.357.187	1.408.757	1.671.479
V-ÇEVRE KORUMA HİZMETLERİ	7.233.488	8.324.498	9.988.657	10.609.837	11.414.120
VI-İSKAN VE TOPLUM REFAHI HİZMETLERİ	2.586.619	2.890.878	3.497.319	3.640.140	4.825.823
VII-SAĞLIK HİZMETLERİ	8.439.576	10.889.869	11.418.808	10.381.963	10.253.078
VIII-DİNLENME, KÜLTÜR VE DİN HİZMETLERİ	551.814	770.469	754.754	781.787	747.912
IX-EĞİTİM HİZMETLERİ	1.502.793	1.644.350	1.994.604	1.805.552	2.096.385
X-SOSYAL GÜVENLİK VE SOSYAL YARDIM HİZMETLERİ	1.330.213	1.671.455	1.688.700	2.052.662	2.113.474
X-SOSYAL GÜVENLİK VE SOSYAL YARDIM HİZMETLERİ	370.309	460.732	539.068	568.877	881.157
HARCAMALAR	61.011.336	69.298.699	87.589.594	84.172.983	99.659.563
I-GENEL KAMU HİZMETLERİ	20.328.354	21.490.436	24.913.627	24.232.485	30.758.400
II-SAVUNMA HİZMETLERİ	246.693	297.517	372.302	142.318	81.657
III-KAMU DÜZENİ VE GÜVENLİK HİZMETLERİ	1.939.569	2.323.747	2.855.351	3.313.498	3.731.213
IV-EKONOMİK İŞLER VE HİZMETLER	12.676.880	14.165.410	18.982.791	16.438.804	20.433.701
V-ÇEVRE KORUMA HİZMETLERİ	5.623.589	6.425.263	8.005.442	9.174.901	10.872.695
VI-İSKAN VE TOPLUM REFAHI HİZMETLERİ	12.753.027	15.147.837	19.501.729	21.575.084	23.152.662
VII-SAĞLIK HİZMETLERİ	919.694	969.618	1.083.815	928.752	1.122.856
VIII-DİNLENME, KÜLTÜR VE DİN HİZMETLERİ	2.870.420	3.668.381	4.811.609	4.643.031	5.901.510
IX-EĞİTİM HİZMETLERİ	2.920.062	3.851.724	5.891.807	2.515.348	2.233.986
X-SOSYAL GÜVENLİK VE SOSYAL YARDIM HİZMETLERİ	733.048	958.766	1.171.121	1.208.762	1.370.883

Kaynak: Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü (2016)

Genel yönetimin bir diğer ayağı mahalli idarelerdir. Toplam harcamalar 2006 yılında yaklaşık 33 Milyar TL iken 2015 yılında yaklaşık 99 milyar TL'ye yükselmiştir. Mahalli idarelerin fonksiyonel açıdan harcamaları dikkate alındığında, 2015 yılında en büyük pay yaklaşık 30 milyar TL ile genel kamu hizmetlerine aittir. İkinci sırada yaklaşık 23 milyar TL ile iskân ve toplum refahı hizmetleri gelmektedir.

Tablo 7: Sosyal Güvenlik Kurumları Bütçe Giderleri

SOSYAL GÜVENLİK KURUMLARI BÜTÇE GİDERLERİNİN FONKSİYONEL SINIFLANDIRILMASI TABLOSU (Bin TL.)				
	2011	2012	2013	2014
HARCAMALAR	139.258.159	160.263.430	179.595.928	200.230.112
X-SOSYAL GÜVENLİK VE SOSYAL YARDIM HİZMETLERİ	102.610.513	116.725.151	132.101.415	148.922.454
Hastalık ve Malullük Yardım Hizmetleri	0	0	0	0
Yaşlılık Yardım Hizmetleri	0	0	0	0
Aile ve Çocuk Yardım Hizmetleri	0	0	0	0
İşsizlik Yardım Hizmetleri	0	0	0	0
İskan Yardım Hizmetleri	0	0	0	0
Sosyal Güvenliği Bulunmayanlara Sağlanan Hizmetler	2.805.675	0	0	0
Sosyal Güvenlik Ve Sosyal Yardımlara İlişkin Araştırma Ve Geliştirme Hiz.	0	0	0	0
Sınıflandırmaya Girmeyen Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Hizmetleri	99.804.838	116.725.151	132.101.415	148.922.454
Sınıflandırmaya Girmeyen Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Hizmetleri	99.804.838	116.725.151	132.101.415	148.922.454

Kaynak: Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü (2016)

Genel yönetimin bir diğer kısmı sosyal güvenlik kurumlarının harcamaları 2011 yılında yaklaşık 139 milyar TL ile 2014 yılında yaklaşık 200 milyar TL'lik bir hacme ulaşmıştır. Sosyal güvenlik kurumlarının harcamalarında en önemli harcama kalemi sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetleridir. 2011 yılında sosyal güvenlik kurumlarının toplam harcamaları içerisindeki payı yaklaşık %74'dür. 2014 yılında da bu oran benzer şekilde yaklaşık %74'e tekabül etmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinden sonra Türkiye'de oluşturulan mali disiplinin sağlanması başarısı ile birlikte önemli bir ekonomik gelişme de kaydedilmiştir. Bu çalışmanın amacı 2000 yılı sonrasında kamu harcamalarının bu ekonomik gelişmeye bağlı olarak nasıl bir seyir izlediğini ortaya koymak olarak oluşturulmuştur. Bu kapsamda Türkiye kamu maliyesinde önemli yapı taşları olan 5018 sayılı yasa ve orta vadeli program hakkında bilgiler sunulduktan sonra 2000 sonrasında Türkiye ekonomisindeki makroekonomik gelişmelerin temel değerlendirilmesi ve akabinde kamu harcamalarını gelişimini gösteren istatistiksel bilgiler aktarılmıştır.

Genel olarak, gelişen Türkiye ekonomisinde kamu harcamaları da cari anlamda artan bir seyir içerisinde. Genel devlet harcamaları 2000 yılında yaklaşık 61 milyar TL iken 2014 yılında yaklaşık 702 milyar TL'ye yükselmiştir. Bu iki dönem içerisinde yaklaşık %1050'lik bir artış olduğu ifade edilebilir. Fakat gelişen ekonomiye bağlı olarak milli gelir içerisindeki pay dikkate alındığında genel devlet harcamalarının GSYH'ye oranı 2000 yılında %36,96 iken oran 2014 yılında %39,83 olarak gerçekleşmiştir.

KAYNAKÇA

BÜMKO, 2016, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Orta Vadeli Program (2017-2019).

Eğilmez, M., (2016a), *Kamu Maliyesi*, Remzi Kitabevi.

Eğilmez, M., (2016b), *Kendime Yazılar, Göstergeler*, <http://www.mahfiyegilmez.com/p/gostergeler.html>, (Erişim tarihi: 04.04.2016)

Kalkınma Bakanlığı, (2016), <http://www.kalkinma.gov.tr>

Karakurt B., (2010), Küresel Mali Krizi Önlemede Maliye Politikasının Rolü Ve Türkiye'nin Krize Maliye Politikası Cevabı, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2), 167-195.

Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü, (2016), <http://www.muhasabat.gov.tr>

TÜİK, (2016), Türkiye İstatistik Kurumu, <http://www.tuik.gov.tr>

World Bank, (2014), *Country and Lending Groups*, <http://data.worldbank.org/about/country-and-lending-groups>, (Erişim tarihi: 11.04.2016)

Türkiye’de Vergi Uygulamalarında Ekinlik Sorunu¹**Efficiency Problem of Tax Applications in Turkey****Muhammet Şahin²****ÖZ**

Vergiler, kamu maliyesi içerisinde önemli bir başlığı teşkil oluştururlar. Vergilerin bu önemi hem kamu hizmetlerinin finansmanı, hem de mali dengelerin tesis edilebilmesinden gelir. Bu anlamda etkin olmayan bir vergi sistemi, ekonomik ve mali politikaların sürdürülebilmesinde engel oluşturacaktır. Bu doğrultuda çalışma ile Türkiye’deki vergi uygulamalarının etkin olup olmadığını tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Konu hem vergi gelirlerinin etkin kullanımı, hem de vergi toplama faaliyetlerinin etkin bir şekilde yürütülmesini içermektedir. Elde edilen sonuçlar Türkiye’de son dönemde hayata geçirilen mali reformların kamu kaynaklarının toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda etkin bir şekilde kullanımında yararlı olduğu yönündedir. Ancak vergilerin toplanması noktasında aynı etkinlikten bahsetmek güç olup, mükellefin vergiye gönüllü uyumunu arttıracak politikalara daha fazla ağırlık verilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Vergi Etkinliği, Vergi Uygulamaları, Vergi Bilinci, Vergi Uyumu.

ABSTRACT

Taxes constitute an important topic in the public finance. This importance of taxes is result of financing of public services and balancing the budget. Thus an ineffective tax system will create obstacles to the sustainability of economic and fiscal policy. In this context, it is aimed to determine whether the effect of the tax practice in Turkey by this study. The subject includes effective using and effective collecting of tax revenues. It is found that recent fiscal reforms in Turkey ensure effectively using of public revenues for social needs. But it is difficult to claim the same conclusion for tax collecting. So that public authorities must focus on increasing of taxpayer’s voluntary compliance.

Keywords: Tax Efficiency, Tax Applications, Tax Awareness, Tax Compliance.

Jel Codes: H21, H24, H62

¹ Bu çalışma Süleyman Demirel Üniversitesi İktisat Bölümünde Prof. Dr. Selim Adem Hatırlı danışmanlığında yürütülen 2011 tarihli “Türkiye’de Vergi Uygulamaları ve Vergi Ahlakı İlişkisi: Trabzon, Giresun ve Gümüşhane İlleri Örneği” adlı doktora tezinden türetilmiştir.

² Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, sahin@gumushane.edu.tr

GİRİŞ

Vergiler devletin en önemli gelir kaynağı olup, kamu harcamalarının finansmanında başvurulan temel mali enstrümanlardandır. Bu bakımdan vergi politikalarının etkin bir şekilde sürdürülebilmesi, temel kamusal faaliyetlerin aksamadan yürütülebilmesi açısından hayati bir önem taşımaktadır. Ayrıca etkin bir vergi politikası kamu mali dengeleri ve bütçe disiplininin sağlanabilmesi bakımından da son derece önemli bir role sahiptir. Keza vergi gelirlerindeki bir yetersizlik, para basma veya borçlanma yoluyla telafi edilmeye çalışıldığında ekonomik istikrarı bozucu enflasyonist etkiler yaşanabilmektedir.

Buradan hareketle Türkiye’de uygulana gelen vergi politikalarının etkin bir şekilde yürütülüp yürütülmediğinin incelenmesi, hem kamu kaynaklarının toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda doğru bir şekilde kullanılması, hem de kamu mali dengelerinin tesisi bakımından önemlidir. Böylece çalışmanın amacı Türkiye’de hayata geçirilen vergi uygulama ve politikalarının etkinliğinin konuyla ilgili literatür ışığında tespit edilmesidir. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde tarihsel süreç ele alınacak ve Türkiye’nin cumhuriyet öncesi ve cumhuriyet sonrası vergi uygulamaları incelenecektir. İkinci bölüm Türk Vergi Sistemi’nin temel özellikleri ile ilgilidir. Üçüncü bölümde ise Türkiye’deki vergi uygulamalarının etkinliği üzerinde belirleyici olan temel faktörler ele alınacaktır.

TÜRKİYE’DE VERGİ UYGULAMALARININ TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ

Türkiye’de hayata geçirilen vergi uygulama ve politikalarını, cumhuriyet öncesi dönem ve cumhuriyet dönemi olmak üzere iki başlık halinde ele almak mümkündür.

Cumhuriyet Öncesi Dönem

Türk devlet geleneğinin uyguladığı vergi politikalarıyla ilgili olarak Selçuklu vergi sisteminin büyük ölçüde Osmanlı İmparatorluğu’na miras kaldığı söylenebilir. Türklerin İslamiyet’i seçmeleri vergi sistemini de etkilemiş, İslami öğretilen gelen vergisel uygulamalar gerek Selçuklu gerekse Osmanlı vergi sistemlerinin temel mantığını oluşturmuştur. Fakat her iki devlet de Müslüman olmayan unsurlarla etkileşim içinde olduğundan, bu unsurların ihtiyaçları doğrultusunda vergi sisteminde zaman zaman değişimlere de gidilmiştir (Akdağ, 1995: 405-406).

Osmanlı İmparatorluğu, devlet sisteminde şer’i hükümlerin uygulandığı bir imparatorluktu. Bundan dolayı da kuruluş tarihi olan 1299’dan Tanzimat Fermanı’nın ilan edildiği 1839’a kadar Osmanlı vergi sistemi büyük ölçüde İslami kurallar doğrultusunda şekillenmiştir. Ancak imparatorluğun vergi sisteminde teokratik devlet yapısından gelen şer’i vergilerin yanı sıra, İslam Hukuku’nun padişaha tanıdığı geniş yetkilerden kaynaklanan *örfi vergiler* de yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Hatta çok fazla yaygınlaşan ve halkta rahatsızlık yaratan bu *örfi vergiler*, zaman zaman vergi isyanlarına da yol açmıştır (Aktan vd., 2002: 107).

İmparatorlukta uygulanan şer’i vergiler zekât, haraç, aşar (öşür) ve cizye’den oluşurken, *örfi vergilerde* ise Tanzimat öncesi ve Tanzimat sonrası olmak üzere iki farklı yapı ortaya çıkmıştır (Giray, 2006: 92-107). Bu bakımdan Tanzimat Fermanı sonrası dönem, Osmanlı İmparatorluğu’nun vergi sisteminde reform çabalarının yoğunlaştığı bir dönem olmuştur (Çakır, 2001: 50-53). Ancak reform çabalarının Osmanlı Vergi Sistemi’nin etkinliğinin artırılarak, mali dengelerinin iyileştirilmesinde yeterli olduğunu söylemek güçtür. Keza zaten gerileme sürecinde olan imparatorluk ekonomisinin 1838 tarihli *Balta Limanı Antlaşması* ile birlikte büsbütün yabancıların kontrolüne geçmesi ve kapitülasyonların bu antlaşma ile daha da genişlemesi, gümrük vergilerinin alınmasını güçleştirerek mali dengeleri daha da bozmuştur (Yavi, 2003: 135-136).

Üstelik 1854 yılında başlayarak sürekli artış gösteren dış borçların ödenemez bir hal alması (Belin, 1999: 476-487), 1875 yılında *Muharrem Kararnamesi* adlı

bir antlaşmanın imzalanmasına yol açmış, *Duyun-u Umumiye* olarak adlandırılan bir dış borç komisyonunun kurulmasına neden olan bu antlaşmayla, devletin gelirleri büyük ölçüde Avrupalıların kontrolüne geçmiştir (Blaisdell, 2008: 14-15). Öte yandan imparatorluğun borçlanma süreci *Duyun-u Umumiye* uygulamasıyla da son bulmamış ve 1882-1914 yılları arasında 26 borç sözleşmesi daha imzalanarak, toplam borç miktarı Osmanlı İmparatorluğu gayrisafi yurtiçi hasılasının %60'ı düzeyine varmıştır. *Duyun-u Umumiye* 1928 yılında resmen feshedilse de bu borçların ödenip bitirilmesi 1954 yılını bulmuştur (Anbar, 2009: 32).

Cumhuriyet Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla sonuçlanan Birinci Dünya Savaşı'nın ardından 1923 yılında cumhuriyet rejimi kurulmuştur. Cumhuriyet yönetiminin yaptığı ilk önemli vergisel icraatlar, dönemin ekonomik faaliyetlerinin tarımsal ağırlıklı olmasıyla da bağlantılı olarak 1924 yılında ağnam vergisinin hayvan sayımı vergisine dönüştürülmesi (Yıldız, 1996: 79) ve 1925 yılında da aşar vergisinin kaldırılmasıdır (Coşkun, 2003: 73). Bu yıllar diğer birçok vergisel reformun da hayata geçirildiği bir dönem olmuştur. Temettü vergisinin kapsamının genişletilerek *Kazanç Vergisine* dönüştürülmesi, müsakkafat vergisinin *Bina Vergisine* dönüştürülerek gayrisafi irat üzerinden değil de safi irat üzerinden alınmaya başlanması gibi. Ayrıca 1927 yılında yayınlanan *Teşvik-i Sanayi Kanunu* çerçevesinde çeşitli endüstriyel faaliyetlerin vergiden muaf tutulması, 1926 yılında üretimin her aşamasında alınan *Umumi İstihlak Vergisinin* hayata geçirilmesi vb. uygulamalar da yine dönemin başlıca vergisel reformlarından (Türk, 1982: 16-18).

Tüm dünyayı etkisi altına alan 1929 Ekonomik Krizi, Türkiye'nin mali dengelerini de etkileyerek vergi hasılatı kompozisyonunda değişime yol açmıştır. Bütçe gelirlerinin GSYİH içindeki payı 1929-1935 yılları arasında düzenli bir şekilde artarken, bu artışta gümrük tarifelerinde yapılan değişiklikler ile maaş ve ücret vergilerine getirilen artışlar önemli bir rol oynamıştır. Ancak artışın asıl nedeni vergi sisteminin milli gelirdeki değişimlere karşı esnek olmayışıdır (Tezel, 2002: 434). Cumhuriyetin ekonomik bakımdan belki de en büyük talihsizliği, 1929 bunalımının etkileri giderilememişken İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmış olmasıdır. Savaş boyunca tarafsızlığını koruyan Türkiye, seferberlik ilan etmek zorunda kalmış, bunun sonucu olarak da kamu harcamalarında önemli artışlar meydana gelmiştir. Söz konusu artışlar başlangıçta para basma yoluyla giderilmeye çalışılsa da bu yöntemin sürdürülemez hale gelmesi vergi gelirlerinin arttırılması zorunluluğunu doğurmuştur (Bulutoglu, 1978: 53-54).

Savaş sonrası dönem Türkiye için *çok partili hayata geçiş* dönemi olmuştur. Bu süreçte 1949 vergi reformu doğrultusunda Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi ve Esnaf Vergisi yürürlüğe girmiş ve aynı yıl çıkarılan Gümrük Kanunu ile de gümrük mevzuatı düzenlenmiştir (Anıl, 1973: 53). 1950-1960 yılları arasında da Tarımsal kazançların Gelir Vergisinden istisna edilmesi, Muamele Vergisi yerine Gider Vergisine geçilmesi (Varcan, 1987: s. 83-84), Harçlar Kanunu'nun çıkartılması, Yol Vergisi'nin kaldırılması ile Veraset ve İntikal Vergisi'nin yürürlüğe konması türünden vergi reformları hayata geçirilmiştir (Arslan, 2007: 2).

Liberal ekonomi politikalarının ilk uygulamaları olarak kabul edilebilecek olan 1950-1960 dönemi, 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile son bulmuştur. 1961 yılında yürürlüğe giren anayasanın karakteristik özelliklerinden olan *sosyal devlet ilkesi* gereğince vergilerin ödeme gücü ilkesine göre toplanması bu dönemde anayasal güvence altına alınmıştır (Akgül Yılmaz, 2006a: 246). Dönemin diğer bir karakteristik özelliği olan *planlı ekonomi* modelinin yansımaları olarak kalkınmacılığın finansmanı amacıyla ek vergilere başvurulmuş, bu doğrultuda tarım kesiminin de vergi kapsamına alınması istense de sivil hayata geçişle birlikte bu uygulamada başarılı olunamamıştır (Kumrulu, 1988: s. 195).

Planlı ekonomi uygulamalarının ikinci on yılına denk gelen 1970-1980 döneminin ise Türk Vergi Sistemi adına kayıp yıllar olduğunu söylemek yanlış olmaz. Çünkü hızla tırmanan şiddet olayları ile ekonomik ve siyasal yapıdaki

istikrarsızlıklar, vergi kanunlarının uygulanabilirliğini güçleştirmiş ve bundan dolayı da hükümetlerin çeşitli kesimlere iktisadi ve mali tavizler verdiği bir dönem yaşanmıştır (Mutlu, 2009: 102-103). Ancak tüm bu olumsuzluklara karşın yine de bir boyutuyla küçük çiftçi, küçük esnaf ve ücretlilere muafiyetler tanınarak gelir dengesi korunmaya, diğer boyutuyla da yatırım indirimi ve ithalat vergisinde sıfır oran uygulamaları ile yatırımlar teşvik edilmeye çalışılmıştır (Özer, 1976: 2-3). Ayrıca 1970 yılında bir vergi reformu çalışması olmuş ve çıkarılan Finansman Kanunu çerçevesinde İşletme Vergisi, Taşıt Alım Vergisi, Gayrimenkul Kıymet Artışı Vergisi ve Bina İnşaatı Vergisi gibi yeni vergiler yürürlüğe konmuştur (Edizdoğan ve Özker, 2002: 8).

Türkiye'nin iktisadi ve mali uygulamalarında 24 Ocak 1980 kararları da önemli bir yere sahiptir. Ağırlıklı olarak bu kararlar doğrultusunda şekillenen 1980 sonrası dönem, ekonomide *serbestleşme* ve *dışa açılma* politikalarının uygulandığı yıllar olarak kabul edilmektedir (Uçkaç, 2010: 426). Dönemin başlıca vergisel uygulamaları şu şekilde sıralanabilir; a) Gelir vergisi tarife yapısında bir kısım iyileştirmeler sağlanmıştır, b) *En az geçim indirimi* uygulaması 1986 yılında yürürlükten kaldırılmıştır, c) *Servet beyanı* 1985 yılında yürürlükten kaldırılmıştır, d) 1980 sonrasının en önemli vergisel reformu Katma Değer Vergisi (KDV) uygulaması olmuştur. Bu uygulamayla birlikte vergi sistemi teorik bazda çağdaş bir yapıya kavuşmuştur, e) Emlak Vergisi gelirleri yerel yönetimlerin kontrolüne bırakılmıştır (Nadaroğlu, 1986: s. 24-32).

1980'lerin ilk yıllarında yürürlüğe konan politikalar önemli ölçüde vergi kayıplarına yol açmıştır. Bu kayıpların ortaya çıkışında ise *ihracat istisnaları* önemli bir rol oynamıştır (Kirmanoğlu, 1994: 73-74). Ayrıca sermaye üzerindeki vergi yükünün düşük tutulması, vergilendirilemeyen alanların vergilendirilebilmesi hususunda başarı sağlanamaması, kamu harcamalarının borçlanma yoluyla finanse edilmesinin tercih edilmesi, kaynakların ağırlıklı olarak bütçe dışı fonlarda tutulması ve bazı vergilerin yerel yönetimlerin kontrolüne bırakılması gibi nedenlerden dolayı kamu gelirlerinin konsolide bütçe içindeki payı 1980 sonrasında azalma göstermiştir (Şahin, 2006: 519).

Türkiye ekonomisi 1980'lerin sonlarına doğru tökezleme sürecine girmiş ve gerekli istikrar tedbirlerinin alınamayışıyla da 1994 krizi meydana gelmiştir. Bu kriz sonucunda 5 Nisan 1994 *Ekonomik İstikrar Kararları* uygulamaya konmak zorunda kalınmıştır. Alınan bu istikrar kararları ile ek vergiler salınarak kamu gelirlerinin artırılması, kamu harcamalarının azaltılarak bütçe kısıntılarına gidilmesi ve bu ikisinin sonucunda da *Kamu Kesimi Borçlanma Gereğinin* düşürülmesi amaçlanmıştır (Eğilmez ve Kumcu, 2004: 379). Ancak yürürlüğe konan daraltıcı maliye politikası 1995 ortalarına kadar sürdürülebilmiş, alınan erken seçim kararıyla kamu harcamaları yeniden artmaya başlamıştır. Bu artışın oluşturduğu kamu açıklarının kontrol edilebilmesi amacıyla 1998 yılında yeni bir istikrar paketi açıklanmış ve IMF ile yürütülen müzakereler doğrultusunda çeşitli vergi yasalarında değişiklikler yapan düzenlemeler yürürlüğe girmiştir. Söz konusu bu değişikliklerle tarife dilimleri genişletilerek dilim sayısı azaltılmış, gelir vergisi oranları aşağı çekilmiş, kurumlar vergisi oranı düşürülmüş, kurumların dağıtılmayan karları üzerindeki %20'lik gelir stopajı kaldırılmış ve vergilendirilmemiş servete ilişkin bir vergi affı getirilmiştir. Alınan bu kararlarla kamu gelirlerinde önemli bir azalma meydana gelirken, 1999 yılında yeni bir erken seçim kararı alınmasıyla da kamu harcamaları tekrar artmaya başlamıştır (Yıldırım ve Yıldırım, 2001: 9).

1990'lar boyunca maliye politikasında yaşanan istikrarsızlıkların yanı sıra 1994 Meksika, 1997 Asya ve 1998 Rusya Krizleri ile 1999 Marmara Depremi de Türk ekonomisi üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır. Ayrıca 2000'li yıllara girerken borç stoku ağırlaşmış, enflasyonist sarmal kırılmamış, ulusal paradaki aşırı değerlenme dolayısıyla dış ticaret açıkları hızla yükselmiş, bankacılık sektörü kırılgan bir hale gelmiş ve siyasal yapıdaki istikrarsızlıklar artmıştır. Tüm bu olumsuzlukların sonucunda ise ardı ardına *Kasım 2000* ve *Şubat 2001 Ekonomik*

Krizleri yaşanmıştır (Celasun, 2002: 8-13). Yaşanan bu krizler sonucunda gecelik faiz oranları %6000'leri aşmış, merkez bankasının döviz rezervlerinde yaklaşık olarak 5,3 milyar dolarlık bir erime meydana gelmiş, yalnızca 10 günlük bir süre içinde dolar kuru %40'a yakın değerlenmiş ve finansal risk belirgin bir şekilde artmıştır (Uygur, 2001: 22-23).

Ortaya çıkan tüm bu kriz ve istikrarsızlıklar, kamu ekonomi reformlarını kaçınılmaz hale getirmiştir. Söz konusu bu reformlardan ilki 2001 yılında yürürlüğe konan *Güçlü Ekonomiye Geçiş Programıdır*. Programın vergi uygulamaları ile ilgili başlıca iki tespiti vardır; a) Vergi oranları çok yüksek olmasına karşın, vergi tabanının çok dar olmasından dolayı vergi tahsilatının yetersiz kalması ve böylece vergi yükünün adaletsiz bir şekilde dağılması ve b) Kamu kesiminin finansmanında borçlanma yolunun tercih edilmesinin, faiz yükünü arttırması ve bunun da kamu gelirlerinde erozyona yol açması (TCMB, 2001: 4). Program ile bu alana yönelik olarak getirilen düzenlemeler ise şunlardır; a) Vergi tabanının genişletilebilmesi amacıyla vergi numarası uygulamasının yaygınlaştırılması, b) Vergi kayıp ve kaçaklarının en aza indirilebilmesi için vergi denetimlerinin sıklaştırılması, c) Vergi tahsilatının arttırılabilmesi için vergi faiz ve gecikme cezalarının enflasyonla orantılı bir şekilde uygulanması ve d) Bireysel yatırımcıların kamu kağıtlarından elde ettiği kazançlarının beyan dışı bırakılarak bu kağıtlara olan talebin arttırılması (TCMB, 2001, 28).

Reform çalışmaları doğrultusunda hayata geçirilen ikinci uygulama ise 1927 tarih ve 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu'nun yürürlükten kaldırılması ve yerine 2003 tarih ve 5018 sayılı *Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun* yürürlüğe konmasıdır. Performansa dayalı mali sürecin uygulamaya konduğu bu kanunda kamu gelirleri ile ilgili şu düzenlemelere gidilmiştir; a) Vergi mükellef ve sorumlularına vergi, resim, harç vb. ödevlerini yerine getirirken kolaylıklar sağlanacaktır, b) Vergi mükellef ve sorumlularının vergiye uyumu teşvik edilecektir ve c) Hakların korunması ve yükümlülükler konusunda mükelleflerin bilgilendirilmesi amacıyla ilgili birimlerce gerekli önlemler alınacaktır (SGB, 2010: 26).

TÜRK VERGİ SİSTEMİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Türk Vergi Sistemi'nde en temelde üç vergi türü (gelir vergileri, harcama vergileri ve servet vergileri) olup, bu vergi türlerinin her birinin içerisinde de alt vergi türleri yer almaktadır (Şenyüz, 2005).

Gelir üzerinden alınan vergilerden ilki olan *Gelir Vergisi* (ya da *kişisel gelir vergisi*), gerçek kişilerin şahsi ve ailevi durumlarını göz önüne alan, sübjektif karakterli bir vergi türüdür. Gelir Vergisi Kanunu'na göre; "gerçek bir kişinin, bir takvim yılı içerisinde elde ettiği kazanç ve iratlarının safi (net) tutarı üzerinden alınan" bu vergi türünün; a) Ticari Kazançlar, b) Zirai Kazançlar, c) Ücretler, d) Serbest Meslek Kazançları, e) Gayrimenkul Sermaye İradı, f) Menkul Sermaye İradı ve g) Diğer Kazanç ve İratlar olmak üzere yedi unsuru vardır (Işık vd., 2005: 81). Türkiye'de kişisel gelir vergisi artan oranlı olup, matrah dilimleri aşıldıkça, vergi oranı yükselmektedir. Böylece artan oranlılık uygulaması aracılığıyla vergi politikalarında *dikey adalet* amacı gerçekleştirilmeye çalışılır (Armağan, 2007: 229).

Gelir vergilerinin ikincisi *Kurumlar Vergisidir*. Bu verginin konusu Kurumlar Vergisi Kanunu'nda (KVK) belirtilmiş olan kurumların (sermaye şirketleri, kooperatifler, iş ortaklıkları, iktisadi kamu müesseseleri ile dernek ve vakıflara ait iktisadi işletmeler) elde etmiş oldukları kurum kazançlarıdır. Böylece Kurumlar Vergisi Kanunu'nda, tüzel kişiliğe sahip tüm kuruluşlar kurumlar vergisi mükellefi sayılmazken (örneğin; kolektif şirketler ve adi komandit şirketler), tüzel kişiliği olmadığı halde yatırım fonları ve iş ortaklıkları gibi kurumlar vergisi mükellefi olarak belirlenmişlerdir (Heper, 2007: 153). Kurumlar Vergisi objektif, dolaysız, tek oranlı tarife yapısına sahip, gelir üzerinden vergileme amacı taşıyan ancak Gelir Vergisi'nden farklı bir şekilde düzenlenen bir vergi türüdür. Kurumlar, kendilerini

oluşturan bireylerden bağımsız bir ekonomik güce ve tüzel kişiliğe sahip oluklarından, kurum ortaklarından bağımsız bir şekilde vergilendirilirler. Bu verginin mükellefiyet yapısı Kurumlar Vergisi Kanunu'nda iki şekilde düzenlenmiştir. Bunlardan ilki olan *tam mükellefler*, yani yasal veya iş merkezi Türkiye'de bulunanlar iken, *dar mükellefler* ise yasal ve iş merkezleri yurt dışında olup, yalnızca Türkiye'de elde ettikleri kurum kazançları üzerinden vergilendirilenlerdir (Armağan, 2007: 230-231).

Harcamalar üzerinden alınan en önemli vergilerden biri *Katma Değer Vergisidir* (KDV). Türk Vergi Sistemi'ne 1 Ocak 1985 tarihinde dahil olan bu verginin konusu, Katma Değer Vergisi Kanunu'nda; a) Ticari, sınai, zirai faaliyetler ile serbest meslek faaliyeti çerçevesinde yapılan teslim ve hizmetler, b) Her türlü mal ve hizmet ithalatı ve c) Diğer faaliyetlerden doğan teslim ve hizmetler olarak sıralanmıştır (Pehlivan, 2006: 343). Katma değer vergisinin kanuni mükellefi, bazı istisnalar hariç, vergiye tabi olan malın tesliminde veya hizmetin ifasında bulunanlardır. Ancak bu vergi türünde mal veya hizmetin kanuni mükellefi durumunda olan kişi veya kurum, verginin nihai yüklenicisi durumunda değildir. Verginin nihai yüklenicisi (fiili mükellefi) mal veya hizmeti satın alan son tüketicidir. Böylece bu vergi türünde verginin kanuni mükellefi, verginin tüketiciden tahsili için bir bakıma devlete yardım etmekle görevlendirilmiş gibidir (Tosuner ve Arıkan, 2007: 300).

Harcama vergilerinden ikincisi olan *Özel Tüketim Vergisi* (ÖTV); a) Petrol ve türevleri, b) Motorlu taşıtlar, c) Tütün mamulleri ile alkollü ve kolalı içecekler ve d) Lüks mallar ile elektronik ürünlerin teslimi, ithalatı ve ya iktisabı (edinilmesi) sonucunda alınan bir vergi türüdür. ÖTV, 2002 yılından itibaren uygulamaya başlanmış ve daha önce yürürlükte olan yaklaşık 16 verginin tek çatı altında toplanması sağlanmıştır (Saraçoğlu, 2005: 80). ÖTV'nin mükellefi değişkenlik gösterebilmektedir. Petrol ürünlerinde ve lüks mallarda imal ediliyorsa imalatçı, ithal ediliyorsa ithalatçı, motorlu taşıtlarda ise tescile tabi olanlarda motorlu araç ticareti yapanlar, kullanmak için ithal edenler ile müzayede yoluyla satanlar iken, tescile tabi olmayanlarda ise imal edilmeleri halinde imalatçıları, ithal edilmeleri halinde ithalatçıları ve müzayede ile satışında ise satışı gerçekleştirenlerdir. Ayrıca ÖTV'de vergi sorumlusu satıcılar değil, alıcılar olarak belirlenmiştir (Şenyüz vd., 2009: 255-260).

Türkiye'de harcamalar üzerinden alınan en önemli iki vergi türü KDV ve ÖTV olmakla birlikte, bu alanda başka vergiler de (Damga Vergisi, Özel İletişim Vergisi, Banka Sigorta ve Muameleleri Vergisi, Gümrük Vergisi gibi) bulunmaktadır.

Türk Vergi sisteminin üçüncü ayağını servet üzerinden alınan vergiler oluşturmaktadır. Servet vergilerinden ilki olan *Veraset ve İntikal Vergisi*, veraset yoluyla veya hangi şekilde olursa olsun ivazsız (karşılıksız) bir şekilde bir kişiden başka bir kişiye intikal eden mallar üzerinden alınır. Burada veraset yoluyla intikal miras, vasiyet ve miras sözleşmesi gibi ölüme bağlı intikalleri ifade ederken, ivazsız intikal ise bağışlama türünden karşılıksız edinimleri göstermektedir. Veraset ve İntikal Vergisi'nde, miras veya karşılıksız edinim durumuna göre iki farklı vergi oranı, dört farklı vergi matrahı dilimine uygulanmakta ve vergi oranı matrah arttıkça artmaktadır. Verginin mükellefi ister veraset yoluyla, isterse de ivazsız intikal şeklinde olsun malı edinen gerçek veya tüzel kişilerdir (Dönmez, 2007: 251-252).

İkinci servet vergisi türü *Emlak Vergisidir*. Emlak Vergisi kendi içinde Bina Vergisi ve Arazi Vergisi olmak üzere ikiye ayrılır. Bunlardan bina vergisinin konusu, Türkiye sınırları içerisinde yer alan tüm binalar iken, arazi vergisinin konusu da yine Türkiye sınırları içerisinde yer alan tüm arazi ve arsalar. Emlak vergisinin oranları, binanın veya arazinin niteliğinin yanı sıra, içinde bulunan şehrin büyüklüğüne göre de değişmektedir. Hem Bina Vergisi'nin, hem de Arazi Vergisi'nin mükellefi bina veya arazinin maliki, varsa intifa hakkı (kişinin, hayatıyla sınırlı olmak kaydıyla, başkasına ait bir taşınmazdan tamamıyla

yararlanma ve kullanma hakkı) sahibi ve her ikisi de yoksa binaya veya malik gibi tasarruf edenlerdir (Işık vd., 2005: 291-295).

Servet vergilerinin sonuncusu olan *Motorlu Taşıtlar Vergisi (MTV)* ise servet unsurlarının tamamını değil, sadece motorlu taşıtları bünyesine aldığı için özel bir servet vergisi türüdür. Bu verginin konusu karada, havada, denizde, göl ve nehirlerde insan, hayvan ve eşya taşımaya yarayan ve makine gücüyle çalışan motorlu taşıtlardır. MTV'ne konu olan taşıtlar Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu'nda dört farklı tarife dahilinde sınıflandırılmıştır. Bunlardan birincisinde otomobil, kaptıkaçtı, arazi taşıtları ve motosikletler, ikincisinde minibüs, panelvan, motorlu karavanlar, otobüsler, kamyonet, kamyon ve çekiciler, üçüncüsünde yat, kotra ile her türlü motorlu tekneler ve dördüncüsünde ise uçak ve helikopterler yer almaktadır. MTV'nin mükellefi, taşıtın ilgili sicilde adlarına kayıt ve tescil edilmiş olan gerçek ve tüzel kişilerdir (Şenyüz, 2005: 339-341).

TÜRK VERGİ UYGULAMALARINDA ETKİNLİK MESELESİ

Türkiye'deki vergi uygulama ve politikalarının etkinliğinde belirleyici olan çeşitli faktörler vardır. Çalışmanın kısıtları da göz önüne alındığında, bu faktörlerin başlıcaları; *Vergi yapısı ve vergi adaleti ile ilgili sorunlar, Gelir idaresi, kamu yönetimi ve ekonomiden kaynaklanan sorunlar ve Vergi bilinci ve vergi algısıyla ilgili sorunlar* şeklinde sıralanabilir.

Vergi Yapısı ve Vergi Adaleti

Bu başlık altındaki en önemli meselelerden biri dolaysız vergi oranlarının yüksekliğine yönelik algıdır. Özellikle vergi kayıp ve kaçakları ile kayıt dışı ekonominin oluşumunda etkili olduğu belirtilen vergi oranlarının yüksekliği sorunu (Heper ve Ak, 2008: 283), Türk vergi mükellefleri arasında hoşnutsuzluk yaratmaktadır (Yeniçeri, 2004). Ancak Türk vergi mükelleflerinin, vergi oranlarının yüksekliği ile ilgili düşüncelerinin bilinçli bir tespit olduğunu söylemek güçtür. Çoban (2004) tarafından yapılan bir anket çalışmasında, mükelleflerin büyük bir çoğunluğunun vergi oranları ve vergi tarifeleri hakkında herhangi bir bilgisinin olmadığı görülmüştür. Ayrıca Türkiye'deki gerek Gelir Vergisi, gerekse de Kurumlar Vergisi oranları Avrupa Birliği ortalamalarının altındadır (EU, 2010; GİB, 2010a).

O halde Türkiye'deki dolaysız vergilerin oranlarının yüksek olduğuna dair genel kanının nedenleri nelerdir? Burada başlıca iki faktörden söz etmek mümkündür; a) Vergi tabanının dar olması (Yaraşlı, 2005: 79-80) ve dolayısıyla da vergi yükünün kayıtlı mükellefler üzerinde kalması, b) Birinci faktörle de bağlantılı olarak, dolaylı vergilerin toplam vergi hasılatı içindeki payının, dolaysız vergilere göre yüksek olması (Perçin, 2005: 45) ve böylece dolaylı vergilerin getirmiş olduğu vergi yükünün, toplamdaki vergi yükü algısını yükseltmesi.

Türkiye'nin toplam vergi hasılatı içerisinde dolaylı vergilerin, dolaysız vergilerden daha yüksek bir paya sahip olmasında (GİB, 2010b) vergi kayıp ve kaçakları ile kayıt dışı ekonomilerin önemli bir payı vardır. Devlet zaman zaman elde edebildiği vergi gelirinden daha fazlasını toplayamamaktadır. Vergi kayıplarının bazı yıllarda %100'leri aştığı da göz önüne alınacak olursa vergi toplama faaliyetlerinin etkinsizliği daha iyi anlaşılacaktır (Akgül Yılmaz, 2006b: 194). Buna bağlı olarak kayıt dışı ekonominin önlenmesi hem bütçe dengeleri, hem de ekonomik ve sosyal politikaların etkinliği açısından büyük bir yarar sağlayacaktır (Kızılot, 2010).

Türk vergi uygulamalarının etkinliği açısından tek sorun vergi toplanamaması da değildir. Son derece yetersiz olarak toplanabilen bu vergilerin kimler üzerinde nasıl bir yük oluşturduğu da vergi adaleti bakımından önem taşımaktadır. Türkiye'de, vergi yükünün büyük bir kısmı sabit ve dar gelirli kesimlerin üzerinde kalmaktadır. Bu kesimlerden özellikle ücretliler stopaj yöntemiyle vergilendirildiklerinden en kolay vergilendirilebilir kesimi oluşturmakta ve vergi yükünü belirgin bir şekilde hissetmektedirler (Armağan, 2006: 337).

Vergi uygulamalarının etkinliği sorununda dolaylı vergilerin de önemli bir yeri vardır. Toplam vergi gelirlerinin önemli bir kısmının dolaylı vergilerden oluşması (GİB, 2010c) vergi adaletine zarar vermekte ve özellikle tüketim eğilimi yüksek olan sabit ve dar gelirli kesimlerin vergi yükünü arttırmaktadır (Kızılot, 2002). Zira dolaylı vergiler, dolaysız vergilere göre toplanması daha kolay, ancak vergi sistemi açısından daha adaletsiz vergiler olarak nitelendirilmektedirler.

Dolaylı vergilerin, toplam vergi hasılatı içerisinde bu denli büyük bir paya sahip oluşunda, Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) önemli bir rol oynamaktadır İlk olarak akaryakıt üzerindeki ÖTV yükü görece yüksek bir düzeydedir (Aydın, 2010: 8; EPDK, 2010: 57-58). İkinci olarak alkol ve sigara üzerindeki yüksek ÖTV oranları da, vergi oranlarının yüksek olması algısında belirleyici olmaktadır (Uğur vd., 2010: 6; Temiz, 2010: 49; Kızılot, 2006). Bunların yanı sıra diğer bir dolaylı vergi türü olan Özel İletişim Vergisi (ÖİV) oranlarının da görece yüksek oluşu (Ünal, 2008), dolaylı vergilerin gelir üzerinde yarattığı baskıda önemli bir rol oynamaktadır.

Görüldüğü gibi Türkiye'deki vergi yapısı ile ilgili asıl sorun mükelleflerin zannettiği gibi dolaysız vergilerin oranının yüksek olması değildir. Zaten küresel rekabet koşullarının da etkisiyle gerek gelir, gerekse kurumlar vergisi oranlarında indirimlere gidilmektedir. Asıl sorun ise dolaysız vergilerin toplanamamasından dolayı, dolaylı vergilere ağırlık verilmesi ve dolaylı vergi oranlarının yüksek olması sonucunda da mükelleflerin toplam vergi yükü algısının yükselmesidir. Türkiye'de kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin yaygın oluşu ve dolayısıyla da vergilerin tabana yayılamayışı, vergi adaletini zedeleyici bir durum yaratmaktadır. Nitekim Yeniçeri (2004) tarafından yapılan bir çalışmada, mükelleflerin büyük bir kısmı, vergilerin tabana yayılamadığı ve sadece kayıtlı mükelleften vergi alınabildiği yönünde görüş belirtirken, Çetin (2007) tarafından yapılan diğer bir çalışmada da, katılımcıların çoğu Türkiye'deki vergi uygulamalarının adaletsiz olduğunu belirtmişlerdir.

Vergi yükü, vergi adaleti ve dolayısıyla da vergi etkinliği bakımından diğer bir sorun da Türk Vergi Sistemi'nde muafiyet ve istisnaların yaygın oluşu ve sık sık gündeme gelen vergi aflarının vergi ödememeyi adeta meşrulaştırmasıdır. Özellikle 1980 sonrasındaki dışa açılma süreci, küresel sisteme eklenme çabaları ve uluslararası keskin rekabet koşulları altında muafiyet ve istisnaların boyutları büyümüş (Özkara, 2004: 249), muafiyet ve istisnalardaki bu artışlar sıklıkla uygulanan vergi aflarıyla da birleşince, vergisini ödeyen dürüst mükelleflerde haksızlığa uğratıldıklarına dair bir kanaat oluşmuştur (Akgül Yılmaz, 2004: 21).

Vergi aflarının etkisi hususunda bir görüş birliği yoktur. Kimilerine göre vergi afları vergi uyumu bakımından olumlu etkiler yaratırken, kimileri ise vergi aflarının olumsuz olduğunu ifade etmişlerdir. Literatürdeki bu görüş ayrılıklarına karşın Türkiye'nin geçmiş deneyimleri göstermiştir ki vergi afları, Türk gelir idaresinin sorununu çözmediği ve mükelleflerin vergilere uyumunu arttırmadığı gibi, vergi tahsilat düzeyinde de düşüşlere yol açmaktadır. Çünkü sıklıkla tekrarlanan vergi afları, mükelleflerde olası bir af beklentisini arttırmakta ve bu da mükellefin uyum davranışını zayıflatmaktadır (Güner, 1998: 268-269).

Gelir İdaresi, Kamu Yönetimi ve Ekonomik Yapı

Gelir idaresinin faaliyetleri ile vergi mükelleflerine yönelik tutumu, vergi adaleti algısının bir bileşeni olan prosedür adaleti algısı üzerinden mükellef davranışlarında belirleyici olabilmektedir (Topal, 2016: 162). Gelir idaresi ile ilgili başlıca meselelerden birincisi Türkiye'deki vergi mevzuatının karmaşıklığı sorunudur. Daha basit, daha az ayrıntılı, daha anlaşılır ve daha az ayrıcalıklı vergi düzenlemeleri, gelir idaresinin vergi toplama maliyetlerinin azaltılabilmesi bakımından önemlidir. Öte yandan vergi mevzuatının karmaşıklığı, mükelleflerin vergi uyum maliyetlerini de artırır. Vergi uygulamalarını anlayabilmek amacıyla mükelleflerce uzmanlara başvurulması, vergi uyumuyla ilgili yayınların satın alınması, posta, kırtasiye ve ulaşım harcamalarının yükselmesi, mükellefin vergiye uyum maliyetlerinin de artmasına yol açar (Balkaya Akça, 1999: 68-69).

Buna bağılı olarak Türk Vergi Sisteminde sıklıkla gündeme gelen yasal değişiklikler, zaten anlaşılması güç olan vergi mevzuatını giderek daha da karmaşıklaştırmaktadır. Ayrıca bu yasal değişikliklerin yanı sıra, vergi tebliğlerinin ve kanun hükmündeki düzenlemelerin sayıca artması da, Türkiye'deki mükelleflerin vergi uygulamalarını kavrayabilmesini güçleştirmektedir (Kızılot ve Çomaklı, 2004: 24).

İkinci önemli sorun vergi denetimlerinin etkinliği ile ilgilidir. Türkiye'deki en önemli denetim sorununun her şeyden önce bir anlayış sorunu olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Türkiye'de vergi denetimleri, vergi kaçakçılığını önleyici önlemlerin alınması şeklinde değil de daha çok vergi kaçakçılığının oluşmasından sonra gündeme gelmektedir. Vergi denetiminden anlaşılan şey ise çoğu zaman kayıtların denetlenmesinden ibaret olduğundan, kayıt altına alınamayan unsurlar göz ardı edilebilmekte ve bundan dolayı da vergi yükü veya denetim yükü büyük ölçüde kayıtlı mükelleflerin üzerinde kalabilmektedir (Acar ve Merter, 2004: 7-8).

Vergi denetimiyle ilgili diğer bir sorun da, vergi denetim elemanı kadrolarının yetersizliğidir. Türkiye'de vergi denetim elemanları, ciddi sınavlardan geçerek çalışma yaşamına atılmaktadırlar. Ancak denetim elemanları bilgi düzeyi olarak yeterli olsa da, sayı bakımından ihtiyacı karşılamaktan uzaktır. Vergi denetim elemanlarının sayısının az olması ve denetim elemanlarının, vergi denetiminin yanı sıra bazı iç denetim görevlerinin de olmasından dolayı vergi denetimleri yetersiz düzeyde kalabilmektedir (Organ, 2008: 159).

Vergi toplama faaliyetlerinde cezai yaptırımlar da, gelir idaresinin kaçakçılığa yönelik caydırıcılığında belirgin bir role sahiptir. Ancak uygulanacak bu cezaların yerindeliği son derece önemlidir. Vergi cezalarıyla ilgili yargı kararları ise Türkiye'deki vergi cezası uygulamalarının yerindeliği ile ilgili ciddi soru işaretlerinin oluşmasına yol açmaktadır. Çünkü Vergi Usul Kanunu'na aykırılık iddiasıyla açılan davaların bazı yıllarda yarısından daha azında mükelleflerin mahkum edilmiş olması, vergi cezalarının yerindeliğini tartışmalı bir hale getirmektedir. Sonucun bu yönde çıkmasında ise gelir idaresinin yeterince inceleme yapmadan ve delilleri sağlamlaştırmadan suç duyurusunda bulunması önemli bir rol oynamaktadır (Doğrusöz, 2008).

Türkiye'deki vergi cezası uygulamaları yerindelik bakımından olduğu kadar, caydırıcılık yönünden de tartışmalıdır. Çünkü vergi cezalarındaki *uzlaşma* müessesinin varlığı, denetim ve ceza uygulamalarıyla tezat oluşturmakta ve mükellefte "nasıl olsa ileride uzlaşmaya gider ve indirimler yapıldıktan sonra vergimi, cezasıyla birlikte taksitler halinde öderim" şeklinde bir düşüncenin oluşmasına yol açmaktadır (Acar ve Merter, 2004: 11). Böylece, uzlaşma müessesesinin giderek yaygınlaştığını gören dürüst mükelleflerde de, kayıt dışına çıkma eğilimi gün geçtikçe artmaktadır (Sarılı, 2002: 41).

Türkiye devlet-vatandaş etkileşimi, mükelleflerin vergiler karşısındaki tutum ve davranışlarında belirleyici olmaktadır. Siyasal karar alma süreci, bireylerin bu sürece katılımı, bu katılımın niteliği, kamusal faaliyetlerin yürütülmesi sırasında ortaya çıkan yolsuzluk, savurganlık ve aşırı bürokratik uygulamalar vb. durumlar, Türk mükelleflerin vergiye uyum düzeylerini etkilemektedir (Tunçer, 2002a: 118). Ayrıca zaman zaman çeşitli baskı gruplarının, kendi çıkarları doğrultusunda hükümeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni (TBMM) ve siyasi partileri etkilemeye çalışarak, vergi kanunlarını kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmeye çalışmaları da vergi uygulama ve politikalarındaki bir diğer önemli etkidir (Ay, 1996: 119-128).

Devletin etkin bir vergi politikası uygulayabilmesi mükelleflerin vergilere yönelik algısına, mükellefin algısı ise belli ölçüde kamu hizmetlerinin kalitesine bağlıdır. Türkiye'deki kamu hizmetleri ise uluslararası karşılaştırmalar göz önüne alınacak olursa yetersiz görünmektedir. Söz gelimi OECD (2010) verileri baz alındığında Türkiye eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi temel kamusal hizmetlerde OECD ülkeleri arasında son sıralarda yer almaktadır. Ayrıca çeşitli ampirik çalışmalar da göstermiştir ki (İpek ve Kaynar, 2009a; Zenginobuz vd.,

2010) vatandaşlarına kamu hizmetlerinin yeterliliğine yönelik algısı olumsuz yöndedir.

Türkiye'deki vergi uygulamalarının etkinliği, ekonomik yapıdaki gelişmelerden de etkilenmektedir. İlk olarak geçmişte yaşanan yüksek enflasyon olgusu, vergi etkinliği üzerinde belirgin bir baskı yaratmıştır. Özellikle bütçe açıklarının yüksek olduğu 1980 sonrası dönemde, kamu açıklarının para emisyonu ile giderilmeye çalışılması, bir tür *enflasyon vergisinin* ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ancak bu enflasyon vergisi uygulaması devlete çok sınırlı bir katkı sağlamakla birlikte, toplumsal maliyeti çok daha yüksek olmuştur (Pehlivan ve Çetin, 1998: 110-111).

Türkiye'deki ekonomik sorunların, vergi uyumu üzerindeki diğer olumsuz etkileri ise zaman zaman yaşanan ekonomik krizler ile işgücü maliyetlerinin görece yüksek oluşudur. Türkiye'deki vergisel düzenlemelerin genellikle bir krizden sonra gündeme gelmesi ve hayata geçirilen vergisel uygulamaların dönemsel olarak vergi yükünde artışlar öngörmesi, vergi mükelleflerini kayıt dışı faaliyetlere yönltebilmektedir. İkinci olarak da, istihdam üzerindeki vergi ve yasal yükümlülüklerin oranının yüksek oluşu, işletmelerin maliyetleri üzerinde baskı yaratarak kayıt dışı ekonomiyi arttırabilmektedir (Sugözü, 2008: 180-184).

Vergi Bilinci ve Vergi Algısı

Türkiye'deki mükelleflerin, vergi bilinci ve vergi algısının ne yönde olduğu yapılmış olan çeşitli ampirik çalışmalardan anlaşılabilir. Çiçek (2006) tarafından, İstanbul ilinde bir anket çalışması yapılmıştır. Burada katılımcılara verginin tanımı sorulduğunda; örneklem grubundakilerin %41'i "vergi kamu hizmetlerinin karşılığıdır" cevabını verirken, %27,9'u vergiyi "zorunlu bir ödemedir", %20,7'si "bir görevdir", %6,6'sı "bir yüküdür" ve %3,8'i de "teşebbüs kabiliyetini engellemektedir" şeklinde tanımlamıştır. Yine bu ankette mükelleflere vergi yükünü nasıl algıladıkları sorulduğunda ise katılımcıların %53,6'sı vergileri "ağır" bulurken, %25,3'ü vergilerin "çok ağır" olduğunu, %20,1'i vergilerin "normal" olduğunu ve %1'i de "az" olduğunu söylemiştir. Ayrıca örneklem grubundakilerin %77,5'i vergileri "adaletsiz" olarak görürken, %48,2'si de "ödenen vergilere karşın, yeterince kamu hizmeti alınmadığını" ileri sürmüşlerdir.

Yılmaz ve Şeker (2007) de yine İstanbul ilinde bir anket çalışması yapmışlardır. Bu ankette katılımcılara vergisini tam ödeyen bir mükellef hakkındaki görüşleri sorulduğunda; katılımcıların %39,1'i "iyi bir vatandaş", %38,1'i "namuslu ve dürüst bir insan", %12,6'sı "saf bir vergi mükellefi", %5,7'si "korkak bir vergi mükellefi" ve %4,5'i de "ticarete çok iş başarabilecek biri" yanıtını vermişlerdir. Örneklem grubundakilere bu kez mükelleflerin vergi ödeme ölçütü ne olmalıdır sorusu yöneltildiğinde ise %55,1'i "kişinin geliri", %23,7'si "kişinin serveti", %11,7'si "kişinin kamu hizmetlerinden sağladığı fayda" ve %9,5'i de "kişinin tüketimi" cevabını vermişlerdir. Ayrıca katılımcıların %29,7'si vergi yükü en çok hissedilen vergi türünün "gelir vergisi" olduğunu düşünürken, %41'de vergi oranlarında bir artış olduğunda bu gelir kaybını telafi etmek için "tüketimini azaltmayı tercih ettiğini" belirtmiştir.

Yeniçeri (2004) de benzer şekilde İstanbul ilinde bir anket çalışması yapmış ve mükelleflerin vergilerle ilgili genel düşüncelerini araştırmıştır. Anketten elde edilen bulgular şöyledir; 1-) Katılımcıların büyük bir kısmı vergi oranlarını yüksek bulmaktadır. 2-) Vergiler tabana yayılamamıştır ve vergiler belirli kesimlerden alınmaktadır (yani Gelir İdaresi, kayıt dışına yönelmek yerine, vergiyi kayıtlı mükelleflerden almaktadır). 3-) Vergi mevzuatı uzun ve karmaşıktır. 4-) Mükelleflerin çoğu, kamu harcamalarında savurganlık olduğuna ve ödedikleri vergilerin kendilerine kamu hizmeti olarak dönmediğine inanmaktadırlar. 5-) Gelir İdaresi'nin hizmetleri yetersizdir. 6-) Vergi cezaları ve vergi denetimleri, vergi kaçırma önlemede caydırıcı değildir.

Gelir İdaresi Başkanlığı'nın yaptırdığı bir anket çalışmasında ise kayıt dışının etkileri ölçülmeye çalışılmıştır. Burada; "vergilerle ilgili kanunlar ve düzenlemeler açık ve anlaşılabilir" şeklindeki bir ifadeye katılımcıların %27,3'ü "katılmıyorum" derken, %18,4'ü de "kesinlikle katılmıyorum" cevabını vermişlerdir. Yine bu

ankete göre; “vergi oranlarındaki bir indirimin vergi ödemeyi teşvik edeceğine” dair bir ifadeye katılımcıların %37,2’si katılıyor derken, %34,5’i de tamamen katılmıyor yanıtını vermişlerdir. Ayrıca katılımcıların %50,7’si vergilerin yerinde kullanılmadığını düşünürken, %65,6’sı da vergi cezalarının caydırıcı olmadığını söylemiştir. Ancak vergi bilinci bakımından belki de en çarpıcı olan ise %25,5’lik bir kesimin “kayıt dışı ekonominin zararları hakkında herhangi bir fikrim yok” şeklinde görüş bildirmesidir (GİB, 2009).

Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı tarafından Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki 5 ilde (Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Şanlıurfa ve Mardin) mükelleflerin vergi algılamasını ölçmeyi amaçlayan bir anket çalışması yapılmıştır. Ankette katılımcıların %71,2’si uygulanan vergilerin adaletsiz olduğunu düşünürken, vergi sistemindeki bu adaletsizliğin en önemli nedeni (%37,5) olarak da “devletin hala bazı kesimleri vergilendirememesi” cevabını vermişlerdir. Ayrıca deneklere, “artan kamu geliri ihtiyacı nasıl karşılanmalıdır” şeklinde bir soru yöneltilmiş ve katılımcıların %47,7’si “vergi denetimlerini artırarak”, %44,9’u da “harcamaları kısarak” cevabını vermişlerdir. Bu soruya “borçlanarak” diyenlerin oranı %3,5’de kalırken, “vergileri artırarak ve yeni vergiler koyarak” diyenler ise %3,7 olarak gerçekleşmiştir (Çiçek vd., 2008).

Tuay ve Güvenç (2007) vergi algılaması ve vergi uyumuyla ilgili olarak 18 ili kapsayan bir anket çalışması yapmışlardır. Burada, “gelir idaresinin bilgilendirme faaliyetleri, mükellef ihtiyaçlarını karşılıyor mu?” sorusuna katılımcıların %72,7’si “kısmen” derken, %16,7’si de “hiç karşılamıyor” yanıtını vermişlerdir. Yine bu ankette katılımcıların %73,5’i Gelir İdaresi Başkanlığı’nın internet sitesini kullanmadığını söylemişlerdir. Katılımcıların, %65,6’sı “ödenen vergilerin nereye harcandığının takip edilmesinin mümkün olmadığını” iddia etmişlerdir. Ayrıca katılımcıların %79,9’u “vergi yükünün olması gerekenden ağır olduğunu” düşünürken, böyle düşünmeyenlerin oranı ise %7,6 düzeyinde kalmıştır.

Zenginobuz vd. (2010) ise 26 ili kapsayan bir çalışmada toplumun vergi bilinci düzeyini ölçmeye çalışmışlardır. Elde edilen bulgular şu yöndedir; 1) Katılımcılar, vergi vermeyi “devlete hesap sormanın bir aracı” (10 puan üzerinden 8,1 puan) olarak görmektedirler. 2) Ankete katılanların %40’ına göre vergiler, “ülkenin kalkınması için yapılan zorunlu bir ödeme”, %30’una göre ise “bir vatandaşlık görevidir”. 3) Vergilerin adil olduğuna dair düşünce 10 üzerinden 3,1 puan alabilmiştir. 4) Katılımcılara vergi adaletinden ne anladıkları sorulduğunda, “herkesten gücüne göre vergi alınması” seçeneği %68 ile en yüksek değeri almıştır. 5) Ankette, “vergilerin geri dönüşlülüğü” 10 üzerinden 3,7 puan, “vergilerin şeffaf bir şekilde toplanması ve harcanması” ise 3,1 puan alabilmiştir. 6) Ankete katılanlara vergi yükümlülüğünü yerine getiren kesimlerin kimler olduğu sorulduğunda en yüksek puanı 6,3 puanla “asgari ücretliler” ve “emekliler” ile 6,2 puanla “işçiler” alırken, en düşük puanı ise 1,9 puan ile “büyük işletme sahipleri” alabilmiştir. 7) Katılımcıların %24’üne göre yeterli vergi toplanamamasının nedeni “vergi sisteminin adil olmayışı” iken %22’sine göre ise “kayıt dışı ekonomi” olgusunun varlığıdır.

Çoban (2004), Denizli ilinde bir anket çalışması yapmıştır. Burada katılımcılara vergi aflarıyla ilgili görüşleri sorulduğunda %53’ü “vergi aflarının dürüst mükellefleri cezalandırdığını” söylerken, %20’si de “vergi aflarının devlete olan güveni sarstığını” ifade etmişlerdir. Çoban’ın çalışmasında katılımcıların %87,5’i vergi denetimlerini yetersiz bulurken, %86,7’si de vergi kaçırmanın yakalanma olasılığının düşük olduğunu ifade etmiştir. Yine bu çalışmada bir tür *farkındalık analizi* denebilecek bir soru yöneltilmiş ve “gelir vergisinin ilk dilimindeki vergi oranı nedir?” şeklindeki bir soruya katılımcıların %90,6’sı yanlış cevap vermiştir.

Alkan (2009), Zonguldak ilini kapsayan bir çalışma yapmıştır. Katılımcıların vergi uygulamalarına yönelik görüşleri şu yöndedir; 1) Toplanan vergiler, topluma hizmet olarak geri dönmemektedir. 2) Ücretliler, üzerlerindeki vergi yükünü normal bulurken, esnaf ve tüccarlara göre ise vergi yükü ağırdır. 3) Bürokrasi ve kırtasiyeciliğin azaltılması gerektiği genel bir kabul görmektedir. 4) Vergi

sisteminde reform gereklidir. 5) Muafiyet ve istisnaların çokluğu, vergi kayıp ve kaçaklarını arttırmaktadır. 6) Vergi mevzuatının sıklıkla değiştirilmesi vergi uyumu açısından olumsuz bir durumdur. 7) Uygulanan vergi politikaları genel olarak vergi kayıp ve kaçaklarına neden olmaktadır.

Celal Bayar Üniversitesi ve Manisa Esnaf ve Sanatkarlar Odası'nın Manisa ilinde yaptıkları bir çalışmada esnafın vergilerle ilgili görüşleri araştırılmıştır. Burada katılımcıların %59,6'sı vergi vermeyi "askerlik gibi bir vatandaşlık görevi" olarak kabul ederken, %29,9'u "kar marjını azaltan bir maliyet unsuru" ve %9,5'i de "daha fazla kamu hizmetinin bedeli" olarak görmüştür. Ayrıca katılımcıların %79,4'ü vergi cezalarının, vergi kaçırma yetersiz olduğunu düşünürken, %68,5'i de vergi yükünü olması gerekenden fazla (%40,4'ü ağır ve %28,1'i de çok ağır) olarak nitelendirmişlerdir (Çelebi vd., 2009).

Çelikkaya ve Gürbüz (2006) Eskişehir ilinde bir araştırma yapmışlar ve şu sonuçlara ulaşmışlardır: 1-) Gelir Vergisi'nin ilk diliminde yer alan düşük gelirli mükellefler hariç, tüm mükellef gruplarında gelir arttıkça beyan edilen vergi miktarı da artmakta, ancak vergi oranları arttırıldığında beyan miktarı düşmektedir. 2-) Gelir düzeyi arttıkça daha yüksek düzeyde vergi beyanında bulunma isteği bekar veya boşanmış mükelleflerde, evlilere göre daha yüksek düzeydedir. 3-) Katılımcılardan 31-50 yaş grubundakiler vergi oranları arttıkça daha az vergi beyan etmeyi tercih etmekte, 21-30 yaş arasındakiler kararsız bir görünüm sergilemekte ve 51 yaş ve üzerindekiilerde ise daha az vergi beyan etme isteği gözlenmemektedir. 4-) Kadın mükellefler, vergi oranları arttıkça doğru beyanda bulunma konusunda erkek mükelleflere göre daha az isteksizdirler. 5-) Vergi denetimlerinin ve vergi cezalarının arttırılması vergi uyumunu arttırmaktadır. 6-) Katılımcılara göre muhasebeciler ve mali müşavirler gönüllü vergi uyumuna olumlu katkı sağlamaktadırlar. 7-) Mükellefler, vergi sistemi karmaşıktıkça vergi uyumunun düştüğünü düşünmektedirler. 8-) Katılımcıların çoğu bir defaya mahsus bir vergi affının vergi uyumunu arttıracığını ancak vergi aflarının tekrarlanmasının, af beklentisine yol açacağından vergi uyumunu düşüreceğini ve vergisini ödeyen mükelleflerde güvensizlik oluşmasına neden olacağını düşünmektedirler.

Aslan (2008), İzmir ilindeki Serbest Muhasebeci ve Mali müşavirlerin vergi denetim ve cezaları ile ilgili algılarını araştırmıştır. Elde edilen başlıca bulgular şöyledir; 1) Katılımcıların %67'sine göre mükellefler, vergi kaçakçısı olarak nitelendirilmeyi umursamamaktadır. 2) Ankete katılanların %88'i, mükelleflerin daima bir af beklentisi içinde olduklarını söylemişlerdir. 3) "Vergi denetimlerinin yetersizliği, vergi kaçakçılığını cesaretlendiriyor" önermesine katılanların oranı %79 olarak gerçekleşmiştir. 4) "Ödeme işlemlerinin bankalar aracılığıyla yapılmasının, kayıt dışını önlediğine" inanların oranı %74'tür. 5) Ankete katılanların %77'si vergi denetimlerinin 10 yıl önceye göre daha etkin olduğunu belirtmişlerdir. 6) Vergi cezası sisteminin yeniden yapılandırılması gerektiğini düşünenlerin oranı %82'dir. 7) Katılımcıların %93'ü, teknolojik gelişmelerin denetim etkinliğini arttıracığına inanmaktadırlar.

Ömürbek vd. (2007), Süleyman Demirel Üniversitesi'nde yaptıkları bir çalışmayla, üniversite öğrencilerinin vergi bilincini araştırmışlardır. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar şöyledir: 1-) Katılımcılar, vergiyi bir sosyal sorumluluk unsuru ve kutsal vatandaşlık görevi olarak görmüş ve bugün ödenmeyen vergilerin gelecek nesillerin borç yükünü arttıracığını ifade etmişlerdir. 2-) Ankete katılan öğrenciler, Türkiye'deki vergi sisteminin adaletsiz olduğunu, toplanan vergilerin yerinde kullanılmadığını ve vergilerin özel yatırımların önünde engel teşkil ettiğini iddia etmişlerdir. 3-) Vergi bilincinin arttırılmasını etkileyen faktörler; a) Ödenen vergilerin çok açık ve net olarak nerede kullanıldığının bilinmesi, b) Daha şeffaf ve hesap verilebilir bir devlet yönetimi c) Adil bir vergi reformu, olarak sıralanmıştır. 4-) Ankette, öğrencilerin, vergi mevzuatı hakkında yeterince bilgiye sahip olmadıkları görülmüştür. 5-) Erkek öğrencilerin vergiye uyum düzeyi, kız öğrencilerden daha yüksek çıkmıştır. 6-) Öğrenci ailelerinin gelir düzeyleri ile

öğrencilerin vergi uyumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. 7-) Daha fazla öğrenim harcı yatıran ikinci öğretim öğrencilerinin vergi uyumu düzeyi, daha az harç yatıran birinci öğretim öğrencilerinden daha yüksek çıkmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türk vergi uygulamalarının tarihsel arka planına bakıldığında Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelen mali problemlerin cumhuriyet dönemine de yansıdığı görülmektedir. Özellikle imparatorluğun son dönemlerinde tırmanan aşırı borçlar ve buna bağlı olarak ortaya çıkan mali krizin cumhuriyetin vergisel uygulamalarını da kısmen sınırlandırdığı söylenebilir. Yaşanan bu mali dengesizlik sorunu, her ne kadar cumhuriyetin yaklaşık ilk yarım yüzyıllık dönemi içerisinde aşılmış olsa da, 1980'lerden sonra tekrar nüksetmiş ve bu da kamu gelirlerinin etkin bir şekilde kullanımını güçleştirmiştir. Günümüzde ise 2000'lerin başlarında uygulamaya konulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu reformları ile kamu mali dengeleri yeniden tesis edilebilmiştir.

Bununla birlikte Türk vergi sisteminin etkinliğini olumsuz yönde etkileyen faktörlerin tamamen ortadan kaldırılabildiği de söylenemez. İlk olarak kayıt dışı ekonomi sorunu ve beyana dayalı vergi gelirlerinin düşüklüğünden dolayı devletin dolaylı vergilere yönelmesi hem vergi adaletine zarar verebilmekte, hem de toplam vergi oranı algısını yükselterek mükelleflerin vergiler karşısında olumsuz bir tutum takınmasına yol açabilmektedir. İkinci olarak muafiyet ve istisnalar ile vergi aflarının da olumsuz sonuçları olabilmekte, zaman zaman kapsamı genişletilen muafiyet ve istisnalar kamu gelirlerinde erozyona yol açarken, sık tekrarlanan vergi afları da af beklentisini yükselterek gelir idaresinin güvenilirliğine zarar verebilmektedir.

Üçüncü olarak karmaşık vergi uygulamalarının ve sık değiştirilen vergi kanunlarının da vergi mükellefleri üzerinde olumsuz etkileri söz konusudur. Dördüncü olarak vergi denetim ve cezalarında da bir etkinlik sorunu söz konusudur. Bir yandan denetim kadrolarının yetersizliği, diğer yandan ise denetim ve cezaların yerindelik ve caydırıcılığının tartışmalı oluşu bu alandaki başlıca meseleleri oluşturmaktadır. Beşinci olarak kamu hizmetlerinin miktar ve kalitesinin artırılmasının, vergi gelirleri üzerinde de olumlu etkisi olacaktır. Zira mükellefler ödedikleri vergilerin kendilerine kamu hizmetleri olarak döndüklerini görürlerse vergi ödeme konusunda daha istekli olacaklardır. Son olarak da ülkemizdeki makroekonomik koşulların, vergi etkinliği üzerinde belirli bir etkisi vardır. Zaman zaman yaşanan ekonomik krizler, daha çok geçmiş yıllarda görülen enflasyon benzeri istikrar bozucu etkenler ve istihdam üzerindeki aşırı vergi yükü gibi faktörler de mükelleflerin vergiler karşısındaki tutum ve davranışlarında belirleyici olabilmektedir.

Buradan hareketle Türkiye'nin vergi uygulamalarındaki etkinlik sorununun çözümlenebilmesinde bu yüzyılın başında hayata geçirilen reformların yararlı, ancak yetersiz oldukları sonucuna ulaşılabilir. Keza mali disiplinin sağlanması, kamu gelirlerinin (ve dolayısıyla da vergilerin) toplumsal ihtiyaçların karşılanması amacıyla kullanılmasında önemli bir katkı sağlayacaktır. Ancak vergilerin sadece harcama boyutunun değil, toplanma boyutunun da etkin olması gerekir. Bundan dolayı da yukarıda sıralanan sorunların ortadan kaldırılması mükellefin vergiye gönüllü uyumunu teşvik ederek daha fazla kamu geliri toplanabilmesine imkan tanıyacaktır.

KAYNAKÇA

- Acar, İ.A. ve M. E. Merter (2004), "Türkiye'de 1990 Sonrası Dönemde Vergi Denetimi ve Vergi Denetiminde Etkinlik Sorunu", Maliye Dergisi, Sayı: 147, 5-27.
- Akdağ, M. (1995), Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1243-1453): Cilt-I, Cem Yayınevi, İstanbul.

- Akgül Yılmaz, G. (2004), “Kayıt Dışı Ekonomi: Ulusal ve Küresel Boyutları ve Dinamiklerinin Analizi” 19. Türkiye Maliye Sempozyumu: Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Önlenmesi Yolları, Uludağ Üniversitesi, 10-14 Mayıs, Antalya.
- Akgül Yılmaz, G. (2006a), “Türkiye’de Gelir Vergisi Tarifesinde Meydana Gelen Değişikliklerin Vergilendirmede Adalet İlkesi Bakımından Değerlendirilmesi”, Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 21, Sayı: 1, 239-268.
- Akgül Yılmaz, G. (2006b), Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüm Yolları, İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası, İstanbul.
- Aktan, C. C., D. Dileyci ve Ö. Saraç (2002), Vergi, Zulüm ve İsyan, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Alkan, A. (2009), “Vergi Bilinci ve Vergi Uygulamaları Karşısında Mükellef Davranışlarının Tespiti: Zonguldak İli Örneği”, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak.
- Anbar, A. (2009), “Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa’yla Finansal Entegrasyonu: 1800-1914”, Maliye Finans Yazıları, Sayı: 84, 17-37.
- Anıl, H. (1973), Türkiye’de Vergi Yüğü (1950-1970): Gayrisafi Toplumsal Vergi Yüğü Hesabı Üzerine Bir Deneme, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Yayın No: 56, Ankara.
- Armağan, R. (2006), “Gelir Vergisi’nde Ücret Gelirlerinin Vergilendirilmesi ve Sosyo-Ekonomik Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 2, 323-347.
- Armağan, R. (2007), “Türkiye’de Gelir ve Kurumlar Vergisi Oranlarında İndirimin Vergi Gelirleri Üzerine Etkileri”, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 3, 227-252.
- Arslan, M. (2007), Türk Vergi Sistemi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Aslan, M. (2008), “Türk Vergi Sisteminde Cezai Yapıtların Etkinliği”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Ay, H. (1996), “Vergi Politikalarının Uygulanmasında Ekonomik Çıkar Gruplarının Rolü-Türkiye Örneği”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Aydın, Ü. (2010), Türkiye ve AB’de Akaryakıt Fiyatları ve Vergiler, http://www.dektmk.org.tr/upresimler/Turkiye_AB_Akaryakit_Fiyatları_Vergiler.pdf, (17.12.2010).
- Balkaya Akça, F. N. (1999), “Vergi Maliyeti Üzerine”, Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, 67-73.
- Belin, M. (1999), Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Tarihi, Çev: O. Ceylan, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Blaisdell, D. C. (2008), Düyûn-ı Umûmîyye: Osmanlı İmparatorluğu’nda Avrupa Mali Denetimi, Çev: A. İ. Dalgıç, Nesnel Yayınları, İstanbul.
- Bulutoğlu, K. (1978), Türk Vergi Sistemi, Fakülteler Matbaası, İstanbul.
- Celasun, M. (2002), 2001 Krizi, Öncesi ve Sonrası: Makroekonomik ve Mali Bir Değerlendirme, <http://www.econ.utah.edu/~ehrbar/erc2002/pdf/i053.pdf>, (01.12.2010).
- Coşkun, A. (2003), “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi”, Atatürkçü Düşünce Dergisi, Sayı: 4, 72-77.
- Çakır, C. (2001), Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi, Küre Yayınları, İstanbul.
- Çelebi, A.K., H. Yanıkkaya, R. Gökbunar, A.A. Gülova ve M. Pala (2009), Avrupa Yolunda Esnaf ve Sanatkarlar, Celal Bayar Üniversitesi ve Manisa Esnaf ve Sanatkarları Odası Birliği, MESOB Yayınları, Manisa.
- Çelikkaya, A. ve H. Gürbüz (2006), “Mükelleflerin Vergiye Gönüllü Uyumunu Etkileyen Faktörlerin Analizi: Bir Alan Çalışması”, İktisat İşletme ve Finans, Cilt: 21, Sayı: 247, 122-139.

- Çetin, G. (2007), “Vergi Aflarının Vergi Mükelleflerinin Tutum ve Davranışları Üzerindeki Etkisi”, Yönetim ve Ekonomi, Cilt: 14, Sayı: 2, 171-187.
- Çiçek, H. (2006), Psikolojik ve Sosyal Yönden Yükümlülerin Vergiye Karşı Tutum ve Tepkileri (İstanbul İli Anket Çalışması), İstanbul Serbest Muhasebeciler ve Mali Müşavirler Odası, İstanbul.
- Çiçek, H., M. Karakaş ve A. Yıldız (2008), Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Vergi Yükümlülerinin Vergiyi Algılama ve Tutum Analizi: Bir Alan Araştırması, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ümit Ofset Matbaacılık, Ankara.
- Çoban, H. (2004), “Vergi Mükelleflerinin Vergi Karşısındaki Davranışları Üzerine Ampirik Bir İnceleme: Denizli Örneği”, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- Doğrusöz, B. (2008), “Vergi Cezalarında Af Gereği”, Referans, 16.06.2008.
- Dönmez, R. (2007), “Veraset ve İntikal Vergisi”, içinde: Türk Vergi Sistemi, Editör: F. Heper, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 1751, Eskişehir.
- Edizdoğan, N. ve A. N. Özker (2002), Türk Vergi Sistemi (Gelir Vergisi), Ekin Kitabevi, Bursa.
- Eğilmez, M. ve E. Kumcu (2004), Ekonomi Politikası: Teori ve Türkiye Uygulaması, Remzi Kitabevi, Ankara.
- EPDK (2010), Petrol Piyasası Sektör Raporu 2009, Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu, Petrol Piyasası Daire Başkanlığı, Ankara.
- EU (2010), Taxation Trends in the European Union: Data for the EU Member States, Iceland and Norway, European Union (EU) - European Commission (EC), Luxembourg.
- GİB (2009), Kayıtdışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı(2008-2012), Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) - Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı (SGB), Yayın No: 87, Ankara.
- GİB (2010a), Yıllar İtibariyle Kurumlar Vergisi Oranları, Gelir İdaresi Başkanlığı, http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/Yararli_Bilgiler/2007_KV_Oranlari.html, (07.12.2010).
- GİB (2010b), 2009 Yılı Merkezi Yönetim Gelirleri, Gelir İdaresi Başkanlığı, http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_24.xls.htm, (11.12.2010).
- GİB (2010c), Genel Bütçe Vergi Gelirleri Tahsilatının Dağılımı (1923-2009), Gelir İdaresi Başkanlığı, http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_2.xls.htm, (10.12.2010).
- Giray, F. (2006), Maliye Tarihi, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Güner, A. (1998), “Vergi Afları-Vergiye Uyum İlişkisi Üzerine” içinde: Prof. Dr. Salih Şanver’e Armağan, Marmara Üniversitesi Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi, Yayın No: 10, İstanbul.
- Heper, F. ve A. Ak (2008), “Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Sosyolojisinin Kayıt Dışılığı Belirlemedeki Önemi (Kanada ve Türkiye’den Sosyolojik Çalışma Örnekleri”, 23. Türkiye Maliye Sempozyumu: Türk Vergi Sisteminin Küresel Bağlamda Değerlendirilmesi, Hacettepe Üniversitesi, 7-11 Mayıs, Antalya.
- Işık, A. K., E. Karayılmazlar, İ. Organ ve H. Işık (2005), Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi, Ekin Kitabevi, Bursa.
- İpek, S. ve İ. Kaynar (2009a), “Vergiye Gönüllü Uyum Konusunda Çanakkale İline Yönelik Ampirik Bir Çalışma”, Yönetim ve Ekonomi, Cilt: 16, Sayı:1, 173-190.
- Kızılot, Ş. (2002), “Vergiyi Kim Ödüyor”, TİSK, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=593&id=36, (15.12.2010).
- Kızılot, Ş. (2010), “Kayıt Dışı İstihdamda Akıl Dışı Rakamlar”, Hürriyet, 28.06.2010.

- Kızılot, Ş. ve Ş. E. Çomaklı (2004), “Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi ve Boyutlarının Mevzuat Açısından Değerlendirilmesi”, 19. Türkiye Maliye Sempozyumu: Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Önlenmesi Yolları, Uludağ Üniversitesi, 10-14 Mayıs, Antalya.
- Kızılot, Ş., C. Kılıç ve O. Müderrisoğlu (2006), AB Yolunda Mali Dünyamız, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Yayın No: 273, http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ana&ana_id=81, (20.12.2010).
- Kirmanoglu, H. (1994), “Türkiye’de Vergi Reformları, Siyasal İktidarlar ve İktisat Politikaları”, İstanbul Üniversitesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 36. Seri.
- Kumrulu, A. (1988), “Türkiye’de Vergi Politikası Gelişmeleri: Karar Alma Süreci ve Sapmalar (1950-1985)”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 40, Sayı: 1, 193-235.
- Mutlu, A. (2009), Tanzimattan Günümüze Türkiye’de Vergileme Zihiyetinin Gelişimi, T.C Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No: 2009/390, Ankara.
- Nadaroğlu, H. (1986), “Vergi Sistemimizin Etkinliği”, II. Maliye Eğitimi Sempozyumu: Kamusal Finansman Sorunları, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- OECD (2010), OECD Factbook 2010: Economic, Environmental and Social Statistics, http://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-factbook_18147364, (08.01.2011).
- Organ, İ. (2008), Vergi Denetimi ve Türkiye Uygulaması: Sorunlar, Çözüm Önerileri, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Ömürbek, N., H. G. Çiçek ve S. Çiçek (2007), “Vergi Bilinci Üzerine Bir İnceleme: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Yapılan Anketin Bulguları”, Maliye Dergisi, Sayı: 153, 102-122.
- Özer, İ. (1976), Türk Kamu Maliyesi ve Sorunları, TODAİE Yayın No: 156, Sevinç Matbaası, Ankara.
- Pehlivan, O. (2006), Vergi Hukuku: Genel İlkeler ve Türk Vergi Sistemi, Derya Kitabevi, Trabzon.
- Pehlivan, O. ve M. Çetin (1998), “Enflasyon Vergisi Olgusunun Türkiye Açısından İncelenmesi”, Vergi Dünyası, Sayı: 198, 104-112.
- Perçin, N. (2005), “Vergi Sistemi-Vergi Yükü ve Kayıt Dışılık”, Mali Çözüm, Sayı: 70, 41-46.
- Saraçoğlu, F. (2005), “Vergi Erozyonu Açısından Gelir Vergisinde Yer Alan Müesseselerin Analizi”, Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2, 79-96.
- Sarılı, M. A. (2002), “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler”, Bankacılar Dergisi, Sayı: 41, 32-50.
- SGB (2010), 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, T.C Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara.
- Sugözü, İ. H. (2008), “Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemede Vergi Politikaları (1980-2004 Türkiye Örneği)”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Şahin, H. (2006), Türkiye Ekonomisi, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Şenyüz, D. (2005), Türk Vergi Sistemi Dersleri, Ekin Kitabevi, Bursa.
- Şenyüz, D., M. Yüce ve A. Gerçek (2009), Türk Vergi Sistemi Dersleri, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- TCMB (2001), Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/eko_program/program.pdf, (03.12.2010).
- Temiz, D. (2010), “Sigara Tüketimini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Uygulama: Türkiye Örneği”, SOBİAD Ekonomi Bilimleri Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 1, 45-53.
- Tezel, Y. S. (2002), Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi: (1923-1950), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.
- Topal, M. H. (2016), “Vergi Adaleti Algısı: Gelir Vergisi Mükellefleri Üzerine Bir Araştırma”, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, Sayı:2, 149-172.

- Tosuner, M. ve Z. Arıkan (2007), Türk Vergi Sistemi, Dokuz Eylül Üniversitesi Maliye Bölümü Masaüstü Yayıncılık Birimi, İzmir.
- Tuay, E. ve İ. Güvenç (2007), Türkiye’de Mükelleflerin Vergiye Bakışı, http://www.gib.gov.tr/fileadmin/beyannamerehberi/turkiyede_mukelleflerin_vergiye_bakisi.pdf, (12.06.2010).
- Tunçer, M. (2002a), “Hükümet-Birey İlişkilerinin Vergi Uyumuna Etkisi ve Türkiye”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 57, Sayı: 3, 107-128.
- Türk, İ. (1982), “Atatürk ve Türk Mali Sistemi”, içinde: Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Yayın No: 513, Ankara.
- Uçkaç, A. (2010), “Türkiye’de Neoliberal Ekonomi Politikaları ve Sosyo-Ekonomik Yansımaları”, Maliye Dergisi, Sayı: 158, 422-430.
- Uğur, A. A., E. Akdemir ve E. Gürsel (2010), “Sigara ve Alkol Üzerindeki Dolaylı Vergilerin Sağlık Harcamaları Üzerindeki Etkisi”, SOBİAD Ekonomi Bilimleri Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 1, 1-14.
- Uygur, E. (2001), Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri, Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni: 2001/1, Ankara.
- Ünal, S. (2008), Telekomünikasyon Hizmetlerinde Vergi ve Yasal Yükümlülükler, http://www.tepav.org.tr/upload/files/haber/1282130892-4.Telekomunikasyon_Hizmetlerinde_Vergi_ve_Yasal_Yukumlulukler.pdf, (20.12.2010).
- Yaraşlı, G. O. (2005), Türkiye’de Vergi Reformu, T. C. Maliye Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Yayın No: 2005/367, Ankara.
- Yavi, E. (2003), Bir Ülke Nasıl Batırılır? Osmanlı’nın İflasından Günümüz Türkiye’sine Kıssadan Hisseler, Yazıcı Yayınevi, İzmir.
- Yeniçeri, H. (2004), “Beyan Esasına Dayanan Vergilerde Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Psikolojik Nedenlerinin Tespitine Yönelik Bir Araştırma”, Türkiye 19. Maliye Sempozyumu: Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Önlenmesi Yolları, Uludağ Üniversitesi, 10-14 Mayıs, Antalya.
- Yıldırım, E. ve R. Yıldırım (2001), “1980 Sonrası Uygulanan Maliye Politikaları ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri”, 16. Türkiye Maliye Sempozyumu: 1980 Sonrası Mali Politikalar, Celal Bayar Üniversitesi, 28-31 Mayıs, Antalya.
- Yıldız, Z. (1996), “Cumhuriyet Türkiye’sinin Atatürk Döneminde Vergi Uygulamaları”, Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 4, 73-82.
- Yılmaz, B. E. ve M. Şeker (2007), Vergiye Karşı Tepkiler: Mükellef Davranışları (İstanbul Örneği), İstanbul Serbest Muhasebeciler ve Mali Müşavirler Odası, Yayın No: 86, İstanbul.
- Zenginobuz, Ü., F. Adaman, F. Gökşen, Ç. Savcı ve E. Tokgöz (2010), Vergi, Temsiliyet ve Demokrasi İlişkisi Üzerine Türkiye’de Vatandaşların Algıları, Açık Toplum Vakfı, İstanbul.

Zaman Yönetiminin İşletme Verimliliği Üzerindeki Etkisi: Aşkale A.Ş. Gümüşhane Çimento Fabrikası Uygulaması¹

The Impact on Business Efficiency of Time Management: Aşkale Inc.
Gümüşhane Cement Plant Application

Erdal Demir²

ÖZ

Zaman yönetimi, işletmelerin bugünü ve yarını için hayati önem taşıyan etkinliğin ve verimliliğin ana kaynağı olarak kabul edilebilir. Çünkü, zaman diğer kaynaklar gibi alınıp satılamaz, kiralanamaz, depolanamaz, çoğaltılamaz sadece o anda harcanması ya da kullanılması gereken bir kaynaktır. Günümüz koşullarında zamanı etkili ve verimli kullanabilmek büyük bir önem arz etmektedir. Diğer tüm imkanlar aynı olduğu takdirde zamanını etkili ve verimli kullanan işletmelerin rakiplerine nispeten bir adım öne geçeceği unutulmamalıdır.

Bu çalışmanın amacı işletmelerde zaman yönetiminin ne kadar etkin kullanıldığını belirlemek ve bu etkinliğin işletme verimliliğine katkısını ölçmektir. Bu bağlamda Gümüşhane ilinde faaliyet gösteren Aşkale Çimento A.Ş. çalışanları üzerinde, daha önce araştırmacılar tarafından geliştirilen bir anket uygulanmıştır. Anketin ilk bölümünde çalışanların demografik özellikleri belirlenmeye çalışılmış, ikinci bölümünde ise zamanı ne kadar etkin kullandıkları irdelenerek etkin kullanılan zamanın işletmeye katkısı ölçülmeye çalışılmıştır. Araştırma sonucuna göre, çalışanların zaman yönetimi becerileri ile işletme verimliliği arasında ilişki vardır. Zaman yönetimi becerileri çalışanların, cinsiyetine, yaş gruplarına, öğrenim durumlarına, gelir düzeylerine ve çalışma sürelerine göre değişmektedir.

Anahtar Kelimeler: Zaman, Zaman Yönetimi, Verimlilik, İşletme Verimliliği

ABSTRACT

Time management can be considered as the main source of efficiency and productivity, which is vital for today and tomorrow of companies. Because, time cannot be purchased, sold, rented, stored or reproduced. This is just a source which should be used or spent concurrently. In today's conditions, using time effectively and efficiently is critically important. Providing that other facilitations are the same, it shouldn't be forgotten that the companies, which use time effectively and efficiently, are going to be one step ahead.

The aim of this thesis is to determine the effectiveness of using time management and to measure the contribution of business productivity. In this context, a questionnaire (previously advanced by some researchers) has been practiced on employees of Aşkale Çimento A.Ş., which is an active company in Gümüşhane. In the first part of the questionnaire, the demographic characteristics of workers has been identified, and in the second part, it is tried to measure contribution of time to the company by examining how effectively they use time. According to the result of survey, there is a relationship between employee's time management skills and operational efficiency. Time management skills of employees can be changeable for their gender, group of age, educational background, level of income and working time.

Keywords: Time, Time Management, Productivity, Operating Efficiency

¹ Bu çalışma, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı tarafından kabul edilen ve yazara ait yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Gümüşhane Üniversitesi ,Sosyal Bilimler Enstitüsü, mazonos_29@hotmail.com

GİRİŞ

Günümüz, hayatın eskiye göre daha hızlı, daha zorlu ve daha acımasız geçtiği bir zaman dilimidir. Değişimin neredeyse günlük seyrettiği, bilginin önemli bir yere sahip olduğu ve teknolojik gelişmelerin hayatı en çok etkilediği bu yüzyılda insanların ve işletmelerin kendini bu değişimden soyutlaması olanaksızdır. Cep telefonumuza gelen mesajların hemen her gün mesaj kutusunu doldurduğu, televizyon, bilgisayar gibi iletişim araçlarının insanlara sürekli bilgi pompaladığı da konuya dahil edildiğinde bu değişimin dışında kalmanın imkansızlığı daha da iyi anlaşılacaktır.

Rekabetin her alanda sıklıkla yaşandığı günümüzde, zaman yönetimi bireyler ve işletmeler açısından hayati öneme sahiptir. Zamanın etkin ve verimli bir biçimde kullanılması bireylere ve işletmelere çeşitli avantajlar sağlayacaktır. Zamanlarını doğru bir biçimde yönetebilen bireyler ve işletmeler, daha fazla iş yapabilecek, yapmak istediklerini hayata geçirmek için daha fazla zamana sahip olacaklardır. Ayrıca yapılan araştırmalar zaman yönetiminin kaliteyi, iletişimi, verimliliği ve kişisel performansı artırdığını göstermektedir. Aslında zamanı yönetmek mümkün değildir. Çünkü zaman kişinin iradesi dışında akıp giden bir kaynaktır. Asıl mesele akıp giden zaman içinde kişinin kendini yönetebilmesidir.

Bu çalışmanın amacı zaman yönetiminin işletmenin karlılık ve verimliliğini hangi yönde etkilediğinin belirlenmesidir. Çalışmanın amacına uygun olarak ana problem şöyle ifade edilmiştir: “Zaman yönetiminin işletmenin verimliliğine etkisi hangi yöndedir?” Araştırmanın örneklemini Aşkale A.Ş.’nin Gümüşhane ilinde faaliyet gösteren Çimento fabrikasında çalışan 214 personel oluşturmaktadır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR

Zaman yönetimi işletmelerde ki çalışanların ve yöneticilerin zamanlarını daha iyi organize ederek etkin kullanmalarına yardımcı olmak amacıyla bir eğitim aracı olarak Danimarka’dan dünyaya yayılmıştır. Yaşadığımız çağda çalışma hayatında başarının en önemli etkenlerinden birisi olmuştur (Koch, 1998: 147). Zaman yönetimi kavramı çok yeni olup 1970’lerde ortaya çıkmıştır ve 1980’lerin başında yöneticiler tarafından zaman yönetilmesi gereken bir kaynak olarak algılanmaya başlanmıştır. 1980’ li yılların ortalarından itibaren de Türkiye’de hızla önem kazanmaya başlamıştır. Bu kavramın literatüre kazandırılmasında R.Alec Mackenzie’nin büyük katkısı olmuştur. Dünyanın en yoğun insanlarından bazıları, yalnız yüksek kariyerlerini geliştirmekle kalmazlar, aynı zamanda iş dışı faaliyetlere de zaman ayırabilirler. Bunların sırlarının bilinmesi zaman yönetimi hususunda önemli ipuçlarını ortaya koyacaktır.

“Zaman nasıl tanımlanır?” insan aklının cevap vermekte zorluk çektiği sorulardan biri budur. Dünyada zamanın olmadığı bir yer, bir vaka, bir an düşünmek pek mümkün değildir. “Hiçbir şey olmuyor şuan” derken bile zamansal bir çerçeveye ihtiyaç vardır. Saniyeler seyrinde devam edecek ki “ yaprak bile kıpırdamıyor” tezi bir anlama kavuşsun. Zaman paha biçilemez bir kaynaktır. Belirli bir tınıyla akıp gider. Geçen zamanı geri getirmek mümkün değildir. Dünyada yaşayan herkesin günde 24 saati vardır. Kimse daha fazla zaman satın alamaz, zamanı çalamaz, depolayamaz ve hiçbir yöntemle geri alamaz. İnsanların yapabileceği tek şey zamanı en iyi şekilde değerlendirmektir (Scoot, 1997: 9).

İnsanoğlu, zaman olgusunun varlığını bu olguyu yaşarken, düşünürken, eylemde bulunurken ve zamanın akıp gittiğini medeniyet öncesi zamandan bugüne her zaman farkında anlamıştır. İnsanlar zamanı ve yapılan işleri kontrol altına almak adına ilk olarak gecenin gündüze, gündüzün geceye dönüşümünü değerlendirmişler ve güneşten yararlanarak güneş saatini kullanmışlardır. Yüzyıllar boyunca filozoflar ve bilim insanları, zamanı tanımlamak adına büyük gayret vermişlerdir. Sir Isaac Newton, zamanın mutlak olduğunu, kainat var olsa da olmasa da zamanın olacağını belirtmiştir. Leibnitz ise “Zaman kendi başına bir varlık değil, yalnızca olayların sırasındır1”” diyerek Newton’un tanımını değiştirmiştir. Albert Einstein da Leibnitz gibi “Zamanı, olayların sıralamasına

göre ölçeriz, bu olayların haricinde, bağımsız bir varlığı yoktur” demiştir (Smith, 2007: 24).

Ancak, hafızaları zamanlarını nasıl kullandıkları konusunda onları yanıltabilmektedir. Bireylerin zamanlarını en iyi şekilde yönetebilmeleri, gerçekte zamanlarını nereye ve nasıl harcadıklarını ortaya çıkarmalarına bağlı olmaktadır (Smith, 1998: 20).

Literatür incelendiğinde Sema Alay ve Settar Koçak (2003)’ın çalışmaların da planlı ve etkin zaman yönetimiyle akademik not ortalaması arasında olumlu bir ilişki bulunmuştur. Seher İşcan (2008) tarafından yapılan bir çalışmada, öğrencilerin zaman yönetimi becerisi ile akademik başarı arasında olumlu yönde bir ilişkinin varlığı ortaya çıkmıştır. Fatma Yeşil’ in 2009 yılındaki çalışmasın da, genel olarak zaman yönetimi planlaması yapıldığında performansın olumlu yönde yansması olduğu görülmektedir. Ceren Ardic (2010) tarafından Ankara ilinde gerçekleştirilen çalışmada, zamanı etkin kullanmak verimliliği artırır mı sorusuna katılımcıların tamamı “evet “ yanıtını vererek etkin zaman yönetiminin verimliliğe olan yansmasını ortaya koymuşlardır.

Koray Seri’ nin 2010 yılında bir gıda firması üzerinde gerçekleştirdiği ampirik değerlendirmede, zamanın etkin kullanımı hem çalışan performanslarına hem de üretim hacmi ve işletme verimliliğine pozitif katkı sağlayacağı sonucuna varılmıştır. Özçelik, vd. (2012) zaman yönetim ölçeği ve iş stresi ölçeği kullanılarak yaptıkları araştırmada; iyi uygulanan zaman yönetimiyle birlikte planlanan işlerin kısa zamanda bitirilmesi ve buna bağlı olarak da işletme verimliliğinin ve kişisel performansında artacağı sonucuna ulaşılmıştır. Küçükaltan, Karalar ve Keskin (2013) tarafından Edirne ilinde faaliyet gösteren tekstil fabrikalarındaki yöneticiler üzerine bir anket çalışması yapılmıştır. Buna göre, zamanın etkin kullanılması ile kişisel performans ve işletme verimliliğinin de artacağı sonucuna ulaşılmıştır. Demirel ve Ramazanoğlu (2015) tarafından hazırlanan çalışmada, yapılan bütün işlerde verimliliğin ve başarının belirleyicisi zamandır, Zamanı etkin kullanabilirsek ve zaman tuzaklarıyla başa çıkabilirsek başarı ve verimlilikte buna paralel olarak artış gösterecektir.

Literatür incelendiğinde, zaman yönetimi kavramının sınırlı sayıda araştırma kapsamına alındığı, ayrıca Türkiye’de çalışanların zaman yönetimi becerilerinin çalıştıkları işletmenin verimliliğini hangi yönde etkilediğine dair herhangi bir çalışma bulunamadığı görülmüştür.

YÖNTEM VE VERİ SETİ

Araştırmada veri toplama aracı olarak iki bölümden oluşan anket formu kullanılmıştır. Veri toplama aracının ilk bölümünde katılımcıların cinsiyet, yaş, öğrenim durumu, gelir düzeyi, çalışma süresi bilgilerinden oluşan bilgi formu yer almaktadır.

Veri toplama aracının ikinci bölümünde araştırmacı tarafından geçmiş araştırmalardaki ölçeklerden derlenerek oluşturulan “Zaman Algısı Ölçeği” kullanılmıştır (Ek 1). Ölçek 34 madde beşli derecelendirme (1= kesinlikle katılıyorum, 5= kesinlikle katılmıyorum). ile cevaplanan ifadelerden oluşmaktadır. Katılımcıların kişisel bilgileri frekans ve yüzde tabloları şeklinde sunulmuştur. Ölçek puanları ortalama, standart sapma, çarpıklık betimsel istatistik tablosu şeklinde sunulmuştur.

Cronbach Alpha Katsayısı en çok kullanılan iç tutarlılık analizlerinin başında gelmektedir (Çam, 2016: 133). Ölçeğin güvenilirlik ve geçerlik analizleri sonucunda 4 alt boyut ve 19 sorudan son şeklini almıştır. Ölçeğin güvenilirlik analizi sonucunda Cronbach Alpha Katsayısı 0,78 olarak bulunmuştur. Güvenirlik analizinde alt sınır olarak 0,70 kabul edilmekte ve alfa kat sayısı tek başına yeterli olmadığından her bir değişken için alfa katsayısının tespit edilmesi gereklidir (Çam ve Günal, 2016: 217). Çalışmada alt boyutların alfa katsayıları sırasıyla 0,86 - 0,77 - 0,54 - 0,57 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin açıkladığı toplam varyans %54,86 olarak bulunmuştur.

Veri analizi öncesinde parametrik test yöntemlerine uygunluğu sınıma amacıyla normallik sınaması yapılmıştır. Parametrik test koşullarından biri olan “her grup düzeyinde anakütlenin” normal dağılması koşulunun sınaması amacıyla Kolmogorov Smirnov Z testi uygulanmıştır. Analizde istatistiksel hipotez “puanların dağılımı normal dağılımdan anlamlı farklılık göstermez” şeklinde kurulduğu için hesaplanan p değerinin 0,05’ten büyük çıkması, bu anlamlılık düzeyinde puanların normal dağılımdan anlamlı sapma göstermediği, uygun olduğu şeklinde yorumlanır (Büyüköztürk, 2011:42). Ölçeğin alt boyutlarının demografik gruplardaki normallik dağılımları için yapılan analizde demografik gruplarda en az bir grupta “normalden sapma” görüldüğünden karşılaştırma testlerinde “parametrik olmayan yöntemler” kullanılmıştır. Bu amaçla alt boyut puanlarının cinsiyete göre karşılaştırılmasında Mann Whitney U testi; yaş, öğrenim düzeyi, aylık gelir, çalışma süresi değişkenlerine göre karşılaştırılmasında Kruskal Wallis H testi kullanılmıştır. Kruskal Wallis H testi, ilişkisiz iki ya da daha çok örneklem ortalamasının birbirlerinden anlamlı farklılık gösterip göstermediğini test eder. Analizde k tane örneklemin bir bağımlı değişkene ait puanları karşılaştırılır. Analiz, puanların grup değişkenine göre oluşturulan her bir alt grupta normal dağılım varsayımını gerektirmediği için tek yönlü varyans analizine alternatif bir tekniktir (Büyüköztürk, 2011:158). Analizlerde anlamlılık düzeyi 0,05 ($p < 0,05$) olarak belirlenmiştir.

BULGULAR

Çalışmada ortaya çıkan temel istatistiksel sonuçlar aşağıda tablolar halinde verilmiştir.

Tablo 1: İşletme Çalışanlarının Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Demografik Değişken	Gruplar	n	%
Cinsiyet	Erkek	209	97,7
	Kadın	5	2,3
Yaş	20-30 yaş	72	33,6
	31-40 yaş	118	55,1
	41-50 yaş	24	11,2
Öğrenim durumu	İlkokul mezunu	123	57,5
	Lise mezunu	85	39,7
	Meslek yüksekokulu	6	2,8
Aylık geliri	1500TL ve daha az	8	3,7
	1501-2000TL	172	80,4
	2001TL ve üzeri	34	15,9
Çalışma süresi	5 yıl ve daha az	85	39,7
	5-10 yıl	107	50,0
	10-15 yıl	22	10,3

Araştırmaya katılan 214 katılımcının %97,7’si erkek, %2,3’ü kadındır. Katılımcıların %33,6’sı 20-30 yaş, %55,1’i 31-40 yaş, %11,2’si 41-50 yaş aralığındadır. Katılımcıların %57,5’i ilköğretim, %39,7’si lise, %2,8’i meslek yüksek okulu mezunudur. Katılımcıların %3,7’sinin aylık geliri 1500TL ve daha az, %80,4’ünün aylık geliri 1501-2000TL, %15,9’unun aylık geliri 2001TL ve üzerindedir. Katılımcıların %39,7’sinin çalışma süresi 5 yıldan az, %50’sinin 5-10 yıl, %10,3’ünün 10-15 yıl arasındadır.

Tablo 2: Tasarruf Boyutu İfadelerine Verilen Cevapların Dağılımı

		1	2	3	4	5
1: Kesinlikle katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle katılıyorum						
1- Stres ve zaman baskısı çalışanları olumsuz etkiler.	f	2		1	102	109
	%	0,9		0,5	47,7	50,9
12- Gün içinde en verimli zaman diliminin belirlenerek çalışmaların bu zaman dilimine yönlendirilmesi gerekir.	f	2	8	5	102	97
	%	0,9	3,7	2,3	47,7	45,3

13- Teknolojiden ne kadar fazla yararlanılırsa aynı oranda zamandan o kadar tasarruf edilir.	f	1	1	1	100	111
	%	0,5	0,5	0,5	46,7	51,9
15- Personel sayısının yetersiz olması işlerin daha uzun süreye yayılmasını sağlar.	f	3	4		99	108
	%	1,4	1,9		46,3	50,5
19- İşyerimde verilen görevin ya da görevlerin açık olmaması zaman verimliliğini düşürür.	f	2	11	13	91	97
	%	0,9	5,1	6,1	42,5	45,3
20- Amirlerin aslarını işten alkoymaları zaman kaybına yol açar.	f	3	2	2	128	79
	%	1,4	0,9	0,9	59,8	36,9
21- Çalışanın işe veya işin çalışana uygun olmaması zaman verimliliğini düşürür.	f	3	10	12	100	89
	%	1,4	4,7	5,6	46,7	41,6
27- Çalışma arkadaşlarının işlerini yapmaması benim iş takibimi etkiliyor.	f	4	18	3	72	117
	%	1,9	8,4	1,4	33,6	54,7
29- Düzensiz ortamda çalışmak zaman kaybına neden oluyor.	f	14	9	4	73	114
	%	6,5	4,2	1,9	34,1	53,3
34- Zamanımı etkin kullanırsam verimliliği ve dolayısıyla firma karlılığı arttırırım.	f	4	1	1	77	131
	%	1,9	0,5	0,5	36,0	61,2

Tasarruf alt boyutunda yer alan ifadeler incelendiğinde işletme verimliliğinde tasarrufa yönelik algılanan zaman yönetim davranışlarına verilen önemin oldukça yüksek olduğu (%90'ın üzerinde "katılıyorum" ve "tamamen katılıyorum"). tespit edilmiştir.

Tablo 3: İletişim Boyutu İfadelerine Verilen Cevapların Dağılımı

1: Kesinlikle katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle katılıyorum		1	2	3	4	5
5- İletişim araçlarının etkili kullanılması zamandan tasarruf sağlar.	f	8	4	1	93	108
	%	3,7	1,9	0,5	43,5	50,5
10- Çalışma arkadaşlarımla etkili bir iletişimim olursa işletmede işler daha hızlı ilerler.	f	4	1	1	94	114
	%	1,9	0,5	0,5	43,9	53,3
17- Mesai saatlerinde en çok zaman kaybına neden olan unsurlar tespit edilerek önlem alınmalıdır.	f	3	5	1	117	88
	%	1,4	2,3	0,5	54,7	41,1

İletişim alt boyutunda yer alan ifadeler incelendiğinde işletme verimliliğinde iletişime yönelik algılanan zaman yönetim davranışlarına verilen önemin oldukça yüksek olduğu (%90'ın üzerinde "katılıyorum" ve "tamamen katılıyorum"). tespit edilmiştir.

Tablo 4: Zaman Tuzakları Boyutu İfadelerine Verilen Cevapların Dağılımı

1: Kesinlikle katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle katılıyorum		5	4	3	2	1
11- İşle ilgili hedeflerin belirsiz olması işin bitirilme zamanını etkilemez.	f	39	117	12	43	3
	%	18,2	54,7	5,6	20,1	1,4
23- İş yerindeki diğer çalışanların ne yaptığından haberdar değilim.	f	29	105	14	52	14
	%	13,6	49,1	6,5	24,3	6,5
25- Bu işyerindeki örgüt yapısı zamanın etkin kullanılmasını engelliyor.	f	19	65	10	75	45
	%	8,9	30,4	4,7	35,0	21,0

Zaman Tuzakları alt boyutunda yer alan ifadeler incelendiğinde işletme verimliliğinde "işle ilgili hedeflerin belirsiz olması" ve "iş yerindeki diğer çalışanların ne yaptığından haberdar olmama" zaman tuzaklarına verilen önemin yüksek olduğu; "bu işyerindeki örgüt yapısı zamanın etkin kullanılmasını engelliyor" ifadesine katılım düzeyinin ise düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5: Planlama Boyutu İfadelerine Verilen Cevapların Dağılımı

1: Kesinlikle katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle katılıyorum		5	4	3	2	1
7- Zor işleri ertelemek gerektiğini düşünürüm.	f	23	158	9	13	11
	%	10,7	73,8	4,2	6,1	5,1
8- Yapılacak işlerin sıralaması önemli değildir.	f	29	158	4	10	13
	%	13,6	73,8	1,9	4,7	6,1
22- Çalıştığım işyerinde gereksiz telefon görüşmeleri yapmaktayım.	f	51	135	5	19	4
	%	23,8	63,1	2,3	8,9	1,9

Planlama alt boyutunda yer alan ifadeler incelendiğinde işletme verimliliğinde planlamaya yönelik algılanan zaman yönetim davranışlarına verilen önemin oldukça yüksek olduğu (%80’in üzerinde “katılıyorum” ve “tamamen katılıyorum”) tespit edilmiştir.

Tablo 6: Ölçek ve Alt Boyutlarına Ait Betimsel İstatistikler

Alt Boyutlar	Madde Sayısı	En Düşük	En Yüksek	\bar{X}	SS
Tasarruf	10	2,20	5,00	4,36	0,53
İletişim	3	1,00	5,00	4,38	0,64
Zaman Tuzakları	3	1,33	5,00	3,19	0,67
Planlama	3	1,33	5,00	3,87	0,66
ZAMAN YÖNETİMİ ALGISI	19	2,32	4,95	4,10	0,43

İşletme verimliliğinde genel olarak zaman yönetiminin önemine verilen puanların ortalaması puan ortalaması oldukça yüksek (4,10±0,43) düzeyde bulunmuştur.

İşletme verimliliğinde en çok önem verilen zaman yönetimi davranışlarının “iletişim” (4,38±0,64). ve tasarruf (4,36±0,53) olduğu tespit edilmiştir. İşletme verimliliğinde en az önemli görülen zaman yönetimi davranışının “zaman tuzakları” (3,19±0,67). olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Tablo 7: Zaman Yönetimi Algısı Puanlarının Cinsiyete Göre Mann Whitney U Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Cinsiyet	n	\bar{X}	SS	Z	p
Tasarruf	Erkek	209	4,36	0,53	-0,282	0,778
	Kadın	5	4,28	0,65		
İletişim	Erkek	209	4,37	0,65	-0,410	0,682
	Kadın	5	4,53	0,51		
Zaman Tuzakları	Erkek	209	3,19	0,68	-0,148	0,882
	Kadın	5	3,27	0,68		
Planlama	Erkek	209	3,87	0,67	-0,109	0,913
	Kadın	5	4,00	0,47		
ZAMAN YÖNETİMİ ALGISI	Erkek	209	4,10	0,44	-0,208	0,835
	Kadın	5	4,12	0,50		

Zaman Yönetimi Algısı Ölçeği ve alt boyutlarına ait puanların cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılık göstermediği bulgusu elde edilmiştir (p>0,05).

Tablo 8: Zaman Yönetimi Algısı Puanlarının Yaş Gruplarına Göre Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Yaş	n	\bar{X}	SS	X2	p	Anlamlı Fark
Tasarruf	A-20-30 yaş	72	4,42	0,55	9,627	0,008	A>C B>C
	B- 31-40 yaş	118	4,38	0,50			
	C- 41-50 yaş	24	4,08	0,57			
İletişim	A-20-30 yaş	72	4,49	0,59	6,294	0,043	A>C B>C
	B- 31-40 yaş	118	4,39	0,55			
	C- 41-50 yaş	24	3,99	1,03			

Zaman Tuzakları	A-20-30 yaş	72	3,22	0,74	2,526	0,283	
	B- 31-40 yaş	118	3,22	0,64			
	C- 41-50 yaş	24	3,00	0,65			
Planlama	A-20-30 yaş	72	3,76	0,75	2,004	0,367	
	B- 31-40 yaş	118	3,94	0,63			
	C- 41-50 yaş	24	3,89	0,54			
ZAMAN YÖNETİMİ ALGISI	A-20-30 yaş	72	4,14	0,45	7,415	0,025	A>C B>C
	B- 31-40 yaş	118	4,13	0,40			
	C- 41-50 yaş	24	3,86	0,51			

Tasarruf alt boyutuna ait puanların yaş gruplarına göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği bulgusu elde edilmiştir ($X^2=9,627$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında olduğuna ilişkin yapılan Mann Whitney U testi sonuçlarına göre 20-30 yaş ($4,42\pm0,55$). ve 31-40 yaş ($4,38\pm0,50$). grubu katılımcıların işletme verimliliğinde zaman tasarrufuna verdikleri önem puanı, 41-50 yaş grubundaki katılımcıların zaman tasarrufuna verdikleri önem puanlarından ($4,08\pm0,57$) anlamlı düzeyde daha yüksektir.

İletişim alt boyutuna ait puanların yaş gruplarına göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği bulgusu elde edilmiştir ($X^2=6,294$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında olduğuna ilişkin yapılan Mann Whitney U testi sonuçlarına göre 20-30 yaş ($4,49\pm0,59$). ve 31-40 yaş ($4,39\pm0,55$) grubu katılımcıların işletme verimliliğinde iletişime ilişkin zaman yönetimi algı puanı, 41-50 yaş grubundaki katılımcıların puanlarından ($3,99\pm1,03$) anlamlı düzeyde daha yüksektir.

Zaman Tuzakları ($X^2=2,526$; $p>0,05$). ve Planlama ($X^2=2,004$; $p>0,05$) ait puanların yaş gruplarına göre anlamlı düzeyde farklılık göstermediği bulgusu elde edilmiştir.

Zamana Yönetimi Algısı Ölçeğine ait puanların yaş gruplarına göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği bulgusu elde edilmiştir ($X^2=7,415$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında olduğuna ilişkin yapılan Mann Whitney U testi sonuçlarına göre 20-30 yaş ($4,14\pm0,45$). ve 31-40 yaş ($4,13\pm0,40$) grubu katılımcıların işletme verimliliğinde genel olarak zaman yönetimine verdikleri önem puanı, 41-50 yaş grubundaki katılımcıların genel olarak zaman yönetimine verdikleri önem puanlarından ($3,86\pm0,51$) anlamlı düzeyde daha yüksektir.

Tablo 9: Zaman Yönetimi Algısı Puanlarının Öğrenim Düzeyine Göre Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Öğrenim Düzeyi	n	\bar{X}	SS	X2	p	Anlamlı Fark
Tasarruf	A-İlköğretim	123	4,33	0,51	9,908	0,007	A>C B>C
	B- Lise	85	4,44	0,57			
	C- MYO	6	3,92	0,40			
İletişim	A-İlköğretim	123	4,33	0,64	5,766	0,056	
	B- Lise	85	4,46	0,67			
	C- MYO	6	4,22	0,34			
Zaman Tuzakları	A-İlköğretim	123	3,10	0,64	11,206	0,004	A>C B>C
	B- Lise	85	3,37	0,69			
	C- MYO	6	2,67	0,73			
Planlama	A-İlköğretim	123	3,90	0,61	0,726	0,696	
	B- Lise	85	3,82	0,74			
	C- MYO	6	3,94	0,44			
ZAMAN YÖNETİMİ ALGISI	A-İlköğretim	123	4,07	0,42	9,175	0,010	A>C B>C
	B- Lise	85	4,18	0,46			
	C- MYO	6	3,77	0,31			

Tasarruf alt boyutuna ait puanların öğrenim düzeyine göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği bulgusu elde edilmiştir ($X^2=9,908$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında olduğuna ilişkin yapılan Mann Whitney U testi sonuçlarına göre ilköğretim ($4,33\pm0,51$). ve lise mezunu ($4,44\pm0,57$) katılımcıların işletme verimliliğinde zaman tasarrufuna verdikleri önem puanı, meslek yüksekokulu mezunu katılımcıların zaman tasarrufuna verdikleri önem puanlarından ($3,92\pm0,40$) anlamlı düzeyde daha yüksektir.

İletişim ($X^2=5,766$; $p>0,05$) ve Planlama ($X^2=0,726$; $p>0,05$) ait puanların öğrenim düzeyine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermediği bulgusu elde edilmiştir.

Zaman Tuzakları alt boyutuna ait puanların öğrenim düzeyine göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği bulgusu elde edilmiştir ($X^2=11,206$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında olduğuna ilişkin yapılan Mann Whitney U testi sonuçlarına göre ilköğretim ($3,10\pm0,64$). ve lise mezunu ($3,37\pm0,69$) katılımcıların işletme verimliliğinde zaman tuzaklarına verdikleri önem puanı, meslek yüksekokulu mezunu katılımcıların zaman tuzaklarına verdikleri önem puanlarından ($2,67\pm0,73$) anlamlı düzeyde daha yüksektir.

Zamana Yönetimi Algısı Ölçeğine ait puanların öğrenim düzeyine göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği bulgusu elde edilmiştir ($X^2=9,175$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında olduğuna ilişkin yapılan Mann Whitney U testi sonuçlarına göre ilköğretim ($4,07\pm0,42$) ve lise mezunu ($4,18\pm0,46$) katılımcıların işletme verimliliğinde genel olarak zaman yönetimine verdikleri önem puanı, meslek yüksekokulu mezunu katılımcıların genel olarak zaman yönetimine verdikleri önem puanlarından ($3,77\pm0,31$) anlamlı düzeyde daha yüksektir.

Tablo 10: Zaman Yönetimi Algısı Puanlarının Aylık Gelire Göre Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Aylık Gelir	n	\bar{X}	SS	X2	p	Anlamlı Fark
Tasarruf	A-1500TL ve daha az	8	4,66	0,37	7,224	0,027	A>C B>C
	B- 1500-2000TL	172	4,38	0,54			
	C- 2000TL'den fazla	34	4,20	0,51			
İletişim	A-1500TL ve daha az	8	4,63	0,38	9,731	0,008	A>C B>C
	B- 1500-2000TL	172	4,41	0,66			
	C- 2000TL'den fazla	34	4,14	0,59			
Zaman Tuzakları	A-1500TL ve daha az	8	3,29	0,74	3,619	0,164	
	B- 1500-2000TL	172	3,23	0,67			
	C- 2000TL'den fazla	34	2,97	0,68			
Planlama	A-1500TL ve daha az	8	4,00	0,50	0,551	0,759	
	B- 1500-2000TL	172	3,89	0,65			
	C- 2000TL'den fazla	34	3,75	0,76			
ZAMAN YÖNETİMİ ALGISI	A-1500TL ve daha az	8	4,34	0,30	11,012	0,004	A>C B>C
	B- 1500-2000TL	172	4,12	0,44			
	C- 2000TL'den fazla	34	3,93	0,38			

Tasarruf alt boyutuna ait puanların aylık gelire göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği bulgusu elde edilmiştir ($X^2=7,224$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında olduğuna ilişkin yapılan Mann Whitney U testi sonuçlarına göre aylık geliri 1500 TL ve daha az ($4,66\pm0,37$). ve 1500-2000TL ($4,38\pm0,54$) olan katılımcıların işletme verimliliğinde zaman tasarrufuna verdikleri önem puanı, aylık geliri 2000TL'den fazla olan katılımcıların zaman tasarrufuna verdikleri önem puanlarından ($4,20\pm0,51$) anlamlı düzeyde daha yüksektir.

İletişim alt boyutuna ait puanların aylık gelire göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği bulgusu elde edilmiştir ($X^2=9,731$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında olduğuna ilişkin yapılan Mann Whitney U testi sonuçlarına göre aylık geliri 1500 TL ve daha az ($4,63\pm0,38$) ve 1500-2000TL ($4,41\pm0,66$) olan katılımcıların işletme verimliliğinde iletişime ilişkin zaman yönetimi algı puanı, aylık geliri 2000TL'den fazla olan katılımcıların puanlarından ($4,14\pm0,59$) anlamlı düzeyde daha yüksektir.

Zaman Tuzakları ($X^2=3,619$; $p>0,05$) ve Planlama ($X^2=0,551$; $p>0,05$) ait puanların aylık gelire göre anlamlı düzeyde farklılık göstermediği bulgusu elde edilmiştir.

Zamana Yönetimi Algısı Ölçeğine ait puanların aylık gelire göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği bulgusu elde edilmiştir ($X^2=11,012$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında olduğuna ilişkin yapılan Mann Whitney U testi sonuçlarına göre aylık geliri 1500TL ve daha az ($4,34\pm0,30$). ve 1501-2000TL ($4,12\pm0,44$) olan katılımcıların işletme verimliliğinde genel olarak zaman yönetimine verdikleri

önem puanı, aylık geliri 2000TL'den fazla olan katılımcıların genel olarak zaman yönetimine verdikleri önem puanlarından (3,93±0,38) anlamlı düzeyde daha yüksektir.

Tablo 11: Zaman Yönetimi Algısı Puanlarının Çalışma Süresine Göre Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Çalışma süresi	n	\bar{X}	SS	X ²	p	Anlamlı Fark
Tasarruf	A-5 yıldan az	85	4,40	0,56	7,148	0,028	A>C B>C
	B- 5-10 yıl	107	4,39	0,45			
	C- 10-15 yıl	22	4,04	0,70			
İletişim	A-5 yıldan az	85	4,45	0,53	5,933	0,051	
	B- 5-10 yıl	107	4,40	0,63			
	C- 10-15 yıl	22	3,97	0,96			
Zaman Tuzakları	A-5 yıldan az	85	3,32	0,67	7,986	0,018	A>C B>C
	B- 5-10 yıl	107	3,16	0,68			
	C- 10-15 yıl	22	2,88	0,61			
Planlama	A-5 yıldan az	85	3,78	0,68	6,019	0,049	B>A B>C
	B- 5-10 yıl	107	3,96	0,62			
	C- 10-15 yıl	22	3,77	0,79			
ZAMAN YÖNETİMİ ALGISI	A-5 yıldan az	85	4,14	0,43	7,811	0,020	A>C B>C
	B- 5-10 yıl	107	4,13	0,39			
	C- 10-15 yıl	22	3,80	0,57			

Tasarruf alt boyutuna ait puanların çalışma süresine göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği bulgusu elde edilmiştir ($X^2=7,148$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında olduğuna ilişkin yapılan Mann Whitney U testi sonuçlarına göre çalışma süresi 5 yıldan az (4,40±0,56). ve 5-10 yıl (4,39±0,45) olan katılımcıların işletme verimliliğinde zaman tasarrufuna verdikleri önem puanı, çalışma süresi 10-15 yıl olan katılımcıların zaman tasarrufuna verdikleri önem puanlarından (4,04±0,70) anlamlı düzeyde daha yüksektir.

İletişim alt boyutuna ait puanların çalışma süresine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermediği bulgusu elde edilmiştir ($X^2=5,933$; $p>0,05$).

Zaman Tuzakları alt boyutuna ait puanların çalışma süresine göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği bulgusu elde edilmiştir ($X^2=7,986$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında olduğuna ilişkin yapılan Mann Whitney U testi sonuçlarına göre çalışma süresi 5 yıldan az (3,32±0,67) ve 5-10 yıl (3,16±0,68) katılımcıların işletme verimliliğinde zaman tuzaklarına verdikleri önem puanı, çalışma süresi 10-15 yıl olan katılımcıların zaman tuzaklarına verdikleri önem puanlarından (2,88±0,61) anlamlı düzeyde daha yüksektir.

Planlama alt boyutuna ait puanların çalışma süresine göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği bulgusu elde edilmiştir ($X^2=6,019$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında olduğuna ilişkin yapılan Mann Whitney U testi sonuçlarına göre çalışma süresi 5-10 yıl olan katılımcıların işletme verimliliğinde planlamaya ilişkin zaman yönetimi algı puanı (3,96±0,62), çalışma süresi 5 yıldan az (3,78±0,68) ve 10-15 yıl (3,77±0,79) olan katılımcıların puanlarından anlamlı düzeyde daha yüksektir.

Zamana Yönetimi Algısı Ölçeğine ait puanların aylık gelire göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği bulgusu elde edilmiştir ($X^2=7,811$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında olduğuna ilişkin yapılan Mann Whitney U testi sonuçlarına göre çalışma süresi 5 yıldan az (4,14±0,43) ve 5-10 yıl (4,13±0,39) olan katılımcıların işletme verimliliğinde genel olarak zaman yönetimine verdikleri önem puanı, çalışma süresi 10-15 yıl olan katılımcıların genel olarak zaman yönetimine verdikleri önem puanlarından (3,80±0,57) anlamlı düzeyde daha yüksektir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, günümüz koşullarında işletmelerin sahip oldukları kaynakları verimli kullanmak zorunda oldukları yaklaşımından yola çıkarak insan faktörünün, geri dönüşü olmayan, alınıp satılmayan, depolanamayan ve yenilenemeyen bir

kavram olan “zaman” faktörü ile olan ilişkisi incelenmiştir. Günümüz koşullarında işletmelerin en değerli kaynağı zamandır. Zaman kaybedildiğinde geriye dönüşü hiçbir şekilde mümkün olmayan ve genellikle ihmal edilen bir kaynaktır. Literatürde, işletmelerde zaman kavramı ve zaman ile ilgili birçok çalışmaya rastlansa da, çalışanların kendi zamanlarını, çalıştıkları işletmeler tarafından kısıtlanmış belirli çerçeveler ve sınırlar içinde kullanmaları hakkındaki tutumlar ve bu tutumlarının işletme verimliliğine etkisi hakkında bir kaynağa rastlamak pek mümkün değildir.

Bulgular, araştırmanın amaçlarından olan zaman yönetimi becerileri ile cinsiyet, yaş grupları, öğrenim durumları, gelir düzeyi ve çalışma süresi arasında ilişki olduğunu göstermiştir. Zaman yönetim becerileri yüksek olan çalışanların işletmeye katkıları da olumlu yöndedir. Zaman yönetimi becerileri; çalışanların, yaş grupları, öğrenim durumları, gelir düzeyi ve çalışma sürelerine göre farklılık göstermiştir. Zaman yönetimi becerileri ile çalışanların cinsiyetleri arasında farklılık yoktur. Çalışan bay ve bayanların zaman yönetim becerileri benzer niteliktedir.

Çalışmada, zaman yönetimi becerilerinin cinsiyet değişkenine göre farklılık göstermediğini tespit edilmiştir. Bu bağlamda İşcan (2008) tarafından yapılan “Pamukkale Üniversitesi Öğrencilerinin Zaman Yönetimi Becerilerinin Akademik Başarıları Üzerindeki Etkisi” adlı çalışmada kız ve erkek öğrencilerin zaman yönetimi becerileri arasında farklılık olmadığı saptanmıştır. Yine benzer bir çalışma olan Dikmetaş, Erdem ve Pirinççi (2005) tarafından yapılan “Üniversite Öğrencilerinin Zaman Yönetimi Davranışları ve Bu Davranışların Akademik Başarı ile İlişkisi” isimli çalışmada da zaman yönetimi becerileri açısından, kız ve erkek öğrenciler düzeyinde bir farklılık olmadığı görülmektedir. Elde edilen bulgular, bu iki çalışmayla tutarlılık göstermektedir.

Çalışmada ortaya çıkan diğer bir sonuç ise, yaş gruplarına göre zaman yönetimi becerilerinin farklılaştığıdır. Bunun yanında, 20-30 ve 31-40 yaş grubunun işletme verimliliği için zaman yönetimine verdikleri önem 41 ve üstü yaş gruplarına göre daha fazladır. Buradan genç yaştaki çalışanların daha ileri yaşlarda çalışanlara göre zaman yönetimine daha fazla önem verdiğini ve dolayısıyla işletme verimliliğini de daha fazla katkı sağladığını söyleyebiliriz. Diğer taraftan, çalışanların öğrenim durumları ile zaman yönetim becerileri arasında anlamlı bir fark olduğunu tespit edilmiştir. Lise mezunu çalışanların işletme verimliliği için zaman yönetimine verdiği önem meslek yüksekokulu mezunu olan çalışanların verdiği önem puanından daha yüksektir. Çalışmada, çalışma süresi ile zaman yönetimi becerilerinin anlamlı düzeyde farklılık gösterdiğini de ortaya koymuştur. Elde edilen bulgulara göre çalışma süresi 5 yıldan az ve 5-10 yıl arasında olan katılımcıların işletme verimliliğinde genel olarak zaman yönetimine verdikleri önem, çalışma süresi 10-15 yıl olan katılımcıların genel olarak zaman yönetimine verdikleri önemden daha yüksektir.

Çalışma sonucunda elde edilen bulguları özetleyecek olursak;

Çalışanların tamamına yakını stres ve zaman baskısı altında zamanı etkin kullanamadığını ifade etmiştir. Mesai saatlerinde zamanı stres altında geçiren çalışanlar işletme verimliliğini olumsuz etkilemektedirler. Çalışılan fabrikanın yönetim kademesi, çalışanları stres altına alacak tutum ve davranışlardan kaçınmalı, yöneticiler haricinde çalışanları stres altına alabilecek etkenler tespit edilerek önlem alınmalıdır.

Çalışanlar gün içinde en verimli geçebilecek zaman dilimine çalışmaların yoğunlaştırılması gerektiğini düşünmektedirler. Çalışmaların verimli olan zaman diliminde yapılması, çalışanların performansını olumlu yönde etkileyerek işletme verimliliğini de artıracığı düşünülmektedir. Bu bağlamda yöneticilerin, işletme ve çalışanların durumlarını da dikkate alarak mesai saatleri içinde en fazla verim alabilecekleri bir zaman dilimi belirlemeli, çalışmalarını bu zaman dilimine yoğunlaştırmalıdır. Bu durum işletme verimliliği için önem arz etmektedir.

Çalışanların tamamına yakın kısmı teknolojik gelişmelerin yakından takip edilmesinin işletme içinde zaman tasarrufu sağlayacağını, sağlanan zaman tasarrufuyla aynı zaman dilimi içerisinde daha fazla iş yapılabileceği ve buna bağlı olarak ta işletme verimliliğinin artacağı düşünülmektedir. Çalışmada personel sayısının yetersiz olması durumunda yapılacak olan işlerin gecikeceği kanısı ortaya çıkmıştır. İşlerin gecikmesi işletme açısından siparişlerin yetiştirilememesi sonucunu doğuracak, işletmeye karşı piyasada olumsuz yönde bir izlenim oluşmasını ve işletme veriminin düşmesini neden olacaktır. Yöneticilerin işletmenin daha verimli olabilmesi için yeterli personel sayısını belirleyerek, eksik personel varsa yeni personel alımını hızlandırmaları işletmenin yararına olacaktır.

İşletmede verilen görevlerin açık ve anlaşılır olmaması, işlerin zamanında bitmesini engellemekte ve zaman verimini düşürmektedir. Yapılması gereken işler gecikince, işletmenin verimliliği de olumsuz yönde etkilenmektedir. Bu nedenle, işletme içinde çalışanlara verilen görevler çalışanların anlayacağı biçimde açık ve anlaşılır olmalıdır.

İşletmede amirlerin astlarını normal yapmaları gereken işlerden alıkoyup, başka işlere yönlendirmeleri işlerin gecikmesine neden olacak ve zamanını başka işlerde harcayan işçinin mesai saati sonunda yapması gereken işlerini erteleme gerekecektir. Bu bağlamda işler zamanında bitmediği gibi, siparişler varsa yetişmeyecek, işletmenin verimi düşecek ve işletmenin itibarı zarar görecektir. Bu sebeplerden dolayı amirler, kendi şahsi işleri için veya çalışanların işleri dışındaki işler için astlarını alıkoymamaları işletmenin yararına olacaktır.

Çalışmada, yapılan işin çalışana veya çalışanın yapılan işe uygun olmaması durumunda zaman veriminin düştüğü tespit edilmiştir. Bu durumların her ikisinde de işlerin yapılma süresi uzayacak ve belli bir zaman diliminden tasarruf edilemeyecektir. Çalışma arkadaşlarının işlerini takip etmemesi ve çalışanlar arasında ki iletişimin yetersiz olması iş takibini olumsuz yönde etkilemektedir. İşletmeyi zincir halkaları şeklinde düşündüğümüz de tek bir halkanın kopması diğer halkalar arasındaki iletişimi kesecek ve işler yolunda gitmeyecektir. Bu bağlamda çalışanlar arasında iletişim ne kadar güçlü olursa işletme verimliliği de o denli artar diyebiliriz. Çalışanlar zamanı etkin ve planlı bir şekilde kullandıklarında verimliliği ve dolayısıyla işletmenin karlılığını da artıracaklarını düşünmektedirler.

Sonuç olarak araştırmanın bulguları, zamanı daha etkin ve planlı kullanan çalışanların işletme verimliliğini artırdığı yönündedir. Bundan dolayı, işletme çalışanlarına hem işletme verimliliğini yükseltmek hem de kendilerinin zamanlarını planlamalarına yardımcı olmak amacıyla zaman yönetimi konusunda eğitim programları uygulanmalıdır. Çalışanların zaman yönetimi becerileri ile cinsiyetleri arasında farklılık bulunmamıştır. Bu araştırmanın örneklemini tek bir işletmeden alınmıştır. İleride yapılacak çalışmalarda, farklı işletmelerdeki çalışanların zaman yönetimi becerileri ile işletme verimliliği arasındaki ilişki incelenerek, işletmeler arası karşılaştırmalı analizler yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Alay, S. & Koçak, S. (2003). Üniversite Öğrencilerinin Zaman Yönetimleri ile Akademik Başarıları Arasındaki İlişki”, *Eğitim Yönetimi*, 9(3), 326-335.
- Ardıç, C. (2010). *Zaman Yönetimi ve Zaman Yönetiminde Dönüştürücü Liderlerin Davranışlarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Büyüköztürk, Ş. (2011), *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı (14. Baskı)*, PEGEM Akademi, Ankara.
- Çam H. (2016). *Bulut Bilişim (Cloud Computing)*, Türkiye Alim Kitapları, Saarbrücken, Almanya.
- Çam, H & Günel, Z. (2016). İşletmelerin Dış Kaynak Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Yapısal Eşitlik Modeli Yaklaşımı İle Belirlenmesi, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*,7(15), 210-228.

- Demirel, E. T. & Ramazanoğlu, F. (2005). Yöneticiler Açısından Etkin Zaman Yönetim Tekniklerinin Değerlendirilmesi, *Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 35-36.
- Erdem, R. Pirinççi, E. & Dikmetaş, E. (2005). Üniversite Öğrencilerinin Zaman Yönetimi Davranışları ve Bu Davranışların Akademik Başarı ile İlişkisi. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(7), 167-177.
- İşcan, S. (2008). *Pamukkale Üniversitesi Öğrencilerinin Zaman Yönetimi Becerilerinin Akademik Başarıları Üzerindeki Etkisi*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- Koch, R.(1998). *The 80/20 Principle: The Secret of Achieving More with Less*, Bantam Doubleday Dell Publishing Group, New York.
- Küçükaltan, D. Karalar, S. & Keskin, G. (2013). Etkili Zaman Yönetimi Uygulamalarında Yöneticileri Engelleyen Zaman Tuzakları”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15(24), 68-73.
- Mackenzie A., R. (1989). *Zaman Tuzağı: Zamanı Nasıl Denetlersiniz?*, Çev: Yakut Güneri, İlgı Yayıncılık, İstanbul.
- Özçelik, N. Gülsün, M. Özçelik, F. & Öztosun, M. (2012), Yöneticilerin Zaman Yönetimi Becerilerinin İş Stresi Üzerine Etkisi, *Anatol J Clin Investig*, 6(4), 231-238.
- Scout Martin; (1997), Zaman Yönetimi, Çev: Aslı Çingil Çevik, Rota Yayınları, İstanbul.
- Seri, K. (2010), *Zaman Etüdüünün Uzun Vadeli Verimliliğe Etkisi*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- Smith, H. W. (2007), *Hayatı ve Zamanı Yönetmenin 10 Doğal Yasası*, Çev: Adalet Çelbiş, Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- Smith J. (1998). *Daha İyi Nasıl Zaman Yönetimi*, Çev: A Çimen, Timaş Yayınları, İstanbul.

**Althusser'in İdeoloji Kavramı Bağlamında
“Operasyon Argo” Filminin Analizi¹****The Analysis of The Film “Argo” In The Context of Althusser Concept
“Ideology”****M. Said Tuęcu²****ÖZ**

Amerika Birleşik Devletleri kendi hegemonyasını ve ideolojisini oluşturmak için ve politik söylemini güçlendirmek için kitle iletişim araçlarını etkili bir biçimde kullanmaktadır. Hollywood sineması bu kitle iletişim araçları içerisinde büyük bir önem arz ederek, politik söylemin, ideolojik ve hegemonik yapının oluşturulmasında etkili bir araç olarak öne çıkmaktadır. Bu incelemede Van Dijk'in ideolojik söylem analiz yöntemi kullanılarak ABD'nin kendi söylemini Hollywood filmleri aracılığıyla nasıl kitlelere ilettiği ve de belirli toplum veya toplulukların kendi küresel amaçları bağlamında nasıl hedef gösterdiğine ulaşılamaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sinema, Hollywood, Terör, İdeoloji, Althusser.

ABSTRACT

USA has effectively used the mass media in order to constitute its own hegemony and ideology and to strenghten its political discourse. Hollywood cinema, which has crucial importance among these media, comes to the forefront as an influential instrument in generating the political discourse and ideological and hegemonic construction. In this paper, by using Van Dijk's political discourse analysis method it is aimed to analyse how Hollywood films manipulate masses through the discourses and how they fictionalise the viewers in the context of their own global targets.

Keywords: Cinema, Hollywood, Terror, Ideology, Althusser.

¹ Bu makale yüksek lisans tez çalışmasından türetilmiştir.

² Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü.

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı Amerika Birleşik Devletleri'nin, Hollywood Sineması yoluyla oluşturmaya çalıştığı terörizm algısının Operasyon Argo filmi üzerinden anlatılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle algının temellerini oluşturan ideoloji kavramı ve L. Althusser'in Devletin İdeolojik Aygıtları yaklaşımı toplumsal algı çerçevesinde irdelenmiş, sonrasında terör ve terörizm kullandığı araçlar ve terörizmin Hollywood Sinemasında nasıl temsil edildiği incelenmiştir. Bunların beraberinde Amerika'nın terörizm temasına ilişkin yaklaşımı gözden geçirilmiştir. Burada özellikle 11 Eylül Saldırıları sonrası dönemde terör üzerine savaş adı altında başlatılan politika ve bu politika bağlamında oluşturulmaya çalışılan algı incelenmiştir. Son olarak araştırma bölümünde ise 2012 yılında gösterime giren Operasyon Argo filminde hakim olan terör ve terörizm temaları söylem analizi yöntemiyle ele alınmış, filmde alınan direk alıntılar ve görseller yardımıyla elde edilen bulgular desteklenmiştir. Elde edilen sonuç ABD'nin kendi ideolojik ve politik söylemini Hollywood Filmleri aracılığıyla nasıl kitlelere ilettiği ve de belirli toplum veya toplulukların kendi amaçları çerçevesinde nasıl hedef gösterdiğine ulaşılmıştır.

İDEOLOJİ

İdeoloji; düşünceyi çerçeveleyen, düzenleyen, bilgilendiren, yön veren fikirler ağıdır. Bu anlamıyla kapitalist sistemin, feodalizmin, Hıristiyanlığın ve Müslümanlığın düşünce sistemini ifade eder. Yani, ideoloji, insanın kendine ait ilişkileri ve yaşamı hakkındaki düşüncelerini oluşturan bilme, anlama, duygu ve hissetme yapısıdır (Erdoğan ve Alemdar, 2010, s. 243). Bu yapının iyi bir şekilde incelenmesi toplumsal yaşamın dinamiklerinin daha net bir şekilde anlaşılmasını sağlar.

İdeolojinin meşrulaştırma sürecine dair altı farklı strateji bulunmaktadır. Bunlar; tanınma, doğallaştırma, evrenselleştirme, karalama, dışlama ve çarpıklaştırmadır. Buna göre egemen iktidar kendi görüşünün veya kendine yakın inançların ve değerlerin tanınmasını sağlayarak, bu tür inançları kendisine bizzat bağlı göstermeden görünüş itibarıyla doğallaştırır. Sonrasında bu görüş ve inançları evrenselleştirerek kendisine muhalif olanları önce karalar ve sonrasında dışlama yoluna gider. Son olarak da çarpıklaştırma yoluyla kendi gerçeklerini meşrulaştırır. Buna genel anlamı itibarıyla "mistifikasyon" da denebilir, ideoloji gerçek çelişkilerin içinden hayali bir çözüm olarak doğduğu toplumsal çatışmaların bastırılması veya farklı gösterilmesinin sağlanması için de kullanılır (Eagleton, 2011, s.23). Bu stratejiler bir arada kullanılabileceği gibi belli durumlara yönelik daraltılarak da kullanılabilir.

İdeolojinin pratik anlamda işlendiği temel ortam dil ve bilinçtir. Çünkü anlam dil yoluyla verilir. İlişkilerimize ve yaşamımıza yön veren bu anlamlar yalnızca bireylerin teorik ve ideolojik olarak göstergeleri değildir. Bu şekilde anlam vermek en temelinde kendimizi, tecrübemizi ve içinde bulunduğumuz koşullarımızı, hali hazırda somutlaştırılmış ideolojik söylemlere, ideolojik dilin ürünleri ve önceden oluşturulmuş tecrübelerle yerleştirme şeklidir (Hall, 2005, s.200). Dolayısıyla ideolojinin hakim dili yalnızca bir göstergeler bütünü olarak değil hayatımıza bütünüyle yön veren ve bizi kendi amaçları etrafında yönlendiren bir yola sokmaktadır.

Egemen bir sınıfın ideolojik örgütlenmesi, ideolojik cepheyi muhafaza eden, savunan ve geliştiren maddi örgütlenmenin en belirgin ve en dinamik parçası olan basındır. Her türlü siyasi gazete ve yayınevının beraberinde edebi, dilbilimsel, popüler ve dinsel yayınlar da bu örgütlenmenin içerisinde (Forgacs ve NowelSmith, 2012, s.473). Geniş kitlelere ulaşması yönüyle sinema da egemen sınıfın ideolojik örgütlenmesinin en önemli unsurlarından biri olarak kabul edilebilir. Althusser ideolojiyi insanların zihinlerine hükmeden düşünceler ve temsiller sistemi şeklinde nitelendirir. Bu temsil alanında hem yönetici sınıfın hem de yönetilen sınıfın temsili vardır. Fakat bu temsiller, ideolojinin temsil alanına

heterojen bir görünüm vermek için yapılan göstermelik temsillerdir. Burada yaşananlar çatışmalar ve mücadeleler yanılısamadan ibarettir. Bu yanılısama içerisinde insanlar bu ideolojik temsiller alanında mücadele edebildiklerini sanırlar (Güngör, 2011, s.196). Fakat bu mücadele insanlara göstermelik ve hiç bir sonuca varmayacak bir düşünce ve söylem özgürlüğü sunarak hakim ideolojinin kendisini bu görüşler karşısında güçlendirmesini sağlar.

İdeoloji insanların zihinlerine yönelik bir yapıdır. Bu yapılar esasında gerçek dünyayı temsil etmez, insanların gerçek dünya ile kurdukları varsayımsal ilişkileri ifade ederler. Örneğin, zor koşullar altında çalışan işçilerin grev düzenleyerek başkaldırı gerçekleştirdiklerini sanarak ideolojik alanda kendilerini rahatlatırlar fakat gerçek yaşamlarında her şey yine eskisi gibidir, hatta eskisinden bile daha kötüye gitmektedir (Güngör, 2011, s.196). İdeolojiler insanların kendini önemli hissetmelerini sağlarlar. Herhangi bir ideolojik duruşun ya da fikrin savunucusu olan bir insan, savunduğu ideolojiye karşı bir aidiyet hissetmesinin yanı sıra, onu yaydığı ve savunduğu inancıyla da kendi öneminin etkisinin arttığını düşünür.

Egemen ideolojinin yeniden üretimi işte bu biçimde tasarlanmalıdır. Biçimsel açıdan ele alındığında egemen sınıfın kendi varoluşunun maddi, siyasi ve ideolojik koşullarını yeniden üretmesi gerekir. Fakat egemen ideolojinin yeniden var olması basit bir yeniden üretim değildir. Egemen ideolojinin yeniden üretimi için verilen mücadele tamamlanmamış ve hep sınıf mücadelesi yasasına uygun olarak yeniden başlatılması gereken bir mücadeledir (Althusser, 2008, s.131). Bu yeniden üretim yoluyla hakim ideoloji sürekli kendisini yenileyerek güçlendirir ve toplum üzerindeki baskısını sürdürür. Örneğin; Türkiye’de çok partili yaşama geçiş esnasında muhalefet partisi olan Demokrat Parti’nin seçim kampanyasında “yeter! Söz milletin” sloganını kullanması ile söz gerçekte milletin olmuyordu. Bu slogan seçimde oy kullanacak insanların kendilerini siyasi arenada karar verici gibi hissetmelerini sağlamak için kullanılmıştır. “Halkın sesi, hakkın sesi”, “biz sizinle birlikte yöneteceğiz”, “bu ülke hepimizin”, “kendi partine oy ver” gibi politik sloganlar bireyi özne olarak ideolojik temsil alanına çağırmaya yöneliktir. Böylece bireyler kendilerini bir yere konumlandırarak güçlü olduğunu ve bir özne olduğunu hissetmiştir (Güngör, 2011, s.196-197). Yani ideolojiler insanların kendilerine ait sahte bir temsiliyet alanı oluşturmaya yönlendirerek kendilerini devam ettirirler.

Her sınıf kendini özel bir ideolojide bulur, kendi strateji pratiğine göre, kendi sınıf mücadelesini yönlendirebilecek, sınıfı birleştirebilecek bir ideoloji bulur. Örneğin feodal sınıf, çözümlenmesi gereken nedenlerden dolayı Hıristiyanlığın dinsel ideolojisini benimsemiştir. Aynı şekilde, burjuva sınıfı da, en azından klasik şekli ile olan egemenlik çağında, emperyalizmin yükselen gelişmelerinden önce, hukuki ideolojide kendini bulmuştur. İşçi sınıfı, ahlaki, hukuki ve dinsel ideoloji öğelerine duyarlı olsa bile, her şeyden önce kendilerini siyasi kimliğe sahip bir ideolojide bulurlar. Yani burjuva siyasi ideolojisinde değil, yani her hangi bir sınıfın egemenliğinde değil, proletaryanın siyasi ideolojisinde, bir farklı ifadeyle, sınıfların ortadan kaldırılması ve komünizmin kurulmasına yönelik bir sınıf mücadelesini benimser (Althusser, 2008, s.145). İdeolojinin kendisi ve bundan türeyen ideolojik pratikler çoğunlukla devlet, medya, eğitim ya da kilise gibi muhtelif kurumların yanında aile gibi resmi olmayan kurumların aracılığıyla edinilir. Harekete geçirilip, örgütlenmesi bu aşamada sağlanır (Van Dijk, 2005, s. 323). Dolayısıyla her toplumsal sınıfın kendi çıkarlarına yönelik olarak izlediği bir ideoloji ve bu ideoloji etrafında yapılan bir yaşam alanı bulunmaktadır. Bu yaşam alanı içerisinde ideoloji sürekli bir biçimde çeşitli araçlar yoluyla kendisini güçlendirerek hakimiyetini sürdürür ve sürekli olarak kendisini yeniden üretir.

Raymond Williams ideoloji kavramını üç başlıkta açıklar. “İdeoloji (1) tikel bir sınıf ya da grubun karakteristik inanç sistemidir, (2) gerçek ya da bilimsel bilgiye karşıt olarak yanılısama yaratan inançlar, yanlış düşünceler ya da yanlış bilinçtir, (3) anlamların ve düşüncelerin genel üretim sürecidir” (Williams, 1990, s. 48). Bir başka deyişle ideoloji bir inanç sistemi, yanılısamalar yaratan bir yapı ve de kendi anlamlarını üreten bir süreçtir.

Louis Althusser ve Devletin İdeolojik Aygıtları

Althusser ideolojiyi Devletin İdeolojik Aygıtları adlı kitabında daha çok söylemsel ve dilbilimsel bir yaklaşımla değerlendirmektedir. Devlet her zaman kitle iletişim araçlarını kontrol etmediği halde yayınlarını devletin çıkarlarıyla çelişmeyecek şekilde düzenler. Althusser düşüncelerini ağırlıklı olarak medya merkezli oluşturmuştur. (Güngör, 2011, s.198).

Devletin ideolojik aygıtları, üst-yapıya ait olmaları sebebiyle, devletin baskı aygıtının koruması ve yardımı sayesinde, üretim ilişkilerinin yeniden üretimini sağlarlar. Üretim ilişkilerinin yeniden üretimi, öznelere vicdanlarına yönelik sağlanır ve bu aygıtların üretim etmeni olan öznelere üzerinde yarattığı ideolojik etkiler üretim ilişkilerinin kendi işleyişleri içinde düzenlenir (Althusser, 2008, s.117-118). Devletin baskı aygıtları; hükümet, ordu, yönetim, polis, mahkeme ve hapisane gibi kurumlardır. Devletin ideolojik aygıtları ise dini, öğretimsel, hukuki, siyasal, sendikal ve kültürel kurumlardır. Devletin ideolojik aygıtları her ne kadar birbirinden farklı ve dağınık gibi görünseler de egemen ideoloji sayesinde bir yönlü hareket ederler (Güngör, 2001, s. 222). Yönetilenler açısından bakıldığında ise bu kurumlar aralarında herhangi bir ilişki yokmuş gibi görünürler (Güngör, 2011, s.195).

TERÖRİZM KAVRAMI

En genel ifadeyle terör; uzun süreli korku ve dehşet durumu olarak açıklanabilir. Terör ile bağlantılı olan terörizm kavramı ise bu korku ve dehşet durumunun ortaya çıkarılmasını amaçlayan stratejiyi ifade eder. Literatüre genel olarak bakıldığında terörizm, siyasal nitelikli amaçlara ulaşmak için kullanılan ve psikolojik yanı ağır basan bir savaş biçimi, siyasal eylemleri etkilemeye çalışan şiddet eylemleri olarak tanımlanır (Çora, 2000, s.17). Terör eylemlerinin karakteristik yönü, onlara maruz kalan toplumlarda tamamen beklenmedik oluşları ve keyfi görünmeleridir. Bunlar soykırımdan, katliamdan ve politik cinayetlerden, işkenceden dayığa, huzursuz etmeye ve iftira kampanyalarına kadar uzanırlar (Tophoven, 1993, s.10). Türkiye Cumhuriyeti'nde şu anda yürürlükte bulunan 1991 tarihli terörle mücadele yasası terörü şu şekilde tanımlamıştır: “Baskı, cebir ve şiddet, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle Anayasa’da belirtilen Cumhuriyetin temel niteliklerini, siyasal, hukuki, sosyal, laik, ekonomik düzenini değiştirmek, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetinin varlığını tehlikeye düşürmek, devlet otoritesini zaafa uğratmak veya kırmak veya ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, devletin iç ve dış güvenliğini kamu düzenini veya genel sağlığını bozmak amacıyla bir örgüte mensup kişi veya kişiler tarafından gerçekleştirilecek her türlü eylemler: terör olarak kabul edilir”.

Terör yaslandığı arka plan itibarıyla çok yönlü ve karışık bir yapıya sahiptir. Bu derece yönlülüğü dikkate alındığında, sadece belli olgulara dayandırmak, dinsel inanış veya olgularla alakalı olarak görerek değerlendirmek yanlış olur. Terörün arka planında sapkın dinsel inanış ve motivasyonlar olabileceği gibi psikolojik, politik, ekonomik ve benzeri etkenler de olabilir (Yiğit, 2008, s.24). Terörizmin en derindeki nedenlerden bir tanesi büyük grup kimliği kavramıyla açıklanmaktadır. Bu kavrama göre bireyler çocukluktan ergenlik çağına kadar olan dönemlerinde ebeveynleri ve yaşadıkları toplum tarafından, neye ait olup, neye ait olmadıklarını öğrenirler. Aynı şekilde insanların kim olduğunun sorusunun cevabının çocukluktan itibaren belirlendiği, herkesin özdeşim yaparak bir gruba ait olduğunu ve bu grup kimliğini ergenlikten sonra değiştiremediği söylenebilir. Eğer birey yetiştiği grup içerisinde önyargılar geliştiriyor ve bu önyargılar şiddete dönüşüyorsa orada terörizm başlamaktadır. Burada birey herhangi bir vicdani rahatsızlıkta duymaz (Volkan, 2010, ss.17-24). Doğru müdahalelerle büyük grup içerisinde önyargılarının peşinden gidip terörizme başvurma nedenleri belirlenebilir ve önlemler alınabilir.

Terör, öncelikli olarak korku oluşturmak, rejimi veya iktidarı değiştirmek ya da yıpratmak amacını taşımaktadır. Bunun yanı sıra kargaşa çıkarmak, insanları birbirine düşürmek ve ülkeyi zayıflatmak gibi amaçları da vardır. Terör ülkede politik ve rejim olarak zayıflamanın yanı sıra ekonomik ve sosyal anlamda bir zayıflamaya da sebep olur. Bunların dışında terörün dış müdahalelere fırsat oluşturmak gibi bir amacı da vardır. Bazı ülkelerde muhalefet bile bunu yapabilmektedir. Dışarıdan kaynaklı bir terörde, bir ülkeyi belli politikalara razı etmek gibi amaçlar vardır (Göksu ve Bilgiç, 2010, s.186). Bu amaçları yerine getirmek için terör kitle imha silahlarını veya siber ağları kullanabileceği gibi dolaylı yollardan medyayı da kullanabilir.

Terör, en az maliyetle, en az insan kaynağı ile ani vuruş yapabilme özelliğiyle, maksimum düzeyde etkili, aynı anda birden fazla hedefe uygulanabilmesi ile birden fazla odağı etkileme gücüne sahip, konumunun sabit olmaması nedeniyle kaynağından temizlenme imkanı olmayan, büyük bir organizasyona dönüşmesi gerekmeyen, şeffaf bir yapısının olmaması sebebiyle devletler ve kurumlar düzeyinde muhatap edilmesi anlamında hukuksal boşlukları bulunan ve benzer örnekleriyle bugünün ve yarının yeni savaş yöntemi olarak nitelendirilebilmektedir (Çitlioğlu, 2005, s.14,15). Teröristlerin asıl hedefi örgütlerinin siyasal görüşlerini kabul ettirmek, istedikleri hususlarda baskı kurabilmektir. Bu sebeplerle terör örgütünün her eylemi propaganda niteliğini taşımaktadır (Akman, 2009, s.5,6). Bu bağlamda düşünüldüğünde sinema, internet ve basılı yayın gibi medya organları kitlelere ulaşabilme ve de etki oluşturabilme yönü ile terörizm için işlevsel unsurlardır. Bu unsurlar terör örgütlerinin propaganda yapmalarına doğrudan veya dolaylı yoldan katkı sağlarlar.

HOLLYWOOD SİNEMASINDA TERÖRİZM

Amerika Birleşik Devletleri, birlik ve beraberlik konusunda zorluk çeken bir topluma sahiptir. Yıkıcılık kapasitesi sebebiyle terörizmin Amerikan kurumlarını yıkmasından korkulur. Binlerce yıllık bir tarihle özdeşleşmemiş olması sebebiyle Amerikan toplumu içinde hâkim olan yıkılma ve bölünme korkusu ve korkuyla bütünleşen bir tehdit içeren yaşam tarzı toplumda hakimdir. Bunun bir göstergesi olan terörizm teması özellikle 1990'lı yılların ortalarından itibaren yoğun bir şekilde Hollywood Sinemasında işlenmeye başlamıştır (Valantin, 2006, s.89). Amerikan filmlerinde, ulusal özgüven duygusu, militer kahramanlığa ilişkin sinemasal temsillerle sunulur. Bu muhafazakâr bakış açısında daha ağır basmaktadır, ulusun yükselişi askerin gücünden geçmektedir. Asker ulusal eril itibarı temsil etmektedir. Bu temsil askerin dayanaklılığını ve cesaretini kanıtlayarak gerçekleştirilir (Ryan & Kellner, 2010, s.302). Temsiller iktidarın birer parçasıdır. İster birey olsun, ister ulus olsun, özneyi idealize eden temsiller toplumu bütünleştirir ve düşüncelerini yönlendirir. İzleme eylemi ise idrak oluşturur, toplumun temellendirici figürleri, özgül, biçimsel, sinemasal anlatılara dönüşür. Bu genel bir retoriksel çoğaltım sürecidir ve ideolojinin bu şekilde kavramsallaştırılması, biçim sorununu önemsizleştirmediği gibi bir politikanın esas önem teşkil eden odak noktası olarak, biçimin taşıdığı önemi fazlaca belirginleştirir. Toplumun ve dünyanın temsil edilişi ise politiktir. Seçilen temsillerin her biri dünyaya karşı farklı politik duruş şekilleridir. Kameranın konumu, görüntülerin montajı, ışığın kullanımı ve anlatının nasıl olacağına dair her türlü karar, çıkarları ve arzuları içeriğinde barındıran temsil stratejileriyle alakalıdır. Bu açıdan kamera, gözden farklı olarak yalnızca izlemek; aynı zamanda yapılanıdır da (Demir, 2014, s. 26). Sinema yalnızca gerçekliği ortaya koymaz ya da gerçekliği betimlemez. Filmler farklı bir dünya inşa ederler, izleyiciyi dünyayı farklı biçimlerde deneyimleyecek şekilde konumlandırır (Ryan & Kellner, 2010). Buradan hareketle bir sinema filminin gerek içerdiği mesajlar gerekse de teknik özellikleri izleyicinin inanç ve düşüncelerinin ne yönde şekilleneceğinin belirlenmesinde ne derece önemli olduğu görülmektedir.

Hollywood, yirminci yüzyılda Amerikalılar için, ülkenin düşmanlarından daha çok siyasal terörizmin canlı örneklerini gösterdi. 2001'de ki El Kaide'nin saldırısına kadar siyasal terörizmin üzerine sürekli bir odaklanma gerçekleştirilmemiştir. Fakat bu tarihten sonra yalnızca 11 Eylül değil daha önceki tüm terörist saldırıları da daha yaratıcı ve görsel açıdan başarılı birer malzeme haline gelmiş ve birçok film yapılmıştır. (Nelson, 2003, s.3). Bu filmlerde sunulan terörizm; uluslararası entrikalarıyla, egzotik kurgusuyla, görsel aksiyonuyla ve iyi ile kötü arasındaki doğal olan çatışmasıyla, sinemaya çok fazla katkı sağlayan önemli bir kaynaktır. Teröristlerin ve terörle mücadelenin gösterildiği sahnelerin özellikle silah kültürünün, sivil şiddetin, suç çılgınlığının ve büyümüş savaş ekonomisinin yayıldığı Birleşik Devletler'de sinematografik olarak doğal çekici bir gücü vardır.

El Kaide'nin Dünya Ticaret Merkezi'ne saldırdığı iddia edildiğinde, Pentagon toplumun terörizme olan merakını arttırdı, ve bu durum toplumda korkunun artmasına neden oldu. Sonuç olarak kitle imha ve silah tehdidini akla getiren gerçek hayat ile terörizminin elementlerini birleştiren, terörizmin imgelerini taşıyan güçlü sahnelerin olduğu yeni filmler çekildi (Boggs ve Pollard, 2006, s.1). Popüler sinemada ortaya çıkarılan korku durumundan; hayatta kalmanın garanti altına alındığı güvenli bir toplumsal sistemle kurtulunur. Popüler sinemada endişeleri dindirecek, güven verici bir toplumsal yapıya yönelik gereksinim oluşturulur. Bu güven verici toplumsal yapı çökertilirse ya da zayıflatılırsa insanlar kargaşaya bürünür. Bu yüzden burada toplumsal güvenli yapının gereksiniminin oluşturulması önemlidir, bu güven psikolojik gereksinimlerin kültürel temsiller aracılığıyla karşılanması yoluyla sağlanmaktadır (Ryan & Kellner, 2010, s.447). 11 Eylül Saldırılarından sonra Hollywood film endüstrisi, büyük bütçeli felaket filmlerini ertelemiştir, Örümcek Adam ve Zaman Tüneli gibi (Simon Wells yönetmen, 2002 yılı) filmlerdeki bazı sahneleri yeniden kurgulayarak, şehirde yaşanan afet sahneleri yeniden düzenlenmiş ve Hollywood savaşa girmiştir. İlerleyen yıllar, Saddam ve El Kaide arasında kurulan bağlantı gibi, Hollywood'un 21. yy haçlı seferleri gibidir. Kavgacı bir laf oyununa, bir el çabukluğuna, kutsal ve taviz vermeyen militarizmin üstüne gideceği yeni hedefler bulma çabasına dayanan bir mücadeledir (Miller & Govil & McMurria & Maxwell & Wang, 2012, s. 392). Hollywood'un kurmuş olduğu bir sistem vardır. Bu sistemin içinde olanlar bir noktadan sonra mutlaka uzlaşmaya yönelmektedir. Sistemin dışından gelenler ise uyum sağlamazlarsa sistemin dışına atılırlar, buna örnek olarak belgesel yönetmeni Robert Flaherty'yi gösterebiliriz. Robert Flaherty çalışmalarını Amerikan Sinemasının dışında gerçekleştirmektedir, bilinmeyen bir ABD'yi anlattığı Toprak (The Land, 1939-1942) ve Louisiana Öyküsü (Louisiana Story, 1940) filmleri vardır (Scognamillo, 1994, s.50).

ANALİZ VE METOD

Araştırmanın amacı, Hollywood Sineması'nın, ürettiği filmler yoluyla devletin ideolojik aygıtı gibi işlediğini, devletin hegemonyasını oluşturmaya çalıştığını göstermektir. Terörizmin nasıl ve kime nitelendirildiği, terörizm konusunda nasıl bir algı oluşturulmaya çalışıldığı sorularına cevap aranacaktır. Terörizm konusunda gerek hükümet politikaları ile gerek medya söylemleri ile öncelikli olarak ön plana çıkan ülke ABD'dir. Sinema endüstrisi bağlamında da dünyada en büyük pazar payına ve söylem gücüne sahip sinema; Hollywood sinemasıdır. Bu sebeple ABD sinemasının, terörizme yönelik filmlerinden, konuya uygunluğu itibarıyla ve gerek aldığı ödüllerle, gerekse izlenme oranlarıyla ses getiren bilinirliği yüksek bir film olarak Operasyon Argo ele alınmıştır. Ele alınan film incelenirken eleştirel söylem analizi yöntemi kullanılacaktır.

Operasyon Argo

Gerçek olaylara dayanan bu hikayede Kaçırılma operasyonunun adı *Canadian Caper* olarak adlandırılmıştır. Hikâye 2007 yılında CIA operasyon sorumlusu olan Tony Mendez'in yazdığı "The Master of Disguise" isimli kitap ve Joshuah

Berman'ın konu hakkında *Wired* isimli dergide yazdığı "*The Great Escape*" isimli makale ile açığa çıkmıştır. Argo, 85. Akademi Ödülleri'nde (Oscar ödülleri) En İyi Kurgu, En İyi Uyarlama Senaryo ve En İyi Film ödüllerini kazanmıştır.

Operasyon Argo filminin yapım yılı 2012, süresi 120 dakika, orjinal adı Argo'dur. Başrolde Ben Affleck oynamaktadır. Filmin konusu; 1979 yılında 4 Kasım tarihinde Şah'ın devrildiği İran devriminin en yoğun günlerinde, militanlar başkent Tahran'daki Amerikan Büyük Elçilik binasına girip 52 Amerikalıyı rehin alırlar. O hengâmede kaçmayı başaran 6 Amerikan vatandaşı Kanada Elçiliği'ne sığınır ve hayatları halen tehlikededir. Her an yakalanma ve öldürülme tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. CIA uzmanı Tony Mendez bu Amerikan vatandaşlarını kurtarmak amacıyla bir film senaryosuna yakışır oldukça riskli bir plan hazırlar.

Filmin Çözümlemesi

Bu filmde 1979 yılında İran İslam devrimi sırasında Tahran'da yaşanan rehine krizi olayında ABD büyükelçiliğinden Kanada büyükelçiliğine kaçan 6 ABD'li diplomatın İran'dan kaçırılması olayı işlenmektedir. Film gösterime girdikten sonra İran tarafından büyük tepki almıştır. İranlılar bu filmde Amerikan milliyetçiliğinin baskın olduğunu, İran halkının çağ dışı gösterildiğini, filmin konusunun İran'da geçmesine rağmen İranlıların gözünden olaya dair bir bakışın sunulmadığını eleştirerek dile getirmişlerdir. Argo'nun Oscar ödüllerinde de en iyi film ödülünü alması İranlıların tepkisini artırmıştır (Demir ve Aşan, 2014, s.6).

Oscar'da büyük ödülün Argo'ya verilmesi ve bu ödül verilirken Beyaz Saray'la canlı bağlantı kurularak ödül haberinin First Lady Michelle Obama tarafından duyurulması İranlıları daha da kızdıran bir durum olmuştur. İran haber ajansları Mehr ve Fars'ın yanı sıra İran devlet televizyonu yaptığı açıklamalarda Oscar ödüllerinin siyasi boyutunun olduğu bir kez daha ortaya çıkmıştır, bu sıra dışı bağlantının neden özellikle İran karşıtı bir filmde yapıldığı dikkat çekicidir diyerek tepkilerini göstermişlerdir.

Argo filmi İranlılara ve 21. yüzyılın Doğu algısına yönelik yeni oryantalist bakış açısına önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu bakış açısı incelikle hazırlanmış yeni bir tasarım içerisinde sunulan bir oryantalizmdir. Argo filminde vurguyu arttırmak için İranlıların sunumunda beyaz tenli insan kullanımından kaçınılmaktadır. Sömürgeci ve ırkçı etiketler kullanılmazken açık bir şekilde Batı kültürünün üstünlüğü gösterilmektedir. Filmin ve propagandasının gücü o kadar büyük ki filmde ortaya konan yeni kültür kavramı Amerikalılara dönük, İranlılarla olan kültürel farklılık algısı veren bir sunumdur. Filmde modern, medeni Batı ve geleneksel geri kalmış Doğu, iyi ve kötü öğeleriyle açık bir şekilde ayrıştırılmaktadır (Mousavi, 2013, s.100,101).

Film başlarken, görsel anlatımla desteklenerek şu seslendirme yapılır; "Burası günümüzde İran olarak bilinen Pers İmparatorluğu. Bu topraklar, 2500 yıl boyunca "Şah" adı verilen krallar tarafından yönetildi. Laik demokrat Mohammed Mosaddegh 1950 yılında halk tarafından hükümet başkanı olarak seçildi. Yeni hükümet, İngiliz ve Amerikan petrol şirketlerini yerelleştirdi böylece İran'a ait petrolün İran halkına verilmesi sağlandı. Ancak 1953 yılında, Amerikan ve İngiliz şirketlerinin desteklediği darbeye Mosaddegh görevden alınarak yerine Şah Rıza Pehlevi getirildi. Bu genç adam rahata düşkünlüğü ve aşırıya kaçmasıyla tanınıyordu. Eşinin süt banyosunda yıkandığı kendisinin de yemeklerini Paris'ten uçakla getirttiği söylenirdi. İnsanlar açlık çekiyordu. Şah, "Savak" adı verilen acımasız polis gücü sayesinde hüküm sürmeye devam etti. İşkence ve korku devri başlamıştı. Şah, çoğu geleneksel Şii olan toplumu çığırından çıkaran İran'ı Batılılaştırma sürecini başlattı. 1979 yılında ayaklanan halk Şah yönetimini devirdi. Sürgündeki din adamı Ayetullah Humeyni İran'ı yönetmek için geri döndü. Beraberinde ölüm mangalarını ve kargaşa da getirdi. Kanserden ölmek üzere olan Şah, Amerika'daki bir hastaneye gönderildi. Amerika büyükelçiliğinin önünde toplanan halk Şah'ı asmak için tekrar ülkeye gönderilmesini talep ediyorlardı. "

Bu anlatımda Şah'ların ülkeyi yönetmesi olumsuz olarak gösterilir. Topraklar 2.500 yıl boyunca şahlarla yönetildi, sonra laik demokrat bir hükümet

başkanı geldi, İran'a petrol kullanımını da kazandırdı ama bu adamı devirerek yerine rahat düşkün, halkın açlığını umursamayan, eşi süt banyosu yapan yine bir şah getirildi şeklinde ifadelerle laik demokrat hükümet başkanı ile şah kıyaslanmıştır. Ve bu şah'a ilişkin olumsuzluklar anlatılmıştır. Sonra bu Şah da devrilerek yerine ölüm mangaları ve kaos getirmekle olumsuzlanan başka bir şah (Humeyni) getirildiği anlatılmıştır. Humeyni geldiğinde ise halk, daha önceleri darbe ile başlarına getirttikleri Şah'ı (Pehlevi) bu sefer idam edebilmek için geri istemektedirler şeklindeki bir anlatımla, halkın da bu yöndeki uyumsuz tavrı dile getirilmiştir.

Halk ABD büyükelçiliği önünde toplanır. Buradaki sahnelere ara ara gerçekte olan eylem görüntüleri, ya da gerçekte olduğu düşündürülen eylem görüntüleri, küçültülmüş ve çözünlüğü düşük bir kadrarla aralarda verilerek, gerçekçilik hissi güçlendirilir. Amerikan bayrağını yakan, öfke dolu bir kalabalıktan görüntüler görürüz. Sonra büyükelçilik içerisinde çalışan, insanlara yardımcı olan, örneğin birisine neresi doldurması gerektiğini gösteren masum büyükelçilik çalışanlarını görürüz. Büyükelçilik içerisinde çalışan ve bekleyen insanlarda gelen seslerden dolayı korku hâkimdir. Filmde yakılan Amerikan bayrağı ile Amerikalıların milli duygularına saldırılarak, Amerikalı vatandaşlar için ideolojik olarak nefrete yönlendirme yapıldığı söylenebilir.

Görsel 1. Filmde Amerikan bayrağı yakılmaktadır.

ABD büyükelçiliğinin dış bahçe demir kapılarını kıran İranlılar bina çevresindeki küçük camları kırmaya sökmeye çalışırlar. Büyükelçilik binası içerisindeki bir grup ABD'li güvenlik gücü camlardan gaz bombası atarlar. Süre ilerlemesine rağmen kalabalık saldırılarına devam etmektedir. Güvenlik gücünün başındaki kişi kaskını ve yeleğini çıkararak, kapıya yönelir, dışarı çıkarak onları ikna edeceğim der. Fakat dışarı çıktığında gözleri bağlanarak kendisine işkence edilmeye başlanır. Kapıya vurarak beni içeriye alın diye bağırmağa başlar. Bu sebeple de kapılar açılır ve tüm İranlılar binaya sızar. Buradaki anlatıma bakıldığında, İranlılara güvenilmesi sonucu bina içine giriş yapıldığı görülür. Belki İranlılar yine bir şekilde içeriye girecekleri ama kendilerine öncesinde güven dolu bir hareket yapılması sonrasında İranlıların binaya girmesiyle, İranlılara yönelik yapılan güven hareketinin yanlış olduğu kanaati oluşturulur.

Görsel 2. İranlılarla konuşmak için dışarı çıkan güvenlik görevlisine işkence edilmeye başlanır.

Amerika’da durumu öğrenen bürokrasi çalışanları arasında şu şekilde diyaloglar geçer ;

- Bu adiler bize saldırırken öylece duracak mıyız?
- Mossaddegh’le ilk hamleyi biz yapmıştık.
- O laneti başa getiren Sovyetlerdi, orayı istila ettiler.
- Efendim ne bekliyordunuz ki, adamın halka zulmetmesine yardım ettik.

Başka bir yerde şu diyaloglar geçer;

- Elçiliğin ajan yuvası olduğunu düşünüyorlar.
- Öyle olmasını dilerdim. CIA’in orada üç adamı vardı, böyle birşeyin olacağını anlamamışlar mı?

Diyaloglar şu şekilde devam eder;

- Şah’ı ülkeden gönderene kadar geri çekilmeyecekler.
- O zaman uçağa koyup gönderin, adamı umursamayın.
- Adam zaten yarı ölü, kemoterapi görüyor.
- Onu ülkeye biz aldık, sorumluluğu bizde.
- Harika. Her kanserli şerefsizi ülkeye mi alıyoruz?
- Sadece bizden yana olanları. Böylece başa geçirdiğimiz tüm bu şerefsizler alaşağı edildiklerinde boğazlarının Mısırlı bir deve baytarı tarafından kesilmeyeceğini bilirler.

Burada Amerika’nın İran üzerinde kurduğu hegemonyayı, Amerikalı bürokratların kendi ağzından, göstere göstere yapmasını görüyoruz. Amerikalılar filmde bunu yaparken yine de haksız konuma düşmüyorlar. Dünyada söz sahibi olduklarını İran üzerinden gösteriyorlar. Ve bu yolla İran itibarsızlaştırılıyor. İranlıların kendi şahları sandıkları adamlar, ya ABD’nin başa getirdiği adamlar, ya da Sovyetlerin başa getirdiği adamlar olarak sunuluyor.

Tony Mendez’i evinde görürüz. Evinde uyurken tv açıktır. Kamera TV’den açılarak odayı ve uyuyan Tony Mendez’i gösterir. Açık olan TV’de haber spikeri şunları söylemektedir ; “İran devrim ordusu, Ayetullah Humeyni’nin bir düzine destekçisini öldürmekten suçlanan teröristleri ele geçirdi. Gelen bilgilere göre Humeyni’nin evindeki güvenlik önlemleri artırılmış durumda. Ayrıca Tahran’daki rehin alma eyleminin 69. gününe girildi. Rehinelerin durumu hakkında bilgi alınamıyor. 59 yaşında George Mitty, dün akşam bu ülkede vefat etti.” TV’den açılan ve bize bunları dinleterek Tony Mendez’in yüzüne gelen kamera durur. Tony Mendez gelen telefonla evden çıkar, arabasına biner ve arabada giderken radyoyu dinleriz; “İlk olarak Amerikan Büyükelçiliğinde rehin tutulanların durumunu bilmek istiyoruz. İnsanlar kendi hükümetlerinin neden çile çektiğini anlamıyorlar. Bu ülke, onların ülkeleri, kanun dışı yönetiliyor. Ve bir zamanlar elçiliğimiz olan yerde ki hapisanede neler oluyor bilemiyoruz.” Tony Mendez arabadan çıkmış ve başka bir binaya giriyor olmasına rağmen radyonun yayını kesilmez, dinlemeye devam ederiz. Tony Mendez binaya girdiğinde yine bir sesin İran’a ilişkin sunumunu duymaya başlarız. Kamera ilerlediğinde ise bunun da

TV'den geldiğini görürüz, burada da güvenlik görevlileri bu TV'yi izlemektedir. Fakat ses her yerde duyulmaktadır. Şunlar söylenmektedir; “İran'ın gösterdiği davranışlar dünya ülkelerini şoke etmiş durumda. Elçiliğimiz ele geçirilmiş durumda ve 60'dan fazla Amerikan vatandaşı rehin olarak tutulmaya devam ediyor.” Tony Mendez geldiği binada ilgili kata gittiğinde de orada başka bir TV'nin sesini dinleriz; “Bu sabah itibariyle İran'daki rehine krizinde gelişme olmazken NBC'nin İran'daki durumu değişti.”

Burada 4 farklı yerde, biri bittiğinde bir diğeri başlayacak şekilde kitle iletişim araçlarının yayını dinlenmektedir. Sesin hiç kesilmemesi ve her birinin benzer söylem dilini kullanması, 4 farklı yayını değil de tek bir yayını gibi görünmektedir. Burada medyanın tekelleşmesi ve medyanın sahiplik yapısı da görülebilir. Ve yapılan yayınlarda ‘bugün de bir değişiklik olmadı, bugün 69. gündeyiz’ gibi ifadelerden bu yayınların her gün düzenli olarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Kitle iletişim araçlarının ideolojik söylem gücü ve etkinliği baz alınarak, filmdeki söylemin TV üzerinden de dile getirilmesi, söylemin gücünü artırmaktadır. Aktörlerin konuşmalarının yanı sıra TV'nin de söylem gücü kullanılmaktadır. Van Dijk (2003, s.63) yadsıma aşlında kendini olumlu olarak sunma, kendi saygınlığını öne çıkarmadır der. Örneğin insanlar kendi hükümetlerinin neden çile çektiğini anlamıyorlar, kanun dışı yönetiliyorlar gibi ifadeleri buna yönelik vurucu söylemler olarak ele alınabilir. Yadsımanın yanı sıra, Van Dijk'in ideolojik söylem biçimi olarak sunduğu yeniden anlatımı burada görmek mümkündür. 4 farklı yerde 4 farklı ses ile bir konunun farklı cümlelerle ama yeniden anlatılarak ideolojik söylemin güçlendirildiği görülebilir.

Tony Mendez rehine olayına ilişkin hükümet yetkililerince yapılan toplantılara katıldıktan sonra arabasına geçer. Arabasına bindiğinde kitle iletişim araçlarındaki söylemler duyulmaya başlanır. “İran yönetiminin elindeki rehinelere ajan olduğuna dair yaptıkları kafa karıştırıcı açıklamalara rağmen Amerika Birleşik Devletleri hükümeti rehinelere serbest bırakılması talebinden vazgeçmiyor.” Ardından ekrana İranlı bir kadının yaptığı konuşma gelir; “Sadece o hakları korumamakla kalmaz aynı zamanda tüm ülkeye şiddet hakim olur. Amerika'nın 37 senedir desteklediği bebekleri daha anne kucağındaiken öldüren bu adamın bize verilmesini talep ediyoruz.” Kitle iletişim araçlarında yayınlanan konuşmalar devam eder; “Eğer Amerikan yetkilileri rehinelere kurtarmak için orduya başvurursa öğrencilerin rehinelere öldürüp elçiliği bombalayacakları söyleniyor. Amerikan halkı, İran devletine ve halkına karşı büyük bir nefret duyuyorlar.” Bir başka kitle iletişim aracı sesi; “Bu karar alınmadan önce Houston'da protestolar yapıldı. İran karşıtı kişiler İran Büyükelçiliği önünde toplanarak İran bayrağını yaktılar. Göstericiler ayrıca İran'daki durumun incelenmesi sonucunda bu karara...” bu şekilde devam eder.

Filmdeki bu diyaloglar İran'a karşı nefret söylemi niteliğindedir. Amerikan halkı İran devletine ve halkına karşı büyük bir nefret duyuyor denilerek bu açıkça da dile getirilmektedir. İran bayrağının yakılması, sayılan sebeplere bakıldığında bunun meşru bir zemine oturtulmaya çalışıldığını göstermektedir. Filmde ilk olarak ABD bayrağının yakıldığını görmüştük. Daha sonra İran bayrağının yakıldığının gösterilmesi, bir oç alma ve onlar yaptığı için yapılması yönünden de meşru bir zemine oturtulmaya çalışılmaktadır.

Görsel 3. Amerikalılar tarafından İran Bayrağı yakılırken.

Kitle iletişim araçları üzerinden yapılan sunumların, seslerin, görüntülerin sesi tekrar gelmeye başlar. Kitle iletişim araçları sunumları öncesi ve aralarda İran'da rehin tutulan 6 rehinenin bu duruma ilişkin konuşmaları verilir, bir rehine; "anlamadığım şey neden şimdi yapmak zorunda oldukları adamı buraya yollayıp işkence edilip öldürülmesi için mi?". Bir TV kanalında sunucu konuğuna soru sorar; "İran'daki işkence olaylarını ilk ne zaman öğrendiniz?" "Kimse bana gelip efendim bu adam işkenceye maruz kaldı demedi." Başka bir TV'nin sunumuna geçeriz; "Enver Sedat size, bağışlayın benim değil onun sözleri, deli imam diye hitap edermiş." Bu şekilde ilerleyen TV sunumları arasında İran'da rehin olarak kalan 6 kişiyi ve konuşmalarını görürüz. Bir tanesi; "çünkü o adam barbarlığıyla ün salmıştı" der. Yemek masasında yaptıkları bu konuşmalar esnasında duydukları bir helikopter sesiyle korkarlar ve kömürlüğe saklanırlar. Tekrar TV sunumlarına devam ederiz; "bu sırada toplanan kalabalık bir İranlıyı ablukaya aldı, şahıs kendini korumaya çalışırken işte bunlar yaşandı". Dövülen İranlının görüntüleri gelir, oradaki Amerikalılar; "tekrar vur, pestili çıkana kadar vur, gir buradan, onlardan bıktık, evet, Amerika" şeklinde söylemlerde bulunmaktadır. Bir başka tv'nin sunumunu dinleriz; "Hatta bizimki gibi küçük bir yerde bile insanlar sinirli ve gergin." Bir TV'de bir okuldaki çocukla yapılan sunumu dinleriz; "O öğrencilerin orada olmasına izin vermemeliydiler. Bir kaçını vursunlar. Böylece ciddi olduğumuzu göstereyim". Bir başka Amerikalının konuşmasını dinleriz; "İnanıldığı şeyler için Vietnam'da savaşan insanlar şuan kızgın." Bir başka kişi; "Bende çok sinirliyim, kendimi network şovda bağırın adam gibi hissediyorum. Artık yetti. Gerekirse tekrar askere giderim". TV spikeri konuşur; "1980'in 16 Ocak Çarşamba gününde son gelişmeler bunlar. 50 Amerikalının İran'da alıkonuluşunun 74. günündeyiz". Buradaki söylemlere bakıldığında kitle iletişim araçlarının her gün yaptıkları yayınlarla kamuoyunu gerdiğini ve nefreti sokağa yayılacak duruma kadar ilerlettiği görülür. Ve kitle iletişim araçlarıyla yapılan sunumlarda TV sunucuları ya da uzmanlarının yanı sıra halktan insanların konuşmalarının verilmesi, İran'a yönelik oluşan söylemin gerçekliğini daha da güçlendirmektedir.

Görsel 3. Amerikalılar bir İranlı'yı linç ederken.

Tony Mendez yetkililerle görüşerek İran'daki rehinelere kurtarmak için bir film ekibi kurma fikrini anlatır. Bu fikre göre sözde Kanadalı film ekibi yeni çekecekleri bir film için İstanbul ve Mısır'da mekan araştırmalarında bulunmuş fakat gerekli egzotikliğı sağlayacak mekân henüz bulamamıştır, bu yüzden Tahran'la görüşür ve onay alınırsa mekân aramak için oraya gider. Tony Mendez'in fikri değerlendirmeye alınır, Tony gerekli çalışmaları yapmak için Hollywood'a film sektöründe çalışan arkadaşı John Chambers'in yanına gider. Chambers; "anlat bakalım" der. Tony Mendez; "kurtarma operasyonu" der. Chambers; "nereden?". Tony Mendez; "Aklına gelebilecek en boktan yerden". Time dergisinin kapağını gösterir.

Tony Mendez ve John Chambers bu durumu aralarında istişare ettikten sonra. John Chambers sahte film çekme operasyonunun bilinen ve itibar sahibi bir yapımcı tarafından sahiplenilmesi gerektiğini söyler. Fakat aynı zamanda bu yapımcı bu gizli bilgileri paylaşabilecekleri güvenilir biri olması lazımdır ve para almadan bu film çekme işini kabul etmelidir. Akıllarına gelen bir yapımcının (Lester) evine geçerler ve konuşmaya başlarlar. Yapımcı şunları söyler; "yani altı kişi kaçak bir şekilde, gün boyunca Amerika'ya lanet yağdırıp ölüm tezahüratları yapılan bir yerde saklanıyorlar. Bir hafta içinde film seti hazırlamak istiyorsunuz. Yaşamın yalan üzerine kurulu olduğu Hollywood'a yalan söylemek istiyorsunuz. Sonra da bu James Bond (Tony Mendez'i göstererek) zevk için CIA ajanı öldürülebilir bir ülkeye sızacak siz de herkesin gözü üzerinizdeyken bu operasyonu yapacaksınız". Tony Mendez; "ayrıca havaalanında 100 kadar gerilla var". Lester; "bakın size şunu söyleyeyim askerdeki intihar görevlerinden sağ çıkma şansımız bundan daha fazlaydı". Hizmetli gelir; "Efendim araba geldi". Lester ayağa kalkar. Chambers odada açık olan ve İran rehine olaylarını veren TV'yi göstererek şunu söyler; "Lester, bütün bu karmaşa sadece ilgi toplasın diye mi çekildi sanıyorsun?". Lester; "tonla reyting topluyorlar bu çok açık". O esnada TV'ye bakarlar, tv'de bayrak yakan bir adamın gözlerini bağlayan ve nutuk atan İranlılar gösterilmektedir. Ardından gözler bu işi kabul edip etmeyeceği hususunda Lester'in üzerindedir. Lester; "Senaryoya ihtiyacımız olacak" diyerek işi kabul ettiğini ifade eder. Ardından kara çarşafli eli tüfekli İranlı kadınlar gösterilir. Ülkedeki kaosa ilişkin görüntüler tekrar ekrana gelir.

Bu sahnelerde Tony Mendez, John Chambers'ın yanına gittiğinde İran'ı tarif etmek için aklına gelebilecek en boktan yerde dedikten sonra orada bulunan bir derginin kapağını Chambers'a uzatması. Ve birlikte Lester'in yanına gittiklerinde orada hali hazırda açık olan TV'de İran'ın yine olumsuz sunumunun yapıyor olmasına baktığımızda yine kitle iletişim araçlarının (dergi, televizyon) insanların yaşam alanı içine ne denli nüfuz ettiği görülmektedir.

Görsel 4. Chambers ve Mendez, Lester ile görüşürken arkalarındaki Tv'de İran görüntüleri verilmektedir.

Tony, Chambers ve Lester sahte film için ofis tutarlar, senaryoyu belirlerler, afiş hazırlarlar. Fakat Tony, 6 kişinin hayatının bu filme bağlı olduğunu söyler, o yüzden daha inandırıcı olmalı der. Chambers; "geçmişte Rock Hudson'la bir filmde çalışmışım, eğer bir yalanı satmak istiyorsan..." Lester devam ettirir; "...

gazetecileri buna ikna etmelisin derdi". Bu sözlerden sonra bir basın konferansı düzenlerler, basın konferansı sonrası kostümlerini giyen oyuncular senaryo okuması yapacaktır. Basın konferansı ve kokteylin verildiği yerde kamera bir garsonun arkasından mutfağa ilerler. Filmin canlı ve kırmızı renklerinin yerine soğuk mavi renkler hâkim olur ve salonun neşeli müziği değişir. Mutfaktaki TV'de konuşan İranlı bir kadın vardır, şunları söylemektedir; "burada çalışan kişiler diplomat değildirler. Ayetullah Humeyni'ye göre bu insanların diplomat olduklarını kanıtlayan hiç bir delile rastlanmamıştır. Bulunan tüm deliller, bu insanların ajan olduklarını göstermektedir. Esirgeyen ve bağışlayan Allah adına bu mesajı dünyayı bilgilendirmek için gönderiyoruz. Amerika'nın yapmış olduğu nefret dolu işleri ifşa etmek istiyoruz." Bu TV konuşması esnasında bu konuşmayı izleyen Tony Mendez'in istihbarat ekibini görürüz. Ve ardından sahte film çalışmalarını görürüz.

Burada bir yalanı satmak için gazetecilerin ikna edilmesi gerektiği sözü önemlidir. Çünkü bu filmde genel olarak kitle iletişim araçları üzerinden İran'ın olumsuzluğu verilmektedir. Eğer gazete de kitle iletişim aracı olması yönüyle, ikna ile yalanları satabilen bir organsa. Bu İran'a yönelik olumsuz yayın yapan diğer kitle iletişim araçları için de geçerlidir. Burada mutfakta yayın yapan İranlı rehinelere durumunun anlatıldığı yayınların verilmesi ve ardışık olarak film çalışmalarının verilmesi de önemlidir. Tony, Chambers ve Lester ülkesi için çalışan kahramanlar olarak görünmektedir. Sahte film operasyonunun tutması gerekmektedir. Arada TV üzerinden verilen İran sunumları gösterilerek, bu sahte filmin yapılmasının ne kadar gerekli ve hayati olduğu hatırlatılmaktadır. Böylelikle izleyici de bu sahte filmin tutmasını istemekte ve arzulamaktadır.

Film senaryo okumalarından bir cümle verilirken, bir yandan da kitle iletişim aracı TV üzerindeki yayınlarda bir cümle verilmektedir. Adeta bir yarış başlamış gibidir. Yukarıda en son verdiğimiz İranlı kadının söylediklerinden sonra, senaryo okumalarından diyaloglar oyuncuların ağzından verilir; "dünyamız değişti bu galaksideki umut ışıkları uzun zaman önce söndü", "gemi geri dönüyor", "iticileri ateşleyin". Ardından TV sunumu gelir; "o güçteki yer çekiminin herkesi öldüreceğini söylüyor", "bu tamamen adaletsizliktir", ABD başkanının konuşmasından bölümler verilir; "onlar ve diğer herkes bilmelidir ki Amerika Birleşik Devletleri hiç bir şantaja veya uluslararası terör olayına izin vermeyecektir". Ardından film senaryo okumalarından konuşmalar gösterilir; "efendim yere çakılacağız, yeterli zamanımız yok". Ardından tekrar TV üzerinden sunumlar verilir; "büyük petrol şirketleri kapitalistler tarafından kontrol edilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri bir devrim harekâtına terörist eylem demektedir. Ancak kendi hükümetleri ve CIA, tüm zamanların en büyük teröristleridir." Ardından film senaryo okumalarından diyaloglar gösterilir; "onun gemisini bulursak, kurtulma şansını da bulmuş oluruz, argo için umutlarımızı hiçe saydım, kahramanıma, kocama yalan söyledim". Ardından TV sunumlarından İranlı kadının konuşması verilmeye devam eder; "yargılamalara başlayıp hükümleri vereceğiz". ABD tv yayınından bir ses verilir; "bu sonsuz nefret karmaşasının ne zaman ve nasıl sonlanacağını merak ediyoruz. Bizden ne istiyorlar. Söylenenlere göre soru'nun 'ne' değil 'kim' olarak sorulması gerekiyor. Bu sorunun cevabı açık eski şahı istiyorlar", "onların insan haklarından bahsetmeleri utanç verici bir durumdur, Carter yönetimi en kötü suçluları oraya koymuştur", "adam neden orada tutuluyor hayatı için mi?", "şah dönene kadar rehinelere burada kalacak", "şuan New York Şehir Hastanesi'nde tutulan Şah ülkeden gönderilip İran dışındaki bir yere yollanırsa rehinelere en kötü yaptırımlarla karşılaşacaklardır." Bu söylemler esnasında İran'da yapılan işkencelerden görüntüler verilir. Ardından tekrar film senaryosunun okunduğu kısma geçeriz; "karakter gemiden dışarı çıkar, elinde tek bir kırmızı çiçek tutuyordur, çöldeki gemi enkazına doğru gider ve ekran kararır, son".

Tony Mendez İran'a gitmek için bürodan amiriyle havaalanına gelir. Orada geçen diyaloglarda amirine; "yanıma hapisanede okuyacak birkaç kitap almalıyım" der, arkadaşı; "boşver, hapisaneye düşmeden önce seni

öldüreceklerdir” der. İran’da ki rehinelere kendi aralarında konuşurken; “sanırım burada öleceğiz” şeklinde bir diyalog geçer. Bir rehine camdan baktığında üç İran askerinin bir sivil sokak ortasına öldürdüğünü görür. Tony Mendez İran’a geçmek için İstanbul’a gelir, burada bir ajanla görüşürlerken ajan kendisine şöyle bir cümle söyler; “en azından sonra yakalanırsan, sana işkence ederlerken kafalarını karıştırmış olursun”. ABD’de Tony Mendez’in çalıştığı ofiste iki yetkili konuşurlarken biri diğerine şunu söyler; “onlara ulaşip (rehinelere) o cehennemden çıkarsanız iyi olur”. Rehinelere Tony Mendez’e şu cümleleri söyler; “şansımızın rakamsal olarak değeri nedir? yüzde 30 ihtimalle halk önünde idam mı edilirdi?”, “sahte mahkemeler kuruyorlar, adamları sırf defterlerinde Amerikan isimleri var diye vuruyorlar”. Tony Mendez ABD’de bulunan ofis amiri ile telefonda konuşurken şunu söyler; “olmaz dersem kaldığımız yeri basıp herkesin kafasına silah dayarlar, işkenceye maruz kaldıklarında verdiğimiz gizli kimliklerin ne kadar dayanacağını sanıyorsun”. Rehinelere arasında şu diyaloglar geçer; “sen hangi dünyada yaşıyorsun?”, “hangi dünyada mı yaşıyorum, insanları sokağın ortasında vinçle astıkları dünyada Bob”.

Burada İran’ın karakterlerin söylemleri ve görüntüler üzerinden tanımlanmasını görüyoruz. Van Dijk (2003, s.59) tanım düzeyinin ideolojik bir söylem yapısı olduğunu belirtir. Konu seçiminden sonra, zihinsel modelin gerçekleştirilmesi için bir olay hakkında az ya da çok bilgi vererek, detaya inerek ya da inmeyerek tanımlama yapılır. Sürekli olarak, adaletin olmadığı, mahkemelerin sahte olduğu, işkencenin olduğu, önyargının olduğu, insan haklarına saygı duyulmadığı vurgusu yapılarak İran tanımlanmaktadır.

Görsel 6. İran’da insanlar sokak ortasında vinçle asılıdır, diğer insanlar buna aldırmadan günlük rutinlerine devam ederler.

Tony Mendez rehinelere birlikte İran’dan çıkar. Film biter. Film bitiminde ekranda şu yazılar verilir; “İran’daki rehine krizi 20 Ocak 1980’de rehinelere serbest bırakılmasıyla sona erdi. 444 günlük esaret yaşadılar. CIA altı kişinin Tahran’daki elçilikten kurtarılmasına katkıda bulundu. Günümüzde bile bu operasyon, devletler arası işbirliğine örnek olarak gösterilmektedir. İran’da yaşananlardan sonra tüm rehinelere Amerikan Dış İlişkiler Servisi’nde çalışmaya devam ettiler. Oscar ödüllü John Chambers, CIA tarafından bir sivilin alabileceği en yüksek madalya olan “istihbarat madalyası”na layık görüldü. Mendez ve Chambers ölene kadar arkadaş kaldılar. 1997 yılında Başkan Clinton’un Argo operasyonunun gizliliğini bozmasıyla, “istihbarat madalyası” Tony Mendez’e iade edildi. Mendez halen Maryland kırsalında yaşıyor”.

Filmin bitiş jeneriğinde filmdeki oyuncular ile gerçekte bu olaya maruz kalan kişilerin fotoğrafları ve o döneme dair belgeler birlikte verilir. Vinçle asılan adam, eli silahlı kadınlar ve benzeri fotoğraf kareleri, orijinalleriyle beraber jenerikte yer alır. Film jeneriği biterken Amerikan Başkanı Jimmy Carter’ın ses kaydı girer, Carter şunları söylemektedir; “Bildiğiniz gibi oraya film çekme bahanesiyle gitmişlerdi. Ama bu planın başarısız olma olasılığı çok yüksekti. Operasyon başarılı olduktan sonra Başkanlık koltuğunda oturduğum ve halktan olumlu tepki görebileceğim için hikâyeyi halka açıklamak oldukça cazip geliyordu ama bunu bir

sır olarak sakladık. Tony Mendez'in CIA'le olan ilişkisi kendisi emekli olduktan sonra tamamen koptu. Kendisi şimdiye kadar yaşamış en önemli 50 CIA ajanından birisidir. Sonunda bütün rehinelere evlerine sağ salim getirmeyi başardık bunu yaparken de ülkemizin bütünlüğünü barışı bozmadan yükseltmiş olduk”.

Argo filminde şiddet, saldırganlık ve düşmanlık tüm İranlılara genellenmektedir. Sorun İran hükümeti, polisi ve yetkilileriyle sınırlanmıyor yine tüm İranlıları kapsayacak şekilde genellenmektedir. Filmde çok düşük düzeyde bile olsa sempati uyandırabilecek tek bir İranlı bile bulunmamaktadır. İranlılar temelde bağırıp çağırın, kendinden geçmiş insan kalabalığı olarak sunulmaktadır. Onlar arabalara ve binalara saldıran, masum insanlara vuran, bıçaklayan, bayrakları yakan, çocukları istismar eden insanlar olarak görülmektedir. Aynı zamanda onlar korkutucu, güvenilmez, genel olarak şiddet yanlısı ve sadisttirler (Mousavi, 2013, s.83).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sinema hiç şüphe yok ki, toplumsal olayları ve mekanları anlamının ve analiz etmenin hem sanatsal hem de entellektüel yoludur (Demir, 2016: 2). Bu bağlamda, bu makalede ideoloji kuramsal çerçevesinde Operasyon Argo filminde terörizmin nasıl sunulduğu Van Dijk'in söylem analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. İncelenen film 11 Eylül saldırıları sonrası döneme aittir. Yüksek izlenme oranına sahip, Oscar ödülleri en iyi kurgu, en iyi uyarılma senaryo ve en iyi film ödülleri almıştır, Hollywood Sineması'nın ve ABD'nin ideolojik söylemini yansıtan bir filmidir. Film; Müslüman bir ülkede İran'da geçmektedir. Bu ülke oluşturulduğu konu, hikâye, olay, örnekler, aktörler ve söylemler üzerinden terörist algısı oluşturacak şekilde sunulmaktadır.

George W. Bush 11 Eylül Saldırıları sonrasında terör üzerine savaş adı altında bir politika başlattı. 11 Eylül Saldırıları sonrasındaki süreçte ABD; Irak ve Afganistan topraklarını işgal etti. Bunları yaparken gerek kendi kamuoyunun, gerekse diğer dünya ülkelerinin sesi çıkmamaktadır. Bunda en büyük etken Amerikan Hükümeti'nin kullandığı siyasi dil ve politikadır. Bu siyasi dil ve politikanın en iyi iletim aracı ise medyadır. Sinema da medya unsuru olması sebebiyle, bu bağlamda politikadan ayrı düşünülemez. Dolaylı yoldan; eğer bu filmler, bu ülkelere yönelik olarak terörist algısı oluşturuyor veya bu algıyı güçlendiriyorsa; bu ülkelere yönelik ABD'nin askeri müdahalelerine de meşruluk kazandırarak, kamuoyundan ve dünya ülkelerinden ses çıkarmaması faktörüne de yüksek oranda hizmet etmektedir.

Medya yoluyla ve araştırmacıların ifadeleriyle edinilen bilgilerde; ABD'nin bu ülkelere girerek asker ve sivilleri katlettiği bilinmektedir. Bu meşruiyetin kazandırılmasına hizmet etmesi bakımından Amerikan Sineması da dolaylı yoldan katliam unsurlarından biri olmaktadır. Sinemanın gelişmiş söylem gücü, kitlelere ulaşabilmesi, dramatik etki oluşturabilmesi, istenen konunun istenen şekilde ele alınabilmesi ve kitlelerin ideolojik tutumunu belirlemesi ABD politikaları ile paralel hareket edecek şekilde kullanılmaktadır.

İncelenen filmde kültür endüstrisinin izleri görülmektedir. Filmler dünyaya pazarlanabiliyor olması sebebiyle başlı başına bir kültür ürünü olduğu gibi, filmler içerisinde başka ülkelerde geçen hikâyelerde, o ülkelere hizmet alımı yapılan Amerikan ürünleri yerleştirilerek de kültür endüstrisi yapılmaktadır. Argo filminde İran'a Kanadalı ekibin bir Hollywood filmi yapmak için gitmesi ve anca bu yolla güvenilir görülmelerinin ve operasyonu başarılı ile bitirmelerinin sağlanması dahi, Amerikan film üretiminin olumsal sunumu olması yönünden kültür endüstrisine hizmet sağlamaktadır.

İncelenen filmde İran'da rehin tutulan ABD'li büyükelçilik çalışanlarının kurtarılma hikâyesi anlatılmaktadır. İran'da anlatılan hikâyede ABD askerinin bizzat müdahale yapmadığı, ABD hükümetinden CIA müdahalesiyle kurtarılan rehinelere vardır. Filmde CIA operasyonu bir yerde iptal edilir ve hava saldırısının yapılacağı ifade edilir. Bunun da olası meşruiyet biçimi sunulur fakat askeri

müdahale yapılmaz. Film içerisinde dahi yer alan bilgilere göre, ABD'nin kendisinin seçtiği, yıllarca İran'ın yönetilmesine aracılık ettiği ve devrildikten sonra da kendi ülkesinde sakladığı Şah sebebiyle rehine krizi yaşanmıştır. Bu filmde sadece rehine kurtarma operasyonu anlatılır ve bunun sebebi olarak ise İran'a meşruiyet kazandırmayacak bir gerekçe üzerinden hikâye sunulur.

Film ABD karşısındaki toplum ve kişileri kimliksizleştirmektedir ve ötekileştirmektedir. Özellikle biz ve onlar karşıtlığı oluşturma çabası içerisine girmektedir. Bunların yapılması ötekinin olumsuzlanması ve 'biz' tarafının olumlanması sürecini hızlandırmakta ve kolaylaştırmaktadır. 11 Eylül Saldırıları sonrası bu yönde filmlerin üretilmesi, Amerikan Hükümetinin söylem dilini bu yönde kullanması, yani İslam ülkelerinin terörizm algısı oluşturacak şekilde sunulması, bu ülkelere ve Müslümanlara yönelik ötekileştirme sürecini, nefret oluşturma sürecini de başlatmıştır. Bu ülkelerin her birinin İslam dinine mensup olması, terörizmin İslam'la ilişkilendirilmesini güçlendirmiştir. Terörizmle ilişkilendirilen ülkeler içinde olmayan ülkeler, din yönüyle İslam'la ilişkili olmaları sebebiyle bir şekilde bu silsilenin içinde gibi görünmektedir. İslam dinine mensup her kişiye, terörizm algısına sahip bir dinin mensubu olarak görülebilme tehlikesi yaşatılmaktadır.

Sonuç olarak bu film ABD'nin ideolojik ve politik söylemini aktaran, ABD'nin hegemonik inşasının dünya üzerinde kurulmasını sağlayan bir filmidir. Bu film yoluyla bir İslam Ülkesi ve Müslümanlar terörist algısı oluşturacak biçimde sunulmaktadır. ABD'nin askeri müdahalelerine meşruiyet kazandırmaktadır. 11 Eylül Saldırıları ABD'nin terörle savaş maskesi altında her ülkeye rahatça girebilmesine meşruiyet kazandıran bir olaya dönüşmüştür. Somut olaylar kullanılarak, kitle iletişim araçları ve hükümetin söylemi aynı paralelde ilerleyerek, ABD hegemonyasına ve ötekileştirmesine hizmet etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akman, Z. (2009). Önsöz. Terör ve Medya (Bilgilendirme Toplantısı ve Yayın) (içerisinde). RTÜK Eğitim Dairesi Başkanlığı Yayını. Ankara
- Althusser, L. (2008). İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları. İthaki Yayınları. İstanbul
- Boggs, C. & Pollard, T. (2006). Hollywood and the Spectacle of Terrorism. New Political Science. Volume: 28. Number :3. September 2006. 335-351. Natioanal University Published.
- Çitlioğlu, E. (2005). Gri Tehdit Terörizm. Ümit Yayıncılık. Ankara
- Çora, N. (2000). Uluslararası Terörizm ve Failleri. Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Demir, S. T. (2014) 'The City on Screen: A Methodological Approach on Cinematic City Studies', CINEJ Journal, Volume 4.1: 21-36.
- Demir, S. T. (2016) 'Cine-Anthology of Hotels as a Place of Time and Death', Humanities, 5, 15.
- Demir, T. & Aşan, N. (2014). "Hollywood Kamerasında İslam'ın Ötekileştirilmesi". Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume. 9/5 Spring 2014. Ss. 741-748. Ankara
- Dijk, Teun V. (2003). "Söylem ve İdeoloji: Çok Alanlı Bir Yaklaşım". Söylem ve İdeoloji Mitoloji, Din, İdeoloji (içerisinde). Ss. 13-113. Hazırlayan Barış Çoban, Zeynep Özarslan. Su Yayınevi. İstanbul.
- Dijk, Teun V. (2005). "Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları" Medya, İktidar, İdeoloji(içinde). Der. ve Çev. Mehmet Küçük. Bilim ve Sanat Yayınları. Ankara
- Eagleton, T. (2011). İdeoloji. Ayrıntı Yayınları. Ankara
- Erdoğan, İ. & Alemdar, K. (2010). Öteki Kuram Kitle İletişim Kuram ve Araştırmalarının Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi. Erk Yayıncılık. Ankara

- Forgacs, D. & NowellSmith, G. (2012). "Gazetecilik". Gramsci Kitabı Seçme Yazılar 1916-1935 (içinde). Ss. 471-487. Haz. David Forgacs. Çev. İbrahim Yıldız. Dipnot Yayınları. Ankara
- Göksu, T. & Bilgiç, K. (2010). "Kentleşme ve Göçün Teröre Etkisi". Terörün Sosyal Psikolojisi (içinde). Polis Akademisi Yayınları. Ankara
- Güngör, N. (2011). İletişim Kuramlar Yaklaşımlar. Siyasal Kitabevi. Ankara
- Güngör, S. (2001). "Althusser'de İdeoloji Kavramı". Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (içinde). Cilt 6. Ss. 221-231
- Hall, S. (2005). "Kültür, Medya ve "İdeolojik Etki"" Medya, İktidar, İdeoloji (içinde). Der. ve Çev. Mehmet Küçük. Bilim ve Sanat Yayınları. Ankara
- Miller, T. & Govil, N. & McMurria, J. & Maxwell, R. & Wang, T. (2012). Küresel Hollywood. Doruk Yayınevi. İstanbul
- Mousavi, Sadat N. (2013). Neo-Orientalist Perspective on İnan, İndia, and East: Case Study of Oscar Winners Argo, Slumdog Millionaire and Avatar. Iranian Review of Foreign Affairs, Vol. 4. No. 1. Spring 2013. Ss. 77-104
- Nelson, J. S.(2003). Four Forms for Terrorism : Horror, Dystopia, Thriller, and Noir. Poroi Volume 2. Issue 1 (2003). 79-107. University of Iowa
- Ryan, M. & Kellner, D. (2010). Politik Kamera Çağdaş Hollywood Sinemasının İdeolojisi ve Politikası. Ayrıntı Yayınları. İstanbul
- Scognamillo, G. (1994). Amerikan Sineması. Ağaç Yayıncılık. İstanbul.
- Tophoven, R. (1993). Günümüzde Gerilla ve Terörizm, Şiddet Yoluyla Politika. Çeviri Eşref Bengi Özbilen. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Basımı. İstanbul
- Valantin, J. (2006). Küresel Stratejinin Üç Aktörü : Hollywood, Pentagon ve Washington. Babıali Kültür Yayıncılığı. İstanbul
- Volkan, V. (2010). "Büyük Grup Kimliği ve Şiddet". Terörün Sosyal Psikolojisi (içinde). Polis Akademisi Yayınları. Ankara
- Williams, R. (1990). Marksizm ve Edebiyat. Adam Yayınları. İstanbul
- Yiğit, Y. (2008). Din, Anarşi ve Terör. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. Ankara.
- <http://www.timeturk.com/tr/2013/03/14/oscar-odullu-argo-ya-iran-dan-sert-tepki.html> "Oscar Ödüllü Argo'ya İnan'dan Sert Tepki" Erişim: 19.06.2015

Osmanlı Düşüncesinde İktisat Fikri: Layihalar ve Ahmet Cevdet Paşa Özelinde İnhitatçı İktisat Düşüncesinin Evrimi

The Idea of Economics in Ottoman Thought: The Evolution of Inhitatçı Economist Thought Special to Layihalar and Ahmet Cevdet Pasha

Hacı Sarı¹

ÖZ

Osmanlı siyaset ve toplum düşüncesinde iktisat fikri zaman içerisinde peyderpey yer edinmiştir. Osmanlı düzeninin bozulmaya yüz tuttuğu 16. yy.dan itibaren siyasetname ve layihalarda bozulan düzeni tekrardan ihdas etmeye yönelik fikirler 19. yy'ın başından itibaren vurguyu siyasi erkten ziyade iktisadi etkenlere yapmaya başlamışlardır. Modernleşmenin iyice hissedildiği 19. yy'ın ikinci yarısında ise vurgu tamamen iktisadi alana kaymıştır.

Düzenin bozulmasının "inhitat" kavramıyla açıklandığı Osmanlı düşüncesinde güçlü bir ibn-i Haldun etkisi görülmektedir. Bu düşünce geleneğinin önemli bir temsilcisi sayılan Ahmet Cevdet Paşa'nın görüşleri çerçevesinde inhitatçı gelenekte sosyal değişimin parametrelerinde meydana gelen dönüşüm tartışılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, İktisat düşüncesi, İnhitat, Layiha, Ahmet Cevdet Paşa

ABSTRACT

The idea of economics in Ottoman politics and society's thinking has taken place in time. From the 16th century when the Ottoman order was in ruins, ideas for creating layoffs has began to emphasize political factors rather than economic factors from the beginning of the 19th century. In the second half of the 19th century, when the modernization was felt well, the emphasis shifted completely to the economic field.

A strong ibn-i Haldun effect is observed in the Ottoman thought, which is explained by the concept of "inhitat". Within the framework of the views of Ahmet Cevdet Pasha, who is considered to be an important representative of this thought tradition, the transformation that takes place in the parameters of the social change in the inhitat tradition will be tried to be discussed.

Keywords: Ottoman, Economic Thought, İnhitat, Layiha, Ahmet Cevdet Paşa

¹ Arş. Gör., Kırklareli Üniversitesi, IIBF, Kamu Yönetimi Bölümü, hacisari@klu.edu.tr

GİRİŞ

Osmanlı aydın zümresi, 16. yüzyılın sonlarına doğru, o güne kadar süregelen Osmanlı düzeninin bozulduğunun, “*Nizâm-ı âleme ihtilâl ve reâyâ ve bereâyâ infial*” geldiğinin farkındaydılar (Öz, 2005, 12). 16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı düzeninde meydana gelen aksaklıklar zamanın aydın ve bürokratlarının dikkatini çekmiş ve her biri sorunları tespit etmeye çalışarak çare olarak gördükleri tedbirleri kaleme alarak zamanın idarecilerinin dikkatine sunmuşlardır.

Layihâ² adı verilen bu yazın türü Osmanlı’dan önceye uzanan bir geleneği ifade etmektedir. Klasik Fars ve İslam siyaset geleneğinde³ sultan ve emirlere tavsiye babından çeşitli zamanlarda bazı kitaplar (nasihatname - siyasetname) kaleme alınmıştır. Ahlak ve Siyasetname geleneği içinde tasnif edilebilen layihalar ilk dönem nasihatnameleriyle benzer özellikler taşısalar da önemli bir fark layihaları ahlak ve siyasetname kitaplarından ayırmaktadır. Layihalarda mevzu daha çok “pratik” bir özellik arz ederken, siyasetnamelerde mevzunun “teorik” yönü ağır basmaktadır. Bu ayırım layihaları siyasetnamelerden ayıran temel özellik olarak temayüz etmektedir. Osmanlı devletinde de çeşitli zamanlarda ahlak gibi teorik mevzularda tavsiye kabilinden eserler (Ahlak-ı Alai - Kınalızade) ortaya çıktığı gibi, bilhassa 16. yy.dan itibaren spesifik mevzulara dair nasihatnameler de kaleme alınmıştır.

17. yüzyıldan başlayarak sunulan layihalar bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. 200 yıllık bir zaman dilimin kapsayan dönemde arz edilen layihalardan ancak bazılarını konu edindiğimiz bu incelemede Osmanlı düzeninin yorumcuları olarak görülen layiha müelliflerinin penceresinden Osmanlı çözülmesinin nasıl değerlendirildiğini ortaya koymaya çalışacağız. Bunun yanında iktisadi meselelere müelliflerce ne derece ehemmiyet verildiğine dikkat çekerek söz konusu dönemde iktisadi meselelere atfedilen değeri de ortaya koymaya çalışacağız.

Bunu yaparken şüphesiz bütün layihaları değerlendirmeye almak bu incelemenin sınırlarının dışına taşmak olduğundan ancak bazı örneklerle yetinmeye çalıştık. Örnek olarak seçtiğimiz layihaların sunuldukları tarihi göz önünde bulundurarak söz konusu zaman diliminin hususiyetleri ortaya çıkarmasına dikkat etmeye çalıştık. İnhitat meselesini mevzu etmiş olması hasebiyle Gelibolulu Mustafa Ali Efendi’nin Layihası, şöhretinden dolayı Koçi Bey risalesi, önemine binaen Kâtip Çelebi’nin risalesi ve Osmanlı için eşik sayılan Viyana bozgunundan sonra yazılmış olması sebebiyle de Defterdar Sarı Mehmet Paşanın risalesi değerlendirmeye alınmıştır.

Layihaları mahiyetleri itibarıyla “*kanun-ı kadim*”e irca fikrini benimseyen ilk dönem klasik layihaları ve “*nizam-ı cedid*” fikrini savunan layihalar olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. İkinci dönem layihalarına Tatarcık Abdullah Ağa ve Defterdar Şerif Efendi layihaları örnek olarak verilmiştir. III. Selime sunulan layihalardan bu ikisi iktisadi meseleleri yoğun olarak işlediklerinden emsallerinden ayrılmaktadırlar.

Layihaların ana teması Osmanlı düzeninin inhitatı olduğundan ilk önce kavramsal çevre üzerinde durulacaktır. Akabinde iki ayrı başlık şeklinde “*kanun-ı kadim*” ve “*nizamı cedid*” layihalarının tahlili yapılmak suretiyle 17. Ve 18. yy Osmanlı zihin dünyası ve bu dünyada iktisada dair meselelerin işgal ettiği yeri belirlemeye çalışacağız.

Bunun yanında “inhitat” kavramını merkeze alarak yapacağımız değerlendirmede inhitatçı fikriyatın 19. yüzyıldaki en mühim temsilcisi olarak düşünebileceğimiz Ahmet Cevdet Paşa’nın mefkûresinde inhitat ve iktisadın izini sürerek husule gelmiş olan değişimi ortaya koymaya çalışacağız.

² Resmi makamlara verilen ve bir konudaki görüş ve düşünceleri dile getiren açıklamalı yazı, tasarısı (Ayverdi, 2005, s.1854).

³İbnMukaffa’nın *Kelile ve Dimne’si*, Yusuf Has Hacib’in *Kutadgu Bilig’i* Nizamülmülk’ün *Siyasetname’si* ve Lütfi Paşa’nın *Asafname’si* siyasetname türüne örnek verilebilecek başlıca eserlerdendir.

Osmanlı düzeni için ilk kullanılmaya başladığı zamandan Ahmet Cevdet Paşa'ya kadar geçen zaman aralığında bazı köşe taşları seçerek değerlendireceğimiz söz konusu dönemde Osmanlı toplumunun sosyo-ekonomik tahlili ve iktisadi meselelere atfedilen önem hareket noktasını teşkil etmektedir.

İNHİTAT: KAVRAMSAL ANALİZ

“*Inhitat*” kelime olarak (İndirmek, terk etmekten) gerileme çöküş çöküntü; aşağı seviyeye inme; kuvvetten düşme, düşkünlük gösterme; ihtiyarlığa yüz tutma gibi anlamlara (Ayverdi; 2005, s.1412) gelmekle beraber kavramsal çerçevede, özellikle siyaset literatüründe kullanımı İbn-i Halduncu siyaset nazariyesiyle yakından alakalıdır. Bu bağlamda inhitat toplumların gelişmesinin ardından içine düştükleri evvela zihni akabindeyse maddi bozulma, gerilme ve dağılma süreçleri için kullanılan bir kavramdır.

Osmanlı düzeninin bozulması çerçevesinde layiha müelliflerince kullanılan bir başka tabir ise “*Ihtilal*” kavramıdır. Karışıklık, bozukluk, düzensizlik anlamlarına gelen bu kavram inhitat kavramının müradifi olarak kullanıldığından ayrıca üzerinde durulmayacaktır.

Osmanlı'nın son devirlerini tasvir için kullanılan İnhitat kavramının anlaşılması için İbn-i Haldun'un tarih ve toplum anlayışını ifade eden “asabiye” ve “tavırlar nazariyesi”ne kısa da olsa göz atmak gerekecektir. Başta Kâtip Çelebi olmak üzere layiha müelliflerinde görülen İbn-i Haldun etkisi İbn-i Haldun'un söz konusu tezine değinmeyi zorunlu kılmaktadır. Z.F. Fındıkoğlu'nun ‘İbn-i Haldunizm’ (Fındıkoğlu 1999) olarak değerlendirdiği bu tesir Türk düşüncesinde uzun zamandan beri yer etmiştir. “... Katip Çelebi, Naima ...ilh. gibi müverrihler ile başlayan bu cereyan Ahmet Cevdet ve Hayrullah gibi pek değerli Türk âlim ve müverrihlerince idame ettirilmiştir. Bunlardan Naima ve Cevdet Paşa'nın Mukaddime tercümesine yaptıkları ilaveler, bizi İbn Haldun'un kültürü ile boy ölçüşecek bir Türk âlimi karşısında bırakmaktadır” (Fındıkoğlu; 1999: 47)

İbn-i Haldun, uygarlığın çöküşü teorisinde dikkati çeken ilk unsur, çöküşü açıklamak için dış faktörlerden ziyade iç faktörlere öncelik vermesidir. Yani bir devlet / şehir uygarlığının dış saldırılar sonucu yıkılmasını, daha önce onun kendi içinde meydana gelen bazı olumsuz gelişmelerden ötürü zayıflaması ve çözümlenmesine bağlamaktadır (Arslan,2002: 132)

İbn-i Haldun'un düşüncesinde toplumsal örgütlenmelerle canlı varlıklar arasında bir benzerlik mevcuttur. Nasıl ki her canlı varlık doğar, büyür, gelişir, yaşlanır ve ortadan kalkarsa İbn-i Haldun'a göre devletler de kurulur, gelişir, yaşlanır, *çözülür* ve ortadan kalkar (Arslan 2002: 134). İbn-i Haldun'un düşüncesinde biyolojist bir tutumla açıklanan toplumsal örgütlenmelerin kendilerine has bir ömürleri vardır. Bir uygarlığın ömrü diğerine göre uzun ya da kısa olabilir; Ama kural olarak her uygarlık kendi ömrünü tamamlayıp ortadan kalkmak zorundadır. Böyle bir durumda devlet idarecilerinin çöküşü önlemek için alacağı tedbirler, uzun vadede sonuçsuz kalacaklardır (Arslan, 2002: 136). *Organizmacı toplum anlayışının temeli üzerine kurulan bu düşüncede toplumların gelişimi organizman ile benzerlik göstermekle beraber sonraki takipçilerinde vücudun organları ile toplumsal tabakalar arasında da bağ kurulmaktadır.*

İbn-i Haldun'un düşünce dünyasında önemli bir yere sahip olan ve toplumsal örgütlenmelerde mühim bir mevzi işgal eden unsur “*asabiyet*” kavramıdır. Asabiyet (cemaat ruhu, gurup ruhu, sosyal dayanışma, kan bağı) fikri üzerine bina edilmiş devlet düşüncesinde İbn-i Haldun'un devleti kurduran ve bir arada tutan unsurun bu ruh olduğunu ileri sürer. İbn Haldun'un *tavırlar (aşamalar) nazariyesi* asabiyet kavramı üzere bina edilmiştir. Aşamaların tayininde asabiyet unsuru önemli bir kıstas oluşturmaktadır. Bu tavırlar, şahısların veya grupların planlayarak gerçekleştirdikleri veya planlayarak değiştirebilecekleri bir şey değildir; tarihî-toplumsal varlık alanının mahiyeti gereği ortaya çıkar ve yok olur. Çünkü tarihî-toplumsal varlık alanının tâbi olduğu kurallar bu varlık alanının mahiyeti ve

tabiatının zorunlu neticesidir. (Görgün, 1999: 541). Bu yönüyle İbn-i Haldun'un nazariyesi deterministik yapı arz eder.

"Kuruluş", "olgunlaşma" ve "çöküş" şeklinde kabaca üç aşamada değerlendirilen teorisinde İbn-i Haldun devletlerin ömründe birbirini takip eden beş aşama tayin etmektedir. İbn-İ Haldun'a göre bir devletin kuruluş devri onun *ilk aşamasını* ifade eder. Devlet bu aşamada asabiyetin ortak gayretiyle ortaya çıkar. Devlet varlığın tacı, güç ile iyi ahlâkın bir araya gelmesidir.

İkinci aşamada asabiyetin elinde olan gücün şahsileşmesi süreci başlar. Bu süreç, iktidarın tek bir kişinin veya ailesinin elinde toplanmasıyla sonuçlanır. Bu iktidarın tabiatı gereğidir. İktidar, mahiyeti itibarıyla müşterek bir hususiyet arz etmeyi uzun süre devam ettiremez. Çünkü iktidar ortaklık kabul etmez.

Üçüncü aşama, sağlanan siyasî istikrarla birlikte elde edilen imkânlardan faydalanma dönemidir. Bu aşamada artık istikrarı tehdit eden unsurlardan arınmış olan iktidar, hem dış hem iç tehditlere karşı kendini savunacak olan askerlere ve ülkenin imarına özel itina gösterir. *Kemal* devri olarak anılan bu aşama aynı zamanda sonraki gelişmelerin nüvelerini de içinde barındırmaktadır.

Dördüncü aşama, istikrarın sadece ulaşılması gereken bir durum değil olması gereken ve yegâne doğru olan durum olarak anlaşılmasıyla alâkalıdır. İstikrar alışılan durum haline geldikten sonra ortaya çıkan yeni âdetler, olması gereken âdetler olarak kabul edilir ve bunları ortaya çıkaran sebepler unutulur (Görgün, 1999: 541). Süregelen âdetlerin anlam ve işlevinden ziyade bilhassa kendileri önemli kabul edilir. Bu bir *taklit döneminin* başlaması demektir.

Beşinci ve son aşama, iktidarı elinde bulunduranın onu keyfî bir şekilde kullanması aşamasıdır. Bu aşamada artık iktidar, kendini mümkün kılan dayanaklardan tamamen habersiz, kendisinin vazgeçilemez ve zorunlu olduğu yanlışlığı içerisinde, kendi kısa vadeli çıkarlarını düşünerek mevcut durumdan mümkün merteye istifade etmeyi bir ahlâkî ilke haline getirir. Bu durum devletin ihtiyarlık / inhitat aşamasına geldiğini gösterir. Bu aşamada artık ne iktidarı ayakta tutan bir güç ne de bunun gerekli olduğunun farkında olan bir yönetici mevcuttur. İktidarı sağlayan güç (asabiyet) tesirsiz hale gelmiştir, dolayısıyla yok olmuştur (Görgün, 1999: 541).

İbn-i Haldun'un tarih felsefesinde temel kavramlardan olan asabiyet ve bu kavram üzere bina edilmiş olan tavırlar nazariyesinde bir uygarlığın nihayetini ifade eden *İnhitat*/çöküş evresi birçok Osmanlı müellifince Osmanlı'nın bozulan düzenini ifade etmek için kullanılmıştır.

Çalışmalarında "*İnhitat*" kavramının önemli bir yer tuttuğu Sabri Ülgener ise kavramı Osmanlı özelinde geniş bir çerçevede ele alarak esasen 15. ve 16. yüzyıllarda değişen ticaret yollarının etkisiyle Osmanlı toplumunun maruz kaldığı durumu tasvir ve tanımlamak için kullanır.

Weber etkisinin görüldüğü Ülgener, çalışmalarında maddi sebeplere eğilmeden önce olayların zuhurunu etkileyen çevre ve zihin koşullarını araştırmaktadır. Weber kapitalizmin gelişimini açıklarken dayandığı ana tez "Avrupa'da sermaye birikimini sağlayıp kapitalizmin gelişmesini mümkün kılan ve hatta tetikleyen unsurlardan en önemlisi "*Protestan ahlaki*" olduğunu savunurken maddi uygarlığın zihinsel arka planına işaret etmekteydi.

Ülgener'in kullandığı çözülme kavramının klasik Osmanlı tarihçilerinin duraklama ve gerileme tabirleri ile anlatmak istedikleri batı dönemi ile bir ilişkisi yoktur (Ülgener,2006: 18). Ülgener'in Osmanlı için bahsettiği çözülme 15 ve 16. yüzyıllar esas alınarak ifade edilmektedir. Ülgener'in çözülme kavramıyla ifade etmek istediği coğrafi keşifler sonucu dünya ticaret yollarının Akdeniz'den Atlantik'e kaymasının Osmanlı üzerindeki etkileriyle alakalıdır. Ticaret yollarının Atlantik denizine kaymasını Osmanlı ticaretinin tıkanması ve kapanması takip etmiştir. Dış sebepler nedeniyle normal yollarla sermaye birikiminin zorlaştığını ifade eden Ülgener, duruma manevi faktörler de eklenince neticeyi tahmin etmenin zor olmadığını ifade etmektedir. Bu tahliliyle Ülgener, çözülmeyi siyasi vakalardan önce ticaret yollarının tabiatında arar (Özkeraz, 2000: 142).

Ülgener’de de önemli bir yer tutan zihniyet meselesi Osmanlı düzeninin bozulması tezlerinde uygulanmıştır. Dikkat çeken unsur Ülgener’in Osmanlı inhitatını 15. yüzyıla kadar geri götürmesi ve sebebini değişen ticaret yollarında aramasıdır. Weber’in tezinin tersten uygulanışı olarak da görülen bu durum Ülgener’in meseleyi zihin düzleminde ele almadığı bilakis zihni dönüşümün maddi kaynaklarına işaret ettiğiidir. Bu durumda Weber’de bir netice olarak ortaya çıkan kapitalist gelişme Protestan zihnin ürünü olarak görülürken Ülgener’in tahlilinde zihni dönüşüm, değişen ticaret yollarının neticesi olarak temayüz etmektedir.

LAYİHALARDA OSMANLI DÜZENİ VE İNHİTAT

Osmanlı Nasihatname – İslahat literatüründe göre inhitat/çözülme “*nizam-ı âlem*”in bozulması olarak algıladıkları değişiklikleri ifade etmektedir. Bu değişiklikleri düzeltmeye matuf ıslahat projeleri olarak da nasihatnameler ortaya çıkmıştır (Öz, 2005: 63)Osmanlı kadim düşüncesinde Osmanlı düzeninin “*mükemmel*”liğine olan inançtan dolayı değişiklikler sapma olarak yorumlandığından ıslahat çalışmaları da mükemmeli yeniden tesis amacına yönelik olmuştur.

XVII. yy Layihalarında “Kanun-ıkadim” ve “İnhitat”

Nasihat literatüründe Meselenin Ortaya konuluşu; Osmanlı’da 17. yüzyılın başından hatta 16. Yüzyılın son çeyreğinde meydana gelen değişikliklere Osmanlı aydınları menfi bir anlam yükleyerek vakayı “*nizam-ı aleme*” halel gelmesi olarak tanımlamışlardır. Belirsiz mükemmel bir devire vurgu 17. yy layihalarının ana karakteristiğini teşkil ederken sıkıca riayet edilen “kanun-ı kadim”in ihlali sebebiyle nizamın bozulduğuna inanç ana temayı oluşturmaktadır (Öz, 2005: 116).

Nasihat yazarlarınca vakıa “*ihtilal-i âlem*” ya da “*nizam-ı âlemin*” bozulmuşu olarak değerlendirilmiştir. Kendisini yeryüzünde “*Halife*” olarak gören Osmanlı zihni, kendi düzeninde meydana gelen bozulmayı da bu tutuma uygun bir şekilde isimlendirmiştir. Bu tutum meselenin farklı şekilde okunmasına yol açmıştır

Osmanlı düzenin “Hakk”ı temsil ettiğine dair olan inanç bu tavrın açıklamak için en başta gelen unsurdur. Osmanlı zihin dünyasının temayüz ettiği bu yaklaşımda her şeyden evvel idealist bir duruşun emareleri görülmektedir. Bu sebeple Osmanlının kendisinden daha iyi birini kabulü de o derece zor olmuştur. Dünyaya hep bir özne olarak bakan Osmanlının kendini etki eden değil de etki edilen olarak kabullenışı haliyle kolay olmayacaktır.

İncelemenin bu kısmında layihalardan seçtiğimiz örnekler çerçevesinde Osmanlı düzeninin nasıl algılandığı bu düzende iktisadın konumunu değerlendirmeye çalışacağız.

1. Gelibolulu Mustafa Ali Efendi “Nushatü’s Selatin”

Gelibolulu Mustafa Paşa tarafından 1581 yılında kaleme alınan Nushatü’s Selâtin’de iyi bir idarenin temel ilkeleri ve devletin çöküşüne sebebiyet veren davranışlara dair klasik görüşler tekrarlanmıştır. Daire-i adliye, padişahın işlerle bizzat ilgilenmesi, narh, mansıbların ehle itası, fakirin korunması gibi konular devlet idaresinde refahın ve çöküşün klasik unsurları arasında görülmekteydiler.

Nushatü’s Selatin yazarına göre Osmanlı’da çözümlenin nedenleri şöyle sıralanmaktadır:

- Kanun-ı Kadime aykırı icraatlar.
- Aşağı kimselerin yüksek mevkilere getirilmesi
- Âlimlere ilgi gösterilmemesi
- Adaletin ihmal edilip zulme yönelme

Tavsiye olarak padişahın devlet işleriyle bizzat ilgilenmesi, bozulmanın Padişah’tan sakladığını ifade eden yazar bu sebeple padişahın doğru sözlü birini kendine musahib/danışman kılması gerekir. İkinci olarak her alanda kanuna aykırı uygulamalara son verilerek düzene yeniden işlerlik kazandırılması icap etmektedir.

2. Koçi Bey Risalesi“Kitab-ı Müstetab”

Osmanlı toplum ve devlet düzeninde meydana gelen değişikliklerin geleneksel bir bakış açısıyla tahlilini yapan risalelerin en tanınanı ve kapsamlı olanıdır (Öz,

2005: 82). Eserinde Koçi Bey (1648) bir yandan Osmanlı geçmişinin parlak tasvirini yaparken öbür yandan da ananevi müesseselerin yozlaştırılması sonucunda ortaya çıkan tabloyu tasvir eder ve sahip olduğu bakış açısından “ihtilal-i âlemin” sebeplerini ve bunalımdan çıkış yolunu göstermeye çalışır.

Koçi Bey’in geleneksel ideal tablosunda padişahın ülke işleriyle şahsen ilgilenmesi, devlet görev ve görevlilerinde ehliyet ve kanunun hakim olması, tımar sisteminin tavizsiz uygulanması, “erkan-ı erbaa”nın dengeli birlikteliğini esas alan toplum düzeninin devam ettirilmesi temel unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır.

İdeal tablonun bu şekilde resmedilmesi hem çözülme tahlilinin hem de ıslahat tedbirlerinin mecrasını çizmektedir. Koçi Bey’e göre bozulmanın sebepleri şöyle sıralanmaktadır.

- Ulemanın bozulması
- Adaletten sapma; İslam yönetim geleneğinde adaletin önemine binaen söylenen “*Küfr ile dünya durur, zulm ile durmaz*” sözünü bu minvalde sık sık hatırlatır.
- İdarenin yozlaşması; rüşvet, kayıpların asıl sebebi olarak gösterilir.
- Kul sisteminin bozulması; tımar düzeninin bozulması, ulufeli kul sayısında artışa neden olmuştur. Bu sebeple bir yandan gelirlerde azalma görülürken öbür taraftan giderler artmıştır.
- Tımar ve zeametlere ecnebinin alınması

Koçi Bey bozulmanın başlangıcını Kanuni devrine kadar geri götür, zira ilk defa Kanuni kanun-ı kadime aykırı davranarak divanda bulunma âdetini kaldırmıştır (Öz, 2005: 84) Koçi Bey’in ıslahat tedbirleri selefleri gibi idari niteliktedir ve uygulamalarında cebir unsuru ön plandadır. “*Beni âdem kahr ile zabt olur, hilm ile olmaz*” (Öz, 2005: 86). Yukarıda sebeplerini ifade ettiğimiz durumdan Koçi Bey’e göre şu tedbirler sayesinde kurtulmak mümkündür.

- Zeamet ve tımarların eskisi gibi düzenlenmesi
- Ulufelilerin sayısı mümkün mertebe azaltılmalıdır. (Bu sayede ülkenin nizama kavuşacağını ümit ediyordu.) Asker çokluğu fayda vermez. “*Asker az ve öz, muti ve munkid gerek*”.
- Kanun-ı kadime aykırı uygulamaların kaldırılması
 - o Mansıbların hak sahiplerine verilmesi
 - o Şeriata aykırı vakıf ve temliklerin ortaya çıkarılarak kullara dağıtılması
- Vezir-i azamın müstakil olması

Bu esaslara dayanan risaleye göre Koçi Bey’in gelenekçi ve idari niteliği ağır basan bir ıslahata taraftar olduğu anlaşılmaktadır.

3. Kâtip Çelebi “*Düstürü’l amel li-İslahi’l-Halel*”

1652-3 yıllarında bütçe açıklarına çare bulmak amacıyla toplanan divana katılan Katip Çelebi bu vesileyle “*Düstürü’l amel li-İslahi’l Halel*” (Bozuklukları Düzeltmede Eylem İlkeleri) adlı bir eser kaleme almıştır (Öz, 2005: 31). Genel olarak eski doğu –İslam telakkilerine sahip olmakla beraber Kâtip Çelebi’nin İbn-i Haldun’dan etkilendiği görülmektedir. Özellikle mukaddime kısmındaki “*biyolojist cemiyet felsefesi*” İbn-i Haldun’un Kâtip Çelebi üzerindeki en bariz etkisidir. İnsanın tabii ömrünün gelişme (*nümuvv*), duraklama (*vukuf*) ve gerileme (inhibit) dönemleri olarak üç ayrı merteye üzere takdir olunduğunu belirten Kâtip Çelebi bu dönemlerin kişinin bünyesine göre farklı sürelerle tekabül edeceğini belirtir (Öz, 2005: 99).

Yönetim ilkeleri açısından “Daire-i Adliye”ye atıfta bulunan Kâtip Çelebi toplum yapısı bakımından organik fonksiyonlar ve sosyal tabakalar arasında bağ kurarak “Erkan-ı Erbaa” fikrini tekrarlar. Buna göre bütün sınıfların üstünde olan padişah insandaki “*havas ve kuvve*”ye (duygular ve kuvvet) tekabül etmektedir. Ulema *kana*, asker *balgama*, tüccar *safraya* ve reaya da *sevdaya* benzetilmektedir (Öz, 2005: 100).

İdari düzendeki sapmalarına *nehliyet* prensibini zedelediğini beyan eden Kâtip Çelebi, bunun neticesinde hem asayiş bozulmuş hem de vergiler sebebiyle tarımdaki üretim düzeyi gerilemiştir. Bu durum ise reayaya daha fazla zulüm edilmesine sebebiyet vermiş olduğundan bir kısır döngü olarak ifade edilmiştir. Bu

kısır döngüden kurtulmadıkça istikbalin parlak olamayacağını belirtir (Öz, 2005: 100).

Asker konusunda seleflerinin aksine Kâtip Çelebi ulufeli asker sayısını azaltmanın fayda getireceği fikrinde değildir. Esasen askerin çokluğundan korkmaya gerek yoktur. Maaşların fazlalığı konusunda ise, meseleyi *kanun-ı kadime* riayet ederek *hüsn-i tedbir* ile haletmek lazımdır (Öz, 2005: 100).

Hazine ve mide arasında bir bağ kuran Kâtip Çelebi, hazine gelirlerinin bölüşüm ve dağıtımında dengeli olunması gerektiğini savunur. Özellikle bu dönemde artan lüks tüketimin olumsuz sonuçlarına değinmekte, özenti sonucu orta sınıflarda da yaygınlaşan bu alışkanlıklar hazinenin dengesini bozduğu tespitinde bulunur. Durumun düzelmesi konusunda ümitsiz olmakla beraber, zora dayalı tedbirler ile kısmen de olsa bir rahatlamının olabileceğini belirtir (Öz, 2005: 100).

Kâtip Çelebi göre bütün bu bozukluklar, halka boyun eğdirecek bir *sahibü's-seyf* (kılıç sahibi)'in varlığı ve ülkenin ileri gelenlerinin hakiki padişahın Allah olduğunu hatırlayıp ona göre hareket etmeleri neticesinde ortadan kalkabilecektir (Öz, 2005: 101). Son olarak da yukarıda bahsettiği kısır döngüden kurtulmak için reaya için vergi affı getirilmesini tavsiye etmektedir, zira halk bu borçları ödeyecek güçte değildir.

Kâtip Çelebi'de inhitat / çözülme meselesi idari, mali ve ahlaki boyutlarıyla bir arada ele aldığı görülmektedir. “*Düstur*”un genel itibariyle karamsar ve determinist özelliklere haiz olmasına rağmen Katip Çelebi yine de umut var bir şekilde bu problemlerin üstesinden geleceklerini beyan etmektedir.

4. Defterdar Sarı Mehmet Paşa “*Nesayihü'l-Vüzerave'l-Ümera*”

Erken yaşlarda defterdarlıkta çalışmaya başlayan Mehmet Paşa 1702 yılında defterdarlığa getirilmiştir. 1714 – 17 yılları arasında kaleme aldığı düşünülen eserini Mehmet Paşa, devlet adamlarına yardımcı olması için yazılmış bazı eserlerden faydalanarak meydana getirmiştir (Öz, 2005: 33).

18. yüzyılın başlarında kaleme alınan bu layihanın zaman itibariyle farklı bir devirde kaleme alınmıştır. Osmanlı devletinin uzun duraklama devrinden sonra ilk toprak kaybının yaşandığı Viyana kuşatmasından sonraki bir tarihte yazılmış olması muhtevasını da farklı kılmıştır. Osmanlı aydın zümresinin dikkati ihtişamlı maziden güçlü düşman örneklerine doğru kaymıştır. Bu dikkat kayması bir nevi “kanun-ı kadim”in ihyasını amaçlayan düşüncenin de sonu olarak yorumlanabilir. Kanun-ı kadimi ihya fikri pek tabii hemen ortadan kalkmış değildir, lakin yaşanan başarısızlıklar en azında farklı seslerin yükselmesine zemin hazırlamıştır.

Lütfi Paşa'nın “*Asafname*”sinden etkilenen Defterdar Sarı Mehmet Paşa evvel emirde Vezir-i azamın konumunu konu edinerek hususiyet ve vazifelerine dair kalem oynatır. Padişahın iyi yetişmiş ve dindar bir devlet adamını tam yetki vererek tayin etmesini tavsiye eder (Öz, 2005: 105).

Ardından adalet ilkesine yer veren Mehmet Paşa, hem padişah hem de diğer bütün idarecilerin adaletli davranması gerektiğini belirterek adaletin hazine üzerindeki olumlu etkilerine değinir. Sikke işine gereken özenin gösterilmesini vurgulayan Paşa, narhın da kadınlara bırakılmaması fikrini savunur (Öz, 2005: 105). Sikke işini idarecilerin adaleti bağlamında mevzu bahis etmesi adaletin ne kadar geniş yorumlanabileceğine işaret olmakla beraber aynı zamanda paranın kıymeti ve adalet arasında bağ kurulmaktadır.

Rüşvet bütün diğer layiha müelliflerinde olduğu gibi Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın gözlemlerinde de önemli bir yer tutmaktadır. Buna karşı tedbirler öneren Paşa, bu durumun düzeltilmesi halinde topraklarını terk eden kişilerin tekrardan dönerek üretime katılacağını varsayar. İdarenin etkin bir şekilde işlemesi için Vezirin konumunun güçlendirilmesi gerektiğini savunan paşa, vezir ve defterdarın işlerinde tam yetkili kılınması gerektiğini vurgular.

Sarı Mehmet Paşa'da dikkat çeken husus, beklide defterdar olması sebebiyle, olayları hazinenin yeterliliği penceresinden değerlendirmesidir. Gerek adalet, gerekse diğer bozukluklara yapılan vurgudadır durumun hazine üzerindeki olumlu ya da olumsuz taraflarına dikkat çeken Paşa'nın layihasında mali yön ağırlık noktasını

oluşturmaktadır. Paşa tavsiyelerinde kısa dönem dengesinden ziyade uzun dönemde istikrardan yanadır. Reaya üzerindeki vergilerin artırılmasını “bir evin temelinden toprak alınıp sathına harcamak gibidir” (Öz, 2005: 105) benzetmesi buna örnek olarak gösterilebilir.

Paşa'nın eserini oluştururken kendinden öncekilerin eserlerinden faydalanması eserin mahiyetini de tayin etmekle beraber icra ettiği göreve binaen edinilmiş tecrübeler neticesinde iktisadi meselelere özel önem atfetmesi bu layihanın orijinal tarafını oluşturmaktadır.

Defter Sarı Mehmet Paşa Selanik Valiliği sırasında emirlere aykırı davrandığı gerekçesiyle azledilip malları müsadere edilmiş ve 1717 yılında da idam edilmiştir (Öz, 2005: 28).

5. Klasik dönem Layihalarına toplu bakış

Layiha müelliflerince bozulmanın başlangıcı siyaset, hukuk, idare, toplum düzeni ve ekonomi ve de ahlak katmanlarını kapsayacak şekilde gelişmiştir. Ancak bozulmanın başlangıç noktasını, siyaset olarak tanımladığımız devletin tepesi teşkil etmektedir.

- İhtilal devletin zirvesinde yani idarenin tepe noktasında başlamış ve giderek öteki tabakalara sirayet ederek bütün toplumu kuşattı.
- *Daire-i adliye ve Kanun-ı kadim*": hukuki düzleme dair görüşleri barındıran bu başlık altında Osmanlı düzeninde Adalet vurgusu yapılmakta, halka adil davranılmadığı takdirde üretimin azalacağı, hazine gelirlerinin düşeceği ve netice itibarıyla ordunun zayıflayıp devletin zaafa düşeceği (Öz,2005: 118) mantıksal çıkarımı çevresinde bir açıklama yapılmaktadır.
- *Kanun-ı kadim*: eski sultanlar zamanında uygulanmış ve faydaları sınıanmış olan kanun ve kaideler bütünlüğü
- İdari işleyiş ile ilgili tahlillerde “rüşvet” ve “mansıpların ehline verilmemesi” meseleleri ön plana çıkmaktadır.
- *Toplum düzeni*: Osmanlı toplumunun üzerine bina edildiği dört unsur “Erkan-ı Erbaa”⁴ hiyerarşik düzeninin temel alındığı bu yaklaşımda ilim ehli, savaşçılar, tüccar – esnaf- zanaatkarlar ve çiftçi guruplarının yerli yerinde olmasını öngörür. Bu anlayış tasavvurunda vuku bulduğu öne sürülen değişiklikler bozulmanın nedenleri arasında sayılmıştır. Osmanlı toplumunda herkesin kendi yerini bilmesi ve kendi yerinde bulunması ilkesi esas kabul edilmiştir.
- *Hazine dengesi*: layihaların ana teması hazine gelirlerini artırmak olarak özetlenebilir. Bu amaç çerçevesinde öngörülen tedbirlerin başında tımar sisteminin ıslahı gelmekle beraber vakıf arazilerinin durumu da değerlendirilmiştir.
- *Ahlaki çürüme*: layihalarda ana fikir Ahlak mevzusu çerçevesindedir. Toplumun hemen bütün kesimlerini etkileyen ahlaki çürüme layiha müelliflerinin vurguda buldukları en önemli mesele olarak temayüz etmektedir. Ahlaki yozlaşma hem sebep hem de sonuç olarak kendini belli etmektedir. Zincirleme bir etkiyle birbirini tetikleyen etkenlerin başında Ahlak gelmekte ve hâsıl olan neticenin döngüde ahlaki çöküşe daha da derinleştirdiği noktasından hareketle diğer unsurların daha da ağırlaştığı kabul edilmektedir.

Osmanlı klasik düzeninde husule gelmiş bütün sapmalar layiha müelliflerince bir bütün olarak ahlaki yozlaşmanın bir neticesi olarak değerlendirilmektedir. Layihalardaki sıralama dikkate alındığında bozulmanın tekabül ettiği safhalardan

4Erkan-ı Erbaa	Enasır-ı Erbaa	Ahlât-ı Erbaa
Ulema	Su	Kan
Asker	Ateş	Balgam
Tüccar ve Zanaatkar	Hava	Safra
Çiftçi	Toprak	Sevda

birincisinde padişah ve üst düzey yöneticilerin bulunduğu siyasi düzlem gelmektedir. Nasihatnamelerde siyaset düzlemi bozulmanın başlangıç noktasıdır.

Saniyen “Kanun-ı kadim” ve “daire-i adalet” kavramları çerçevesinde ifade edilen hukuki düzlemde görülen bozulma tematize edilmektedir. Hukuk ve siyaset düzleminin hiyerarşik düzenine bakıldığında, siyasetin devlet organizasyonunda daha üst bir mevkiye konumlandırıldığı görülmektedir.

Üçüncü olarak ihtilalin yaşandığı düzlem idare boyutudur. Mansıbların tevziinde ve idari işlerin yürütülüş şekli, rüşvet gibi meselelerle idari düzlemdeki bozulma ilk iki düzlemdeki bozulmayı takip etmektedir.

Toplumsal düzendeki bozuklukların dördüncü sırada konu edilmiş olması Layiha müelliflerinin toplumsal değişimin üstten başlayan bir algı içerisinde değerlendirdiklerinin ifadesi olarak görmek mümkündür.

Layiha müelliflerinin ortak kanaatlerinden hâsıl olan bu tablo Osmanlı toplum düzeninin yapısını, daha doğrusu müelliflerin toplum algısını ortaya koymaktadır. Hiyerarşik bir yapıda algılanan düzenin bozulması evvela siyaset, saniyen hukuk, salisen idare ve son olarak da toplum sathında vuku’ bulmuştur. Sistemin bu şekilde hiyerarşik algılanması, çözüm önerilerinin de öncelik sıralaması çerçevesinde ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Osmanlı’da bozulma fikri çerçevesinde ortaya konan hiyerarşik tablo bir sorunu da beraberinde getirmiştir. Çözülme düşüncesinin temellendirilmesinde teorik bazda önemli bir yer ihtiva eden “...*Bir kavim (toplum), kendinde olanı değiştirenceye kadar Allah, ona nimet olarak bağışladığını değiştirici değildir... (8/53)*” ayetinin ifade ettiği mananın burada gözardı edildiği görülmekte gerek tesbitlerde gerekse çözüm önerilerinde dikkate alınmadığı dikkat çeken hususlardandır.

Nasihatnamelerdeki hiyerarşide dikkat çeken bir başka husus da iktisada dair meselelerin ifadesi olan hazine ve gelir ve gidere dair meselelerde vurgunun daha düşük olmasıdır. Bu tutum layiha müelliflerinin ve dolayısıyla Osmanlı’nın hangi zihin algısına sahip olduğu konusunda bizlere ipuçları vermektedir. Bu yorum iktisadi meselelerin Osmanlıdaki önemini tartışma konusu yapmaktan ziyade modern öncesi devirde zihinlerde iktisada hasredilen yere işaret etmektir. Modern öncesi toplumların ilim hiyerarşisinde de görüldüğü üzere hayat düzenindeki algıda da tali bir yer kaplamaktadır.

Hazineye dolayısıyla iktisada edilen atf-ı değer kendi başına bir sebep değil bir yığın sebebin bileşkesinden oluşan bir sebeptir. Hazinesin boş olması bir neticedir, bir sebep değil. Yani düzen bozulduğu için hazine boştur, hazine boş olduğu için düzen bozulmuş değildir.

Nasihatnamelerdeki önemli unsurlardan biri, belki de en mühimi son devir Osmanlı zihin dünyasını da tasvir eden “ahlaki çözülme” olgusudur. Hem sebep hem de netice olarak temayüz eden ahlak mevzusu bütün sebeplerin sebebi ve de bütün neticelerin neticesi olarak algılanmaktadır.

Nasihat literatürüne bakıldığında alınması gereken tedbirler meselenin ortaya konuluş şeklinde mündemiçtir. “*Kanun-ı kadim*”e riayet olarak isim bulan bu tavsiyeler hiyerarşik bir düzende ele alınmakta ve yukardan aşağıya doğru siyaset, hukuk ve idari alandan yapılması gereken ıslahatları bildirmektedirler.

- Padişah ve vezire dair olanlar
- Kanun-ı kadime riayet
- Mansıbların ehline verilmesi
- Tımar ve zeametlerin tevzii
- Gayr-ı meşru vakıflar bağlamında miri arazi düzeninin ıslahı

Tavsiye edilen programın uygulanabilmesi için siyaset ve idarenin hukuk ile takviye edilmesiyle dirayetli ve metanetli davranmak gerekmektedir. Ancak bu şekilde mali sıkıntılar bertaraf edilerek halkın huzur içinde yaşaması sağlanabilir.

17. yy Osmanlısında sorunları irdeleyip çareler arayan nasihatnameler için özetle ifade etmek gerekirse, bu layihaların öngördüğü ıslahatlar mahiyet itibarıyla

“idari ve gelenekçi” metot itibariyle de “idari ve inzibati” özelliklere haizdirler (Öz, 2005: 121).

Layihacıları iki noktada eleştirilebilirler; layiha müellifleri vakayı sahip oldukları dünya görüşü ve devletteki konumlarını temel alarak değerlendirmişlerdir. Bir ideal çerçevesinde tasvire çalışılan hal, durumun yalın bir şekilde arz edilmesine mani olmuştur.

İkinci olarak, müelliflerin çözülmenin sebeplerinden gördükleri tımar sisteminin değişen dünya şartlarında işlerliğini yitirmesi kaçınılmazdı. Nasihatnamelerde tımar sistemine yapılan vurgu mevzunun müelliflerce yeterince anlaşılmadığı yargısına götürmektedir. Ancak ilk devir yazarlarında sıkça vurgulanan tımar sistemi sonrakilerde görülmemeye başlanmıştır.

Nizam-ı Cedid ve İnhitat

Mustafa Ali Efendi ile başlayan layiha dönemi III. Selim döneminde sunulan layihalarla farklı bir mecrada yol almaya devam etmiştir. III. Selim’e sunulan layihalarda uygulamada pek etkin olmasalar da iktisat ve maliyeye dair görüşleri nedeniyle özel bir yere sahiptirler. Bu devir layihalarını hazırlayanlar iktisadi meseleler üzerine getirdikleri tekliflerle farklı bir zihin dünyasına sahip olmakla seleflerinin layihalarından ayrılırlar (Sayar, 2000: 176).

III. Selim devletin yeniden düzenlenmesi fikri sebebiyle ıslahatlara girişmeden önce devlet adamlarından ıslahat hakkında düşüncelerini bildiren layihalar istemiştir. ıslahatlar hakkında başta sadrazam tarafından olmak üzere 20 kadar layiha sunulmuştur. Bunlar arasında Osmanlı ordusunda görev yapan bir Fransız zabıt ve de İsveç elçiliği mensubu bir kişi de bulunmaktadır (Karal, 1942: 414). Bu layihalar içinde iktisadi meselelere dikkat çekmeleri hasebiyle Tatarcık Abdullah Efendi ve Defterdar Şerif Efendi’nin özel bir yeri bulunmaktadır.

III. Selim devrinde sunulan layihalarda, Osmanlının değişen dünya düzenini kabul ettiği görülmektedir. Bu özellik önceki dönem layihaları ile yeni dönem arasında en temel farktır. Geleneksel yorumcuların vurgu yaptığı “*kanun-ı kadim*”e irca burada yerini yeni düzen, “*nizam-ı cedid*” arayışlarına bırakmıştır. Nizam-ı Cedid kapsamlı bir ıslahat projesi olmakla beraber, biz burada sadece iktisatla alakalı layihaları değerlendireceğiz.

Bilhassa iktisadi – mali konularda yazılan layihaların evvelkilerden farklı olarak birkaç noktada ileri sürdükleri ile değişik ve yeni bir iktisadi bakış açısı getirdiklerini söylemek mümkündür. Bunlar içinde geniş malumata ve sağlam muhakemeye müstenit olacak kavrayışlı bir bakış açısıyla yazılmış en iyi layiha Tatarcık Abdullah efendinin layihasıdır (Sayar, 2000: 176).

1. Tatarcık Abdullah Ağa

Tatarcık Abdullah Ağa layihası; hazine, dış ticaret, vergi politikası ve sikkenin ıslahı sorununa atfettiği değere binaen önem kazanmaktadır. Layihanın taşıdığı mesaj iktisadi olayların ehemmiyetine dairdir. Özellikle sikke tashihi konusunda söyledikleri layihanın en can alıcı kısmını oluşturmaktadır. Askeri alanda yapılan/yapılacak reformların uygulanabilirliği iktisadi etkinliğe bağlı olarak gösterilir. Bu tespitlerle Abdullah Ağa layihası imparatorluğun fikir dünyasında iktisadi sorunların ne derece önemsendiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu layiha bu yönü itibariyle bir ilktir.

Sikke ayarının düşürülmesi ile miri hazinenin gittikçe sıkıntıya düşeceğini beyan eden Abdullah Ağa, para ayarındaki düşüşle birlikte fiyatların artacağını ifade etmektedir. Sikke ayarındaki düşüş her ne kadar hazinenin menfaatine gibi görünse de aslında zarar verdiğini beyan eder. Bu sebeple sikke ayarının sabit olması gerektiğini savunur. (Sayar, 2000: 177-8). Sikke tashihi konusu aslında geleneksel görüşün devamı olmakla beraber Abdullah Ağa’nın sahip olduğu bakış açısını A.G. Sayar “iktisadi kanuniyet” fikrini kavrayan bir zihnin ürünü olduğunu belirtir. Padişahların iradesinin üzerinde iktisadi meselelerin bir kanuniyet fikrine oturduğu inancını besleyen Abdullah Ağa, bu görüşleriyle siyasi otoritenin sikkeyi taşıdığı düşüncesine karşı çıkmaktadır (Sayar, 2000: 178). Abdullah Efendi layihasının “*iktisat siyaseti*” hedefi sunması bir başka önemli yanındır.

Abdullah Ağa layihasında, özellikle Avrupa ülkelerinden alınmış örnekler dikkat çekmektedir. Bu örneklemeler Avrupa'nın Osmanlı düşüncesinde konumlandırıldığı yeri de göstermektedir. Artık Avrupa örnek alınması gereken bir topluluk olarak temayüz etmektedir.

2. Defterdar Şerif Efendi

III. Selim'e sunulan layihalar arasında iktisadi meseleleri bahis mevzuu etmesi sebebiyle dikkat celbeden bir layiha da Defterdar Şerif Efendi tarafından sunulan layihadır. Mahiyet itibariyle Abdullah Ağa layihasıyla benzerlikler arz eden bu layihada Şerif Efendi devletin toprak kökenli gelirleriyle ilgilenmiştir (Sayar, 2000: 179).

Senelik bütçe tanzimi teklifi Şerif Efendi layihasını emsallerinden ayıran en belirgin özelliğidir (Sayar, 2000: 179). Mukataa ve vakıf arazilerinin yeniden düzenlenmesi, bu konudaki suiistimallerin önlenmesi, askeri ve mülki ıslahatların birlikte ele alınması, madenlerin çalıştırılması tekliflerinde bulunmuştur.

Osmanlı düzeninde yeni düzen arayışının ifadesi olan nizam-ı cedid, Osmanlı inhitatının önüne geçilmesi yönündeki çabalar aslında eski düzeni tesis etmenin yeni formülleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Osmanlı'nın nazarı kendi içinden batıya doğru kaymışsa da hala kendisinin üstünlüğü fikr-i sabitesinde ısrar etmektedir. Abdullah Ağa ile Şerif Efendi layihalarındaki ağırlık noktası kayması bu şekilde yorumlamak mümkündür diye düşünüyoruz.

XIX. YÜZYILDA İNHİTATÇI DÜŞÜNCENİN EVRİMİ; AHMET CEVDET PAŞA ÖRNEĞİ

Ahmet Cevdet Paşa aslen bir tarihçi, saniyen hukukçu ve salisen İdare/devlet adamı olduğu halde kendisinin iktisadi meselelerden irak olmaması ve tarih metodolojisi yaklaşımı sebebiyle incelememiz için önem taşımaktadır. İbn-i Haldun'dan tevarüs etmiş olduğu tarih ve toplum anlayışı kendisine İbn Haldun'u örnek alan camiayla yakınlaştırmıştır. Paşa kendisi ile İbn-i Haldun arasında benzerlikler kurar ve buhranın yaşadıkları zamanın ortak özelliği olduğunu ifade eder (Çakır, 2001: 149). Ayrıca Osmanlı modernleşmesinin bir numunesi olan Ahmet Cevdet Paşa kendi zat-ı şahsına münhasır bir yenileşme yönünde çaba sarf etmesi de 19. yy. düşünürleri arasında farklı bir paye verilmesine sebeptir. Bilhassa "mecelle" çalışması bu konudaki ısrar ve gayretinin sonucudur. Kanun çalışmalarında Avrupa'dan iktibas yerine toplumun ihtiyaçları çerçevesinde ortaya çıkmış ve kendi kültürel temelleri üzerinde yükselmiş bir çalışmayı tercihe şayan bulmaktaydı.

Cevdet Paşa, Osmanlı kurum ve kuruluşlarına yeniden şekil verilmesi konusundaki farklı fikirlerin hız kazandığı bir dönemde, gelenekçi Türk-İslâm Doğu kültürü ile yenilikçi Batı arasında senteze varmaya çalışmış bir şahsiyettir. Osmanlı müesseselerinin İslâmî esaslara dayandığını dikkate alarak Batı devletleriyle Osmanlı Devleti'nin farklı din ve medeniyetlerden doğduğunu, bu sebeple de her yönden Batılılaşmanın hem yanlış hem de imkânsız olduğunu düşüncesindedir. Ancak bütün icraatında Osmanlı-İslamcılığı sürdürmekle birlikte metotta yenilikçiliği benimsemiş, Batı'nın pozitif bilimler, teknik ve yönetim alanlarındaki üstünlüğünü kabul ederek bu alanlarla ilgili Osmanlı müesseselerinin Batı tarzında ıslahını savunmuştur. Avrupa kanunlarının ve kurumlarının olduğu gibi alınmasına karşı çıkan Cevdet Paşa İslami geleneklerin korunması gerektiğini de savunmuştur.

Ahmet Cevdet Paşa İbn-i Haldun'un tarih felsefesini iktibas etmiş olsa da seleflerinden Osmanlı müverrihleri gibi İnhitatin zorunlu olmadığı fikrini savunur. İbn-i Haldun'dan etkilenen diğer selefleri gibi Paşa da tavırlar nazariyesinin her bir aşaması idarecilerin vasıflarına bağlı olarak farklı sürelerde olabileceğini savunarak 17. yüzyılda başlattığı Osmanlı inhitatının mukadder olmadığını savunmuştur.

İhtiyarlık çağında bulunan devletin tazelenmesi ümidi; her ne nedenle olursa olsun, hadiselerde mutlak ve değişmez determinizmi kabul bu iradeci-voluntarist görüş Ahmet Cevdet Paşa'nın görüşlerine emsallerinden farklı bir renk katmıştır. Bu suretle, tarihin yeknesak intizamı ve değişmez görünen kanunları yanında fert

ve hususiyle devlet adamının görüşlerine de yer ayrılmış oluyor (Ülgener; 1947: 134)

Ahmet Cevdet Paşa ile layiha müellifleri karşılaştırdıklarında meseleye yaklaşım tarzı olarak birbirlerinden hayli farklılaştıkları görülmektedir. Devletin nasıl kurtulacağını kendisine mesele edinen Cevdet Paşaya göre devletin çöküşünde iki önemli sebep vardır; kanun-ı kadime uymamak ve çağın gereklerini yerine getirmemek. Bir taraftan geleneğe referansta bulunurken öbür taraftan çağın gereklerine göndermede bulunmaktadır. Geçmiş yadsımadan ve yeni şartlar karşısında fazla direktmeden, gelecek geçmişi yıkmadan hazırlanacaktır. İdari ve iktisadi bozuklukların iç içe olması hasebiyle yapılan bazı reform girişimlerinin de esasa taalluk etmediği gerekçesiyle eleştirir (Çakır, 2001: 149).

Cevdet Paşa Osmanlı devletinin zafiyet göstermesindeki en önemli sebeplerden birini lükse olan düşkünlük olarak görmektedir. Lüks için yapılan tüketim devletin gelir gider dengesini bozduğunu ve neticede mali krize neden olduğunu ifade etmektedir. Lüks için tüketimin evvelki devirlerde olmadığını söyleyen Cevdet Paşa, bu alışkanlıkların Mısır'dan gelenlerin saray üzerindeki tesirlerine bağlamaktadır. Ayrıca Kırım savaşı sonra alınan borcun saray masraflarının artmasına ve lüks için harcama yapan bir sınıfın ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Lüks harcamalar neticesinde bozulan denge, krize yol açtığı gibi krizin derinleşmesine de sebebiyet vermiştir. Bu suretle krizin kendini beslediğini ifade eden Paşa, lüks harcamaları, dış borçlanma, mali buhran, memur maaşlarının ödenememesi arasında doğrudan bağ kurmakta ve çarenin borçlanmaktan ziyade tasarruf etmekte olduğunu belirtir (Çakır, 2001: 163).

Tarihçi ve hukukçu kimlikleriyle ön plana çıkmasına rağmen bir devlet adamı olarak da gündemini işgal eden inhitat meselesine iktisadi hüviyete haiz çözümler sunmaya çalışan Paşa'ya göre; "devletin inhitatı, iktisadi bünyede mali hastalıkların gittikçe müzminleşmesiyle yan yana yürür" (Ülgener, 1947: 137). Paşa'nın fikriyatında "ma'muriyet" olarak isim bulan Osmanlı'nın kalkınma meselesi, emek eksenli tanımlanmıştır. "ma'muriyet: *halkın boş durmayıp sürekli çalışmasıyla meydana gelen emeğin semeresi*" olarak nitelendirilmektedir. Başka bir tanımda ise "*halkı tembellikten uzaklaştırmak*" olarak ifade edilmektedir (Cevdet Paşa, Tarih; aktaran: İzgöer 1997: 50)⁵.

Ma'muriyet kavramıyla; bankaların kurulmasından çiftçilere kredi verilmesine, tarımın ıslahından kara, deniz ve nehir ulaşımının geliştirilmesine, madencilikten sanayinin ihyasına varana dek geniş yelpazede ele almak suretiyle topyekûn bir iktisadi gelişme kastedilmektedir. Sayılan alanlarda istenilen sonucun elde edilmesi için öngörülen tedbirler ile A.C. Paşa klasik inhitat düşünürlerinde ayrılmaktadır. Bir zihin transformasyonu öngören Paşa, bu girişimin başlangıç noktası olarak "maarif"/ eğitimi gösterir. Paşa'ya göre *nafta işlerin ilerleyip gelişmesi "ilim", "teknik" ve "maarif" in ilerlemesine bağlıdır*. Özellikle, maarife önem verilmeyen bir yerde ekonomik gelişmeden bahsedilemez (Tezakir, IV, 25. 103 /İzgöer,1997: 51).

Cevdet Paşa her ne kadar seleflerinden farklılıklar arz etse de, onun düşüncesini belirleyen genel çerçeve, *çağın ruhu* olarak ifade edilebilecek olan Tanzimat devri düşüncesidir. Tanzimat devri idarecilerinden Reşit ve Sadık Rıfat Paşalar da A.Cevdet Paşa gibi ülke kalkınmasının ancak ilim irfanın yerleşmesine bağlı olarak görmekteydiler.

Ülkenin kalkınması maarife bağlıyken, maarifin ülke sathında yaygınlık kazanabilmesi için başta padişah olmak üzere devlet adamlarına sorumluluklar düşmektedir. Layihalarda çözüm olarak önerilen "dirayetli yönetici" Ahmet Cevdet Paşa'da ara bir önlem olarak görülmektedir. Ülkenin gelişmesi fikrinde devlete (sultan ve idarecilere) önemli bir vazife yükleyen Cevdet Paşa bu görüşüyle "Kamaralist" iktisat anlayışına, dolayısıyla Sadık Rıfat Paşa'ya yakınlaştığı görülür

⁵ Ahmet Cevdet Paşa'nın eserlerine yapılan atıflar Ahmet Zeki İzgöer'in doktora çalışmasına dayanmaktadır.

(İzğöer, 1997: 51). Bayındırlık ve sanayi yatırımlarıyla Mısır'ı kalkındırmaya çalışan Mehmet Ali Paşa, bu çalışmalarını sebebiyle Paşa'nın takdirini etmektedir.

Paşa'ya göre bir ülkenin refahı, halkın çalışarak gelir elde etmesiyle yakından ilişkilidir. "Halkın çalışarak gelir elde etmesi ülkenin refahını da artırır. Bu da paranın bolluğuna değil, devrine yani harcanıp el değiştirmesine bağlıdır. Para harcamakla, işsiz ve boş oturanlara çalışma imkânı sağlanır. Ve bu durum devam ettikçe ülkenin servet ve refahı, bir başka ifadeyle milli gelir artar". (İzğöer, 1997: 52)Paşa bu yaklaşımıyla modern iktisat düşüncesinin istihdam ve milli gelir teorilerini işaret etmektedir.

İdeal bir düzen kurmak, Tahammülden fazla mülke yük yüklemek (vergi), nüfus arttırmak, asker toplamak suretiyle gerçekleşmez. İdeal kalkınma ve güçlenme bu şekilde ortaya çıkmaz, aksine kuvvetten düşme, zayıflama ve perişanlık getirir. Esas gücü, milli gelir ve nüfus artırma kaynağı olan iktisadi düzende (ma'muriyet-i mülkiye) aramak gerekir. Vergilendirme politikasında vergi alamamak ya da çok vergi yükü ile devlet gelirlerini arttırmanın ve dolayısıyla gaye ulaşmanın mümkün olmadığını savunan paşa, vergi yüklenicisinin vergiyi ödeyebilecek güce getirilerek hem devlet hem de tebaanın kazandığı bir sistem ihdas etmek gerekir (İzğöer,1997: 52).

Kalkınma ve ticaretin gelişmesi için ulaşım özel önem veren paşa, karayollarının yapımı ticaretin gelişmesini desteklediği için önem ihtiva ederken, serbest ticaret filosu ticaretin gelişimi yanında aynı zamanda donanmayı da çeşitli açılardan destekleyerek başarılı olmasında önemli rol oynadığını çeşitli örneklerle kanıtlamaya çalışır. Kıyı ile iç kısımlar arasında ulaşımı kolaylaştırması ve ana bağlantıları kurması açısından demiryollarına özel önem vermektedir. "Ahmet Cevdet Paşa'nın iktisatla olan münasebeti devamlı ve sistemli olmamış, sadece muhtelif vesilelerle kurcalanan bir tecessüsten ibarettir" (Ülgener, 1947: 138).

Ahmet Cevdet Paşa'nın düşüncesi tahlil edildiğinde kamaralist ve liberal iktisat düşüncesinin emareleri görülmektedir, ancak bununla beraber kendisini bir tarafta tasnif etmek doğru olmadığı kanısındayız. Paşa'yı kuramcıdan ziyade Osmanlı'nın inhitatına çare arayan pratik bir devlet adamı olarak görmek ve icraatlarını bu zaviyeden değerlendirmek gerekir.

Ahmet Cevdet Paşa'nın yaklaşımı bir bütün olarak değerlendirildiğinde tavırlar nazariyesinin deterministik olmadığını kanıtlamaya uğraşan bir çaba olarak görülmektedir. Seleflerinden farklı olarak bir Osmanlı devletinde kötü gidişatın tebdili için düşünce düzleminin yanında iktisadi önlemlere atfedilen önemdir.

İbn-i Haldun'un tezine göre İnhitat devri devlet adamlarında İktidarı sağlayan güç (*asabiyyet*) tesirsiz hale gelmiş olduğundan devletin yıkılması mukadderdir. İbn-i Haldun'la aynı görüşleri paylaştığını ifade ettiğimiz Cevdet Paşa, inhitatın mukadder olmakla beraber ertelenebileceğini savunmaktadır. Olayları değerlendirme tarzına bakıldığında Paşa'nın Osmanlı toplumunun 20 yy.da devamlılığını mümkün kılacak yeni bir "*asabiye tesisi*" için çaba harcadığı görülmektedir. Eklektik düşünce yapısına sahip olduğunu gördüğümüz Paşa zamanın icap ettirdiğini bünyeye katmakta beis görmemektedir. Böylece ihtiyarlık çağında bulunan devlete taze kan verilerek ömrü uzatılmaya çalışılmaktadır.

Yukarıda özet şeklinde sunmaya çalıştığımız A. Cevdet Paşa'nın kapsamlı yaklaşımlarına rağmen Şerif Mardin, "*Modern iktisat lisanında "kalkınma" adı verilen vetirenin bilhassa Osmanlı İmparatorluğu gibi geri kalmış bir ülkede, cemiyetin bütün tabakalarını harekete geçirmeye muhtaç olduğunu idrak etmemesiydi*" (Mardin, 2007: 82), diyerek eleştirmektedir. Cevdet Paşa'daki bu eksikliği Yeni Osmanlılar tarafından fark edildiğini ifade etmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Avrupa karşısında gerileyen Osmanlı'nın 19. yy.da tavrı geleneksel tavırdan farklı olmuştur. III. Selim ile başlayan Avrupa'nın üstünlüğü fikri dolayısıyla durumu tanımlamak için yeni tahlilleri gerekli kılmıştır. 19. yy aydınlarında görülen en bariz fark ekonominin giderek merkeze oturmuş olmasıdır. Osmanlı,

kendisine yeten fikriyattan muhtaç olduğunu kabul eden bir yaklaşıma kaymıştır. Siyasi arenada Osmanlının sona yaklaşması, dayandığı klasik temellerin artık kendi hâkimiyeti alanında da geçerliliğinin sorgulanmasına sebep olmuştur.

Geleneksel zihin algısında içinde iktisadi meselelerin tali öneme haiz olması modern öncesi topluluklarda olması gereken bir durumdur. İktisat hayatın tanziminde ana etken olarak değil de sahip olunan dünya görüşü çerçevesinde şekillenen bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Geleneksel fikriyatın dünyanın akış mecrasını tayin ettiği bir ortamda layiha müelliflerinin tavrı pekâlâ makul karşılanabilir.

Değişen şartların farkına varmamak gibi bir eleştiri ile layihaları değerlendirmek kanaatimizce müelliflerin hassasiyetlerini göz ardı etmek anlamına geleceğinden anlama problemine sebebiyet verecektir. Her ne kadar bozulmadan bahsedilse de Osmanlı hala devrinin en güçlü devletlerden biridir. Rakipleri karşısında zor duruma düştüğünde dahi üstünlüklerini kabullenmek kolay olmamıştır. Zira Osmanlı bir ideal çerçevesinde dünyayı yorumlamaktaydı ve bütün gayreti bu idealin tekrardan hâkimiyetini tesis etmek olmuştur. Layiha müelliflerinde de bu hususiyet ön plana çıkmaktadır. Ülgener'in tespitiyle zihni bir transformasyon yaşanmadan uygulama da bu değişikliklerin ortaya çıkması da zordur.

İlk devir layiha müelliflerinden Ahmet Cevdet Paşa'ya kadar geçen süre zarfında bir bütün olarak İnhitat mefkûresine bakıldığında ana etken olan inhitat sabit kalmakla beraber inhitata sebep olan şeyler ve çözüm önerileri değişmiştir. İlk devirde “kanun-ı kadim” vurgusu zamanla yerini “nizam-ı cedid”e bırakmıştır. Ahmet Cevdet Paşa “kanun-ı kadim”e önem atfetse de 19. yy.ın sonu itibariyle batı fikriyatının bünyeye uydurularak kabul edilmesi genel temayüldür.

KAYNAKÇA

- Arslan, Ahmet; 2002, İbni Haldun'un İlim ve Fikir Dünyası, Vadi Yayınları, İstanbul
- Ayverdi, İlhan; 2005, Kubbealtı Lugatı Asırlar boyu tarihi seyir içinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı, İstanbul.
- Çakır, Coşkun; 2001, Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi, Küre yayınları, İstanbul
- Fındıkoğlu, Z. F.; 1999, *Türkiye'de İbn-i Haldunizm*, Bilim ve Ütopya Mart 1999, sayı 57, s.47
- Görgün, Tahsin, 1999, *İbn Haldün*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi: Hüseyin Mirza-İbn Haldün, yıl:1999, cilt: 19, sayfa: 543-555, Ankara
- İzgör, Ahmet Zeki; 1997, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Sosyal ve İktisadi Görüşleri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İktisat Tarihi Bilim Dalı, yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul.
- Karal, E. Z.; 1942, “*Nizâm-ı Cedid'e Dair Lâyihalar*”, Tarih Vesikaları, I/6 [Nisan 1942], s. 414-425, Maarif Vekilliği
- Mardin, Şerif; 2007, Siyasal ve Sosyal Bilimler / Makaleler- 2, İletişim Yayınları, İstanbul
- Öz, Mehmet; 2005, Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları, Dergâh Yayınları, İstanbul
- Özkerem, Ahmet; 2000, Sabri F. Ülgener'de Zihniyet Analizi, A Yayınevi, Ankara
- Sayar, Ahmet Güner; 2000, Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması, Ötüken Neşriyat, İstanbul,
- Ülgener, Sabri Fehmi; 1947, *Ahmet Cevdet Paşa'nın devlete ve iktisada dair görüşleri*, “İş” sayı 76, Makaleler, 2006 Toplu Eserler 5, Yayına hazırlayan: Ahmet Güner Sayar, Derin Yayınları, İstanbul
- Ülgener, Sabri Fehmi; 2006, İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, Toplu Eserler 2, yayına hazırlayan; Ahmet Güner Sayar, Derin Yayınları, İstanbul